

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTA ÇAĞ BİLİM DALI

XI-XIII. YÜZYILLARDA DOĞU AKDENİZ'DE
HAÇLILAR VE MÜSLÜMANLAR ARASINDAKİ SOSYO-
EKONOMİK VE KÜLTÜREL İLİŞKİLER

Bedia GÖKTEPE
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Zehra ODABAŞI

Konya 2019

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Adı Soyadı: Bedia Göktepe

Numarası: 154202011006

Ana Bilim / Bilim Dalı

Tarih- Orta Çağ Tarihi

Programı

Tezli Yüksek Lisans

Doktora

Tezin Adı: XI-XIII. yüzyıllarda Doğu Akdeniz’de
Haçlılar ve Müslümanlar Arasındaki Sosyo-
ekonomik ve Kültürel İlişkiler

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin imzası
(İmza)

Yüksek Lisans Tezi Kabul Formu

Adı Soyadı: Bedia GÖKTEPE		
Numarası: 154202021006		
Öğrencinin	Ana Bilim / Bilim Dalı Tarih- Orta Çağ Tarihi	
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
	Tez Danışmanı: Dr. Öğretim Üyesi Zehra Odabaşı	
	Tezin Adı: XI-XIII. yüzyıllarda Doğu Akdeniz'de Haçlılar ve Müslümanlar Arasındaki Sosyo- ekonomik ve Kültürel İlişkiler	

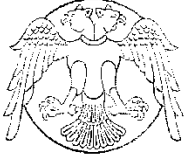
Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan ^{XI.-XIII. Yüzyıllarda Doğu Akdeniz'de} bu çalışma ^{(Haçlılar ve Müslümanlar} 12/06/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı ^{arasındaki Sosyo-Ekonomik ve Kültürel} sonucunda ^{başlıklı} başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir. ^{oybirliği/oyçokluğu ile}

Ünvanı, Adı Soyadı   Danışman ve Üyeler   İmza

Dr. Öğretim Üyesi Zehra
ODABAŞI

Prof. Dr. Ebru Altan

Prof. Dr. Mehmet Ali
Hacıgökmen

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin

Adı Soyadı: Bedia Göktepe

Numarası: 154202021006

Ana Bilim / Bilim Dalı

Tarih -Orta Çağ Tarihi

Programı

Tezli Yüksek Lisans

Doktora

Tez Danışmanı:

Dr. Öğretim Üyesi Zehra Odabaşı

Tezin Adı: XI- XIII. yüzyıllarda Doğu Akdeniz’de
Haçlılar ve Müslümanlar Arasındaki Sosyo-
ekonomik ve Kültürel İlişkiler

ÖZET

Doğu Akdeniz (Levant) hem coğrafi konumu hem de elverişli toprakları sebebiyle tarihin en eski dönemlerinden beri mühim bir ticaret merkezi olmuştur. Bu sebeple tarihin her döneminde birçok medeniyet tarafından ilgi odağı olmuştur. XI. yüzyılın sonlarına doğru Doğu’ya yapılan Haçlı Seferleri ile birlikte Doğu-Batı arasındaki ticari faaliyetler gelişmiştir. Latinler (Venedikliler, Cenovalılar, Pisalılar ve Amalfililer) iase ve asker naklederek Haçlılara yardım etmişlerdir. Karşılığında ise Haçlıların ele geçirdikleri bölgelerde ticari faaliyetleri yürütmüşlerdir. Bölgeye hâkim olan Selçuklular, Eyyübiler ve Memlûkler ile Haçlılar arasında yapılan savaş ticaret engel olmamıştır. Söz konusu İslâm devletleri ile Haçlılar arasında birçok ticaret anlaşması yapılmıştır. Bununla birlikte iki asır aynı coğrafyayı paylaşan Haçlılar ve Müslümanlar arasında kültürel etkileşim meydana gelmiştir. İki medeniyet arasında ki etkileşim lisan öğreniminden mimari ve sanata, tıptan entelektüel ilişkilere, askeri teknoloji, din değiştirmelerden evliliklere ve yemek, eğlence gibi Doğu günlük yaşayışlarına kadar birçok alanda görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Haçlılar, Müslümanlar, Ticaret, Latinler, Kültürel Etkileşim

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin

Adı Soyadı: Bedia Göktepe

Numarası: 154202021006

Ana Bilim / Bilim Dalı

Tarih- Orta Çağ Tarihi

Programı

Tezli Yüksek Lisans

Doktora

Tez Danışmanı: Dr. Öğretim Üyesi Zehra Odabaşı

Tezin İngilizce Adı: Socio-economic and Cultural Relations Between the Crusaders and Muslims in the Eastren Mediterranean in 11-13 th Centuries

SUMMARY

The Eastern Mediterranean (Levant) has been a commercial center since the most ancient yimes of history due to both itsgeographical locationand convenient lands.That is why it has been the focus of attention by many civilizations in every period of history. Towards the end of the 11 th century, with the Crusades to the East, commercial activities between East and West have developed. The Latins (Venetians, Genoese, Pisans and Amalfians) helped the Crusaders by transporting subsistence and soldiers. In return, they carried out commercial activities in the areas conquered by the Crusaders. The war between the Seljuks, the Ayyubs, the Mamluks who dominated the region, and the Crusaders did not hinder the commercial activities. Many trade agreements have been made the Islamic stats and the Crusaders. At the same time, cultural interaction has occurred between the Crusaders and Muslims due to the sharingof the same area. The interaction between the two civilizations can be seen in many areas ranging from language learning to architecture and art, from medicine to intellectual relations and military technology, from religions to marriages and eastern daily lives such as food and entertainment.

Keywords: Crusaders, Muslims, Trade, Latins, Cultural Interaction

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	5
BİRİNCİ BÖLÜM	16
MÜSLÜMANLAR VE HAÇLILAR ARASINDAKİ TİCARİ İLİŞKİLER	16
1. AKDENİZ TİCARETİ	16
2. LATİNLER	26
2.1. Venedikliler.....	28
2.2. Cenovalılar	31
2.3. Pisa	34
2.4. Amalfililer	34
3. TİCARETİ YAPILAN ÜRÜNLER	35
3.1. Şeker Kamışı	35
3.2. Kumaş ve Boya Sanayisi.....	36
3.3. Baharat	41
3.4. Cam	42
3.5. Köle Ticareti	43
4. TARIM	45
5.1. Haçlıların Selçuklular İle Ticari İlişkileri	47
5.2. Haçlıların Eyyübîlerle Ticari İlişkileri	51
5.3. Haçlıların Memlûkler İle Ticari İlişkiler	53
İKİNCİ BÖLÜM	57

HAÇLILAR VE MÜSLÜMANLAR ARASINDAKİ KÜLTÜREL ETKİLEŞİM..	57
1. HAÇLILARIN ARAPÇA ÖĞRENİMİ.....	63
1.1. Haçlıların Diploması Amacıyla Arapça Öğrenimi.....	65
1.2. Haçlıların Misyonerlik Faaliyetleri İçin Arapça Öğrenmesi	66
1.3. İlmî Çalışmalar İçin Arapça Öğrenimi.....	67
2. HAÇLILAR VE MÜSLÜMANLAR ARASINDAKİ MİMARİ VE SANATSAL ETKİLEŞİM	68
3. HAÇLILAR VE MÜSLÜMANLAR ARASINDA TIP ALANINDAKİ ETKİLEŞİMLER	79
4.HAÇLILAR VE MÜSLÜMANLAR ARASINDAKİ İLMÎ ETKİLEŞİM.....	82
5. ASKERÎ TEKNOLOJİDEKİ ETKİLEŞİM	87
6. HAÇLILAR VE MÜSLÜMANLAR ARASINDA MİSYONERLİK FAALİYETLERİ VE DİN DEĞİŞTİRME VAKALARI	89
8. HAÇLILAR VE MÜSLÜMANLAR ARASINDA GÜNDELİK YAŞAMDAKİ ETKİLEŞİMLER	99
SONUÇ	102
KAYNAKÇA.....	104

ÖN SÖZ

Orta Çağın en önemli tarihi hadiselerinden biri şüphesiz Haçlı Seferleridir. Son dönemlerde Haçlı Seferleri ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Fakat bu çalışmalar siyasi tarih üzerine yoğunlaşmıştır. Haçlılar ve Müslümanlar arasında yapılan ticaret ve ticari ilişkilerin neticesinde gerçekleşen kültürel etkileşim üzerine kapsamlı bir çalışma mevcut değildir. Batı'da ise konu ile ilgili çalışmaların sayısı daha fazladır. Batı'da bilim adamları konuyu Oryantalist bakış açısı ile ele almışlardır. Bu çalışmanın amacıdoğulu gözünden Haçlı-Müslüman ilişkilerinin kültürel boyutunu detaylı bir biçimde ele almaktır. XI. yüzyılda Doğu ve Avrupa'nın sosyo-ekonomik durumu mukayese edildiğinde Avrupa siyasi ve ekonomik anlamda buhran ve kaos döneminde iken Doğu dünyası ekonomik ve kültürel açıdan müreffeh dönemde idi. Doğu devasa çarşı ve pazarlara, tekstil, cam, şeker, boya gibi sanayilere sahipti. Doğunun bu zenginliği karşısında Haçlıların hayrete düştükleri kroniklerden net bir şekilde anlaşılmaktadır.

Birinci Haçlı Seferinin başarılı olmasıyla birlikte Haçlılar Akkâ, Antakya, Askalan, Beyrut, Hayfa, Trablus, Sûr, Sayda gibi Doğu Akdeniz limanlarını ele geçirmişlerdir. Bu limanlar doğu-batı ticaretinin ana merkezleri olmuşlardır. Bununla birlikte iki yüz yıl aynı coğrafyayı paylaşan Haçlılar ve Müslümanlar arasındaki din farklılığı ve düşmanlık sosyo-kültürel ilişkileri etkilememiştir. Haçlılar ve Müslümanlar arasındaki düşmanlıklara rağmen Müslümanlar ve Haçlılar hem savaş alanlarında hem de savaş dışında birbirlerinden etkilenmişlerdir. Onlar diğer Müslümanlara veya diğer Franklara karşı birbirleri ile müttefik olmuşlardır. Birbirlerinin şehirlerini ziyaret etmişler ticaret yapmışlar ve her birinin bölgesindeki kutsal yerleri ziyaret etmişlerdir. Tarikatlar Müslümanlar ile diplomatik ilişkiler geliştirmişlerdir. Haçlılar, çeşitli amaçlar için Arapça öğrenmişler mimari yapılarını inşa ederlerken Arap ve Bizans modellerinden esinlenmişlerdir. İki toplum arasında din değiştirmeler gerçekleşmiş ve Avrupalıların İslâm algıları değişmiştir. Tarikatlar Arap hekimlerinin tıbbi yöntemlerini uygulamışlardır. Bathlı Adelard ve Antakyalı Stephan dönemin ünlü Arapça Tıp eserlerini Arapça'dan Latince'ye çevirmişlerdir. Haçlılar uzun tunik giyme, sakal

bırakma gibi doğu adetlerine uyum sağlamışlar ve daha önce hiç bilmedikleri baharat, zeytinyağı, şeker gibi yerel yiyecekleri adapte olmuşlardır.

Haçlılar ve Müslümanlar arasındaki sosyo-ekonomik ve kültürel ilişkileri ele alan bu çalışma, iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm de Akdeniz ticaretinin önemi, Haçlı Seferlerinin Akdeniz ticaretine etkisi, İtalyan deniz devletlerinin (Venedikliler, Cenevizliler, Pisalılar ve Amalfililer) Akdeniz ticaretindeki yerleri, ticareti yapılan ürünler ve Haçlıların bölgenin hâkimi olan İslâm devletleriyle olan ticari ilişkileri ele alınmıştır. Bunun yanında XI – XIII. yüzyıllarda Doğu Akdeniz ticareti üzerine yapılmış müstakil çalışmalar bulunmaktadır. Bu nedenle birinci bölüm de ticari ilişkiler genel hatları ile ele alınmıştır. İkinci bölümde ise Haçlıların Arapça öğrenimi, mimari ve sanatsal etkileşim, tıp, entelektüel yaşam, din değiştirme vakaları, evlilik ve gündelik yaşam gibi çeşitli alanlardaki Haçlı-Müslüman etkileşimleri alt başlıklar halinde ele alınmıştır.

Bu çalışmada kullanılan kavram, terim, özel isimler ve imlâ DİA esas alınarak yazılmıştır.

Bu çalışmanın hazırlanmasında desteğini hiçbir zaman esirgemeyen ve bu konuda bir tez hazırlamam hususunda beni teşvik eden çok değerli danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Zehra ODABAŞI'na teşekkürlerimi bir borç bilirim. Ayrıca çalışma boyunca benden desteklerini esirgemeyen Prof. Dr. Ebru ALTAN, Prof. Dr. Mustafa DEMİRCİ, Prof. Dr. Mehmet Ali HACIGÖKMEN, Doktor Öğretim Üyesi Sefer SOLMAZ ve Doç. Dr. Altay Tayfun ÖZCAN hocalarıma da teşekkürlerimi sunarım.

Bedia Göktepe

KONYA 2019

KISALTMALAR

a.g.e.	adı geçen eser
a.g.m.	adı geçen makale
a.g.mad.	adı geçen madde
a.g.t.	adı geçen tez
bk.	bakınız
çev.	çeviren
DİA .	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
edit.	editör
haz.	hazırlayan
ss.	sayfa aralığı
terc.	tercüme
v.s.	vesaire
yay.haz.	yayına hazırlayan

EKLER

EK I: Doğu Akdeniz’de Haçlılar tarafından yapılmış ahşap iskelet arası kerpiç dolgulu yapı

EK II: Müslüman müzik aletlerini kullanan Haçlı müzisyenler

EK III: Bir Müslüman ve Haçlı satranç oynarken resmedilmesi

KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR

XI.-XIII. yüzyıllar arasında yaşamış Haçlı Seferlerine bizzat katılmış ve Haçlıların faaliyetlerine şahit olmuş pek çok müellif vardır. Çalışmanın kaynaklarını doğu- batı kaynakları, seyahatnâmeler ve araştırma eserler oluşturmaktadır.

Ebû Ya'la Hamza ibn Esad et-Tamîmî İbn Kalânîsî, Şam'ın iyi eğitim almış soylularından biridir. Çeşitli idari görevlerinin yanısıra siyaset adamı ve vakanüvistir. İbn Kalânîsî'nin *Şam Tarihine Zeyl* isimli eserinde I. ve II. Haçlı Seferleri ile ilgili önemli bilgiler mevcuttur. Eser Onur Özatağ tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

İbnü'l Adîm, 1192 yılında Halep'te doğmuştur. Eyyûbî devletinin önemli âlimlerindedir. *Buğyetü't-Taleb fi Tarih-i Haleb* adlı eserinin bir bölümü Ali Sevim tarafından yayımlanmıştır. İbnü'l Adîm eserinde Haçlı Seferlerine de değinmiştir. Bununla birlikte eser Halep'teki devlet adamlarından bahsetmesi açısından da oldukça önemlidir.

Bir diğer önemli kaynak İzzeddin Ali bin Muhammed İbnü'l Esîr tarafından kaleme alınan *El-Kamil fi't-Tarih* adlı eserdir. İnsanın yaratılışından 1231 yılına kadar geçen olayların anlatıldığı eser Türk ve İslâm Tarihi açısından oldukça önemlidir. Eserde Haçlıların faaliyetleri detaylı bir şekilde anlatılmaktadır.

Üsâme İbn Münkız, 4 Temmuz 1095'te Şeyzer'de doğmuştur. Üsâme Dımaşk'ta bizzat Haçlılarla savaşmıştır. Nureddin Zengi ve Selâhaddîn-i Eyyûbî dönemlerinde mühim görevler icra etmiş ve 1188 yılında Şam'da vefat etmiştir. Üsâme'nin en önemli eseri *Kitab'el- İtibar*'dır. Haçlı Seferlerine bizzat şahit olan Üsâme eserinde Haçlıların sosyal hayatları ile ilgili çok önemli bilgiler anlatır. “*Kitab'el- İtibar*”da Haçlılar ve Müslümanlar arasındaki münasebetler, Haçlıların ahlak anlayışı, tedavi usülleri, savaşlar gibi dönemin kültürel ve siyasi hayatı ile ilgili önemli bilgiler mevcuttur.

Haçlı Seferleri ile ilgili çok önemli bilgiler ihtiva eden Batı kaynaklarının büyük bir kısmı İngilizceye çevrilmiştir. 1058 yılında doğan Fulcherius Carnotensis'in *A History of the Expedition to Jerusalem* adlı eserinde siyasi tarihin yanısıra Haçlılar ve Müslümanlar arasında yapılan ticaret ve kültürel etkileşimlerle ilgili önemli malumatlar vardır. Bu kaynak R. Ryan tarafından İngilizceye tercüme edilmiştir.

Gesta Francorum, I. Haçlı Seferi tarihini oldukça detaylı bir şekilde anlatan ananonim bir kaynaktır. Kaynak Papa'nın, Clermont Konsili'ndeki çağrısı ile başlar. Haçlıların Kudüs'ü ele geçirmelerine kadar ki olayları detaylı bir şekilde anlatır. Eser R. Hill tarafından İngilizceye tercüme edilmiştir.

Willermus Tyrensis Filistin'de doğmuş Latin Krallığı'nın en bilinen entellektüeli, kronikçisidir. 1175 yılında Sûr başpiskoposu olmuştur. En meşhur çalışması *A History of*

Deeds Done Beyond the Sea ve Doğu Hükümdarları üzerine yazdığı kayıp çalışmasını Kral Amaury'nin isteği üzerine yazmıştır. *Crusader Syria in the Thirteenth Century* isimli eserinde Haçlıların Suriye'de yaptıkları faaliyetler detaylı bir şekilde anlatılmaktadır.

Radulfus Cadomensis *The Gesta Tancredi of Ralph of Caen* adlı eserinde Ralph Bohemund ile birlikte Haçlı Seferlerine katılarak Doğu'ya gelmiş ve 1096-1112 yılları arasını içeren bir anlatı kaleme almıştır. Eserde Bohemund ve yeğeni Tancred ile ilgili mühim bilgiler vardır. Kaynak B.S. Bachrach ve D.S. Bachrach tarafından İngilizceye tercüme edilmiştir.

Urfalı Meteos Vakayinamesi 952-1136 yılları arasını kapsayan eserinde Meteos; Haçlı Seferleri ve I. Kılıç Arslan'ın Haçlılarla mücadeleleri gibi konularda çok önemli bilgiler verir.

Ermeni müellif Simbat tarafından yazılan *Başkumandan Simbat Vakayinamesi*'nde Ermeni- Haçlı ilişkileri ile ilgili çok önemli bilgiler vardır. Eser H.D. Andreasyan tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Eserin basılmamış olan şekli Türk Tarih Kurumu kütüphanesinde mevcuttur.

Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos'un kızı Anna Komnena *Alexiad* adlı eserinde Haçlı Seferleri, Bizans- Haçlı İlişkileri ve Haçlılarla ilgili izlenimlerine yer vermiştir.

XI.-XIII. yüzyıllar arasında Doğu Akdeniz coğrafyası gezerek hem limanlar hem de Haçlılar ve Müslümanlar hakkında gözlemlerini kaleme alan seyyahların seyahatnâmeleri şüphesiz önemli kaynaklar arasındadır.

Nuh Arslantaş tarafından çevrilen, *Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın İslâm Dünyası Gözlemleri*, adlı eserde seyyah Tudelalı Benjamin İspanya, Roma, Yunanistan, İstanbul, Kıbrıs gibi yerlerin ticari ve sosyo-kültürel yapısıyla ilgili malumatlar verir. Tudelalı Benjamin Seyahatnâmesinde gezdiği yerlerdeki Yahudilerin sosyo-ekonomik durumları ile ilgili bilgiler vardır.

Söz konusu seyyahlardan biri de İbn Cübeyr'dir. İbn Cübeyr 1145 yılında Valencia'da doğmuş ve 1182-83 yıllarında Doğu'ya seyahat etmiştir. Ünlü seyahatnâmesi *er-Rihle*'de Akdeniz'de uğradığı yerlerin sosyal, dini, kültürel durumlarının yanısıra yöneticilerini, şehirlerin genel tasvirini de akıcı bir dille yapmaktadır. İbn Cübeyr seyahatnamesinde Haçlıların kontrolünde bulunan şehirler ve Haçlı-Müslüman sosyal ilişkileri hakkında da önemli bilgiler verir.

Nâsır-ı Hüsrev 1003 yılında Belh'de doğmuştur. Gazneli Mahmud, Gazneli Mesut ve Selçuklularda katip olarak görev yapmıştır. 1050 yılında Mısır'a gelerek

İsmailiyye mezhebine intikal etmiş ve halife el-Mustansır tarafından bu mezhebi tebliğ etmek üzere görevlendirilmiştir. *Sefernâme* isimli eserinin hikayesi bu şekilde başlamıştır. *Sefernâme*'de Doğu Akdeniz limanları ile ilgili çok önemli bilgiler mevcuttur.

Bir diğer seyyah Ebû Hâmid el-Gırnâti'nin *Gırnati Seyahatnamesi* adlı eseri Doğu Akdeniz limanlarının durumları ile ilgili verdiği bilgiler açısından önemlidir.

Daniel Kievski Seyahatnamesi ilk Rus Seyahatnâmesi'dir. Seyahatine İstanbul'dan başlayan Kievski batı ve güney kıyılarını takip ederek Kıbrıs'a oradan da kutsal topraklara ulaşmıştır. Suriye ve Filistin hakkında önemli bilgiler vardır. Kievski seyahatnamesinde, Haçlıların hâkim oldukları şehirlerin durumları ile ilgili bilgiler verir. Seyahatnamenin İngilizce nüshası C.R. Beazley'in *Dawn of Modern Geography* isimli eserinin ikinci cildinde bulunmaktadır. Bu eser Türk Tarih Kurumu Kütüphanesinde mevcuttur.

Akdeniz denildiği zaman şüphesiz akla üç isim gelir. Bu isimler Fernard Braudel, Eliyahu Ashtor ve Shlemo Dov Goitein'dir. Fransız tarihçi Fernard Braudel 1902'de Meuse'de doğmuştur. 1923'te Sorbonne Tarih bölümünden mezun oldu. Cezayir, Paris ve Brezilya'da dersler verdi. II. Dünya Savaşı'nda Almanlara esir düşerek 1945'e kadar bir esir kampında tutuldu. *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* isimli doktora tezini esir kampında yazdı. Fernard Braudel *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* isimli eserinin yanısıra *Uygurlukların Grameri* eserinde Akdeniz ve Akdeniz ticareti ile ilgili çok önemli bilgiler verir.

F. Braudel kadar önemli olan bir diğer Akdeniz tarihçisi Eliyahu Ashtor'un *Levant Trade in the Later Middle Ages* isimli eseri Doğu Akdeniz ticareti için oldukça önemli bir eserdir. Eserde Latinlerin Müslüman devletlerle olan ticari ilişkilerinin yanısıra ticareti yapılan ürünler hakkında da detaylı bilgiler vardır.

Shlemo Dov Goitein'in *A Mediterranean Society: The Jewish Communities of the Arab World As Portrayed in the Documents of the Cairo Geniza* isimli eseri altı ciltten oluşmaktadır. Eserin üçüncü cildinde bulunan ticareti yapılan ürünler kısmından istifade edilmiştir.

W. Heyd *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi* adlı eserinde Roma İmparatorluğu zamanından başlayarak XIV. yüzyıla kadar olan ticari faaliyetleri ele almıştır. Eserde Haçlı Seferleri ile birlikte Akdeniz'de kurulan ticaret kolonileri, Latinler ve ticareti yapılan ürünler hakkında detaylı bilgiler mevcuttur.

Belçikalı tarihçi H. Pirenne'nin *Ortaçağ Kentleri Kökenleri ve Ticaretin Canlanması* adlı eserinde Orta Çağ Avrupa'sının ekonomik durumu, kentlerin oluşumu,

tüccar ve burjuva sınıfının ortaya çıkışı ile ilgili önemli bilgiler mevcuttur. Çalışma kapsamında eserin ticaret ve tüccarlarla ilgili bölümünden istifade edilmiştir.

Joshua Praver'in *Crusaders Institutions* ve *The Crusaders Kingdom: European Colonialism in the Middle Ages* adlı çalışmalarında Haçlıların Doğu Akdeniz'de kurmuş oldukları yaşam, ekonomik, sosyal ve kültürel durumları ile ilgili önemli bilgiler bulunmaktadır.

Aziz S. Atiya *Crusade, Commerce, Culture* isimli eserinde Haçlılar ve Müslümanlar arasındaki ticari faaliyetlerinin yanısıra iki toplum arasındaki kültürel etkileşimlerden de bahsetmesi açısından önem arz etmektedir.

David Abulafia'nın *Büyük Deniz Akdeniz'de İnsanlık Tarihi* Akdeniz tarihini anlatan oldukça detaylı bir eserdir. Eserin üçüncü cildi olan Üçüncü Akdeniz 600-1350 bölümünden yararlanılmıştır.

Bahriye Üçok tarafından çevrilen Ali Mazaheri'nin *Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları* adlı eseri önemli bir kültür tarihi çalışmasıdır. Eserin içeriğini Müslümanların sosyo-ekonomik ve kültürel durumları oluşturmaktadır.

Jonathan Riley Smith editörlüğünde hazırlanan *The Crusades* adlı eser Haçlı Seferleri ile ilgili birçok makaleden oluşmaktadır. Eserde Haçlılar ve Müslümanlar arasındaki etkileşimlerle ilgili önemli bilgiler mevcuttur. Çalışma kapsamında Haçlıların mimari ve sanat çalışmalarının yer aldığı bölümlerden yararlanılmıştır.

Işın Demirkent'in *Haçlı Seferleri* ve Türkiye'de Haçlı Seferleri konusunda yapılmış ilk doktora tezi olan *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)* isimli eserlerinin yanısıra birçok makalesinden istifade edilmiştir. Işın Demirkent, eserlerinde Haçlı Seferlerinin amaçlarından siyasi tarihine ve bu seferler esnasında gerçekleşen Haçlı-Müslüman etkileşimlerine kadar Haçlı Seferleri tarihinin her boyutunu detaylı bir şekilde ortaya koymuştur. Kendisini rahmetle anıyoruz.

Prutz'un *kulturgeschichte der Kreuzzuge* isimli eseri 1883 yılında Berlin'de yazılmıştır. Haçlılar ve Müslümanlar arasındaki sosyo-ekonomik ve kültürel ilişkilerle ilgili Batı'da yazılmış en geniş kapsamlı eserdir. Eserin dili Arkeik Almanca olması dolayısı ile çalışmada istifade edilememiştir.

GİRİŞ

Avrupa'nın XI. yüzyılın sonunda “ *Kutsal Toprakları kurtarmak*” propagandası ile Türkleri Anadolu'dan atarak Yakın Doğu'ya hâkim olmak amacıyla başlattıkları askerî harekâtlara Haçlı Seferleri denmektedir. 1096 yılında başlayan Haçlı seferleri 1291'de Haçlıların son kalesi olan Akkâ'nın Memlûkler tarafından ele geçirilmesi ile sona ermiştir¹.

A. HAÇLI SEFERLERİNİN ORTAYA ÇIKIŞ SEBEPLERİ

Haçlı Seferi düşüncesinin ortaya çıkışı ile ilgili birçok görüş mevcuttur. Haçlı Seferlerinin ortaya çıkışında din olgusu temel sebep gibi görünse de seferin ana sebeplerinden biri bu dönemde Avrupa'nın içinde bulunduğu siyasi, sosyal,ve ekonomik sebeplerdir. Dönemin en etkin kurumu olan kilisenin Haçlı Seferlerini teşvik etmekteki amacı, bozulan düzene çare aramak ve gittikçe artan gücünü Doğu'ya hâkim olma noktasında kullanmaktı². Bununla birlikte 1071 Malazgirt Zaferi ile birlikte Türklerin Anadolu'da ilerleyişleri, Bizans kentlerini ele geçirerek Suriye ve Anadolu'da devlet kurmaları, İslâmiyetin Hıristiyanlık aleyhine genişlemesi gibi nedenler bulunmaktadır³. Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos, Anadolu'da kaybedilen toprakları geri almaya siyasi ve askerî gücü yetmeyince Batı Avrupa'dan yardım istemeye karar vermiştir. Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos Papa'ya gönderdiği mektupta Roma İmparatorluğu topraklarının Peçenek ve Türkler tarafından işgal edildiğinden, Müslümanların Hıristiyanları yağmalayarak öldürdüklerinden, Hıristiyanlığın kutsal

¹ Işın Demirkent, “Haçlı Seferleri ve Türkler”, *Türkler*, IV, Ankara 2002, s. 651.

² Işın Demirkent, “Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 35, (1994), s.66.

³ İbnü'l Adîm, *Buğyetü'l taleb fi Tarihi Haleb'de Selçuklular*, Ankara 2004, s.84.

yerlerinin kirletilip harap edilmesinden söz etmiştir. Ayrıca İstanbul kilisesi hazinesinin dünyadaki tüm kiliselere yetecek kadar gümüş, altın, mücevher, kıymetli taşlar ile ipek bezler ve giysilerle dolup taşıdığını da mektubuna eklemiştir⁴.

B. LATİN KRONİKLERİNE GÖRE HAÇLI SEFERLERİNİN SEBEPLERİ

Latin kroniklerinin Haçlı Seferlerinin sebepleri ile ilgili açıklamalarına bakıldığında II. Urbanus'un, Clermont Konsili'nde Hıristiyanların Müslümanlar tarafından işkenceye maruz kaldıklarını, Müslümanların Hıristiyanların kutsal mabetlerini kirlettiklerini, Hıristiyan din kardeşlerinin kendilerinin yardımına ihtiyaç duyduklarını ifade ederek dinî unsurlar üzerinde durduğu görülmektedir. Papa II. Urbanus'un 1095 yılında Clermont Konsili'nde yaptığı konuşmaya dönemin kronikleri de yer vermiştir. Robert the Monk, kroniğinde II. Urbanus'un Clermont Konsili'nde yaptığı konuşmasını şu şekilde aktarır: *“Kudüs ve Konstantinapolis'ten rahatsız edici haberler geldi. Tanrı tarafından reddedilmiş halk olan Türkler, Hıristiyanların topraklarını işgal ettiler. Hıristiyanları kaçırarak kendi topraklarına götürdüler. Tanrı'nın kiliselerini yıktılar veya kendi ritüelleri için kullandılar. Sünnet edilmiş Hıristiyanlardan elde edilen kanı sunaklara ve vaftiz gemilerine döktüler⁵”*.

Dönemin bir diğer kronikçisi Fulcherius Carnotensis⁶, Clermont Konsili'ni açıklamadan önce Avrupa'nın bu dönemdeki sosyo-ekonomik durumuna değindikten sonra Türklerin Bizans hududunda ilerlemeleri, Hıristiyanların çektikleri işkenceler ve kutsal mekânların Müslümanlar tarafından ihlal edildiği üzerinde durmuştur. Fulcherius Carnotensis kroniğinde Papa Urbanus'un konuşmasını şu şekilde özetlemektedir; *“Türkler Akdeniz'in bir parçası olan Roma topraklarına ilerlemişlerdir.*

---

⁴ Mektubun devamı için bk. Robert the Monk, *History of the First Crusade*, USA 2005, s.219-220.

⁵ Konuşmanın devamı için bk. The Monk, *Crusade*, s. 79-80.

⁶ Fulcherius Carnotensis hakkında detaylı bilgi için bk. Ebru Altan, “Birinci Haçlı Seferinin Bir Görgü Tanığı: Fulcherius Carnotensis”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi (2001-2002)*, Prof. Dr. İsmet Miroğlu Hatıra Sayısı, 37 (2002), s.45-49.

Hıristiyan topraklarını ele geçirmişler ve Hıristiyanları yediden fazla kez yenmişlerdir. Çoğu insanı öldürmüşler veya esir almışlar kiliseleri yakmışlar ve Tanrı'nın krallığını harap etmişlerdir⁷”.

Gesta Francorum'a göre ise Haçlı Seferlerinin asıl sebebi, Hıristiyanların rahatça hac yapmalarını sağlamak ve İtalyan tüccarlara ipek, mücevher, baharat gibi doğunun ticari mallarını elde etmek için kaynak sağlamaktır. Bu sebeple XI. yüzyılın sonunda Haçlılar, ticaret ve din gibi iki ana kuvvetin Batı Hıristiyanlığını harekete geçirerek uyanmasına katkı sağlamışlardır⁸. Kroniklerde Haçlı Seferlerinin başlama sebeplerinin Türklerin başarılı ilerleyişleri, Hıristiyanların maruz kaldıkları zulümler, kutsal mekânların tahrip edilmesi, bununla birlikte sefere katılanların işlediği günahların bağışlanması ve sefere katılanlara ebedi ve dünyevi mükâfat vaatleri olduğu görülmektedir⁹.

C. İSLÂM, SÜRYANİ VE BİZANS KAYNAKLARINA GÖRE HAÇLI SEFERLERİNİN SEBEPLERİ

Batı kroniklerine kıyasla Haçlı Seferlerinin sebepleri ile ilgili bilgiler İslâm kaynaklarında az ve yetersizdir. Bu durumun sebebi Haçlı hareketinin Doğu'da yeteri kadar anlaşılmamış olmasıdır. Birinci Haçlı Seferi ile ilgili bilgi veren İslâm kaynakları İbnü'l Kalânîsî, el- Azîmî, İbnü'l Esîr ile Hıristiyan yazarlardan Anna Komnena, Ioannis Zonaros, Süryani Mikhael ve Urfa'lı Mateos'un eserleridir¹⁰. El-Azîmî, Kudüs'e ziyarete giden Hıristiyan hacılara engel olunduğu için Frenklerin Doğu'ya sefer düzenlediklerini yazar¹¹. İbnü'l Kalânîsî, I. Haçlı Seferinin nedeni ile ilgili bilgi

⁷ Fulcherius Carnotensis, *A History of the Expedition to Jerusalem*, USA 1969, s.65.

⁸ *Gesta Francorum*, s.xxiii.

⁹ Şaban Ali Düzgün, “ İki Dünyanın Karşılaşması: Müslüman ve Latin Dünyası Arasında Haçlı Seferleri Döneminde İlişkiler”, *Türkler*, IV, Ankara 2002, s.64.

¹⁰ Zehra Odabaşı, “ Müslümanların Gözünden I. Haçlı Seferi ve Selçukluların Haçlılara Karşı Savunması”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 13/1, (2018), s.327.

¹¹ Ali Sevim, *Azîmî Tarihi- Selçuklularla İlgili Bölümler*, Ankara 2006, s.33.

vermeden doğrudan Frenklerin Konstantinapolis'e gelişlerinden bahseder¹². İbnül-Esîr I. Haçlı Seferinin başlamasından Fâtımîleri sorumlu tutmaktadır: “ Söylenenlere göre Mısır'ın Ali soyundan gelen hükümdarları Selçuklu Devleti'nin kudretini ve gücünü görünce, onların Gazze'ye kadar olan Suriye topraklarını fethettiğini, öylece önlerinde Mısır'a saldırmayı engelleyecek bir eyalet kalmadığını ve Selçuklu komutanı Atsız'ın Mısır'a girip ülkeyi muhasaraya aldığını görünce korktular ve Frenklere haber gönderdiler. Kendileri ile Müslümanlar arasına girecek şekilde Frenkleri Suriye'yi ele geçirmeye davet ettiler ”¹³.

Haçlı Tarihi ile ilgili önemli bilgiler ihtiva eden Ebu'l-Ferec, Haçlı Seferlerinin başlamasına sebep olarak Suriye ve Filistin'e hâkim olan Türklerin Hıristiyan hacılara kötü muamelede bulunmalarını ve bu olaylar üzerine Frankların ordu topladığını ifade eder¹⁴. Anna Komnena, sefere katılan yoksul insanların amacının İsa'nın mezarını görmek olduğunu fakat Bohemond gibi Haçlı liderlerinin amaçlarının tamamen siyasi ve ekonomik çıkar elde etmek olduğunu ifade etmektedir¹⁵. Hıristiyan din kardeşlerine yardım amacıyla yola çıkan Haçlıların asıl amaçlarının bu olmadığını yol üzerinde Yahudilere yaptıkları katliamlar, Macar ve Bizans topraklardaki yağmalarından anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos, Batı'dan sadece ücretli asker istemişti fakat Batı ücretli asker göndermek yerine ordu göndermişti. Haçlıların Kudüs'e ulaşmadan, önce Urfa'da ardından da Antakya'da devlet kurmalarından anlaşılmaktadır. Haçlıların asıl amacı Türkleri Anadolu'dan atarak Yakın Doğu coğrafyasına hâkim olma¹⁶.

---

¹² İbnü'l Kalânisî, *Şam Tarihine Zeyl*, İstanbul 2013, s.1.

¹³ İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, X, İstanbul 1987, s.101-103.

¹⁴ Abu'l- Farac, *Gregory Abu'l- Farac Tarihi*, II, Ankara 1999, s.339.

¹⁵ Anna Komnena, *Alexiad*, İstanbul 1996, s. 305.

¹⁶ Demirkent, *Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri*, s.76.

Avrupa’da sözü en çok geçen din adamlarından olan Bernard de Clairvaux’un 1146 yılında Vezelay’da İkinci Haçlı Seferi’ni vaaz ederken halkı sefere katılmaya ikna etmek için sarf ettiği şu sözler dikkat çekicidir: “ *Bu dünyanın kazançlarını görebilen bir insan mısın? Eğer öyle isen sana mükemmel bir teklifte bulunuyorum. Bu fırsatı kaçıрма. Haçını al. Bütün günahların bağışlanacak. Eğer alçak gönüllülükle haçı alırsan bunun cennetin krallığına değdiğini göreceksin*”. Kudüs hem cennet vari ihtişamı hem de dünyevi zenginlikleri vaat ediyordu. Sefere katılanların hem günahları bağışlanacaktı hem de kilise, ailelerini ve mallarını koruyacaktı”¹⁷.

Ayrıca Haçlı ordusunu oluşturan alt sınıfların dinî isteklerinin yanı sıra sosyal durumları, şövalyelerin ve prenslerin siyasi emelleri, Venedik, Pisa, Cenova ve Amalfili ticari şehirlerinin ticari hırsları gibi ekonomik nedenlerde tetiklemiştir¹⁸.

Aslına bakılırsa Batı’nın ısrarla üzerinde durduğu gibi Hıristiyanlar Müslümanlar tarafından işkenceye maruz kalmamışlar ve kutsal mekânları tahrip edilmemiştir. Tam tersine Hıristiyanlar kutsal mabetlerini muhafaza etmişler hatta yeni kilise ve manastırlar inşa etmişlerdir. Ayrıca doğunun Hıristiyanları hiçbir engelle karşılaşmaksızın diğer Hıristiyan devletler ile temas halinde olmuşlardır. İslâm dünyasının hâkimiyetindeki Orta Asya kervan yollarından Süveyş ve Basra’dan başlayarak Hindistan ve Çin’e giden deniz yollarından istifade etmişlerdir. Hıristiyanlık, İslâm dünyasının sağladığı imkânlar sayesinde Avrupalı misyonerler aracılığı ile Hint ve Çin’e kadar yayılmıştır¹⁹.

Kutsal kabul edilen Kudüs şehri ise 638 yılında Halife Ömer’in fethinden bu yana Müslümanların elindeydi. Batı dünyası ve Bizans bu duruma ciddi bir tepki göstermemiştir. Batı dünyası, XI. yüzyılın sonuna doğru Akdeniz çevresinde İslâmın

---

17

H.G. Koenigsberger, *Medieval Europe 400-1500*, England 1987, s.188.

18

W.B. Stevenson, *The Crusaders in the East, A Brief History of the Wars of Islam with the Latins in Syria During the Twelfth and Thirteenth Century*, Cambridge 1968, s.4-5.

19

Ekrem Üçyiğit, “Ortaçağ İslam Medeniyetinin Avrupa Medeniyeti Üzerindeki Tesirleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, I-II (1955), s.39.

tesirini kırmak, Türkleri Anadolu'dan atarak Yakın-Doğu coğrafyasına hâkim olmak ve Doğu'da kendi menfaatleri için oluşan kaos ortamını fırsat olarak değerlendirmişlerdir. Haçlıların bu amaçları Kudüs'ü ele geçirmeden, önce Urfa'da daha sonra da Antakya'da devlet tesis etmelerinden anlaşılabilir. Dolayısı ile Haçlılar için “ *Kutsal Toprakları Kurtarma*” sloganı seferin amacı değil itici gücü olmuştur²⁰.

Haçlı Seferleri 27 Kasım 1095'te Clermont Konsili'nde Papa II. Urbanus'un yaptığı çağrı ile başladı. Keşiş Pierre 1'Ermite komutasındaki Fransız, Alman ve İtalyanlardan teşekkül eden yirmi bin kişilik ordu Macaristan üzerinden 1 Ağustos 1096 yılında İstanbul'a ulaştı. Anadolu'ya geçirilen ordu İzmit Körfezi boyunca ilerleyerek Yalova yakınındaki Kibotas'a konumlandı. Kibotas'tan İznik'e gitmek üzere harekete geçen Haçlı ordusu 21 Ekim 1096'da Selçuklu Sultanı 1. Kılıçarslan tarafından basit bir şekilde yenilgiye uğratıldı. Pierre 1'Ermite komutasındaki seferden sonra beş büyük Haçlı ordusu ardı ardına İstanbul'a geldi²¹. Aleksios, Konstantinapolis'e gelen Haçlı liderlerinden bağlılık yemini etmelerini ve ele geçirecekleri önceden Bizans'a ait olan toprakları geri vereceklerine dair taahhüde bulunmalarını talep etti²². Haçlılar İstanbul'dan Pelekanon'a geçtiler. Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Kılıç Arslan daha önce Pierre 1'Ermite komutasındaki Haçlı ordusunu kolayca imha etmesi Haçlı tehlikesini küçümsemesine neden oldu. Sultan bu esnada Gabriel'in yönetimindeki Malatya'yı kuşatıyordu. Haçlı ordularının Pelekanon'da toplandıklarını ve ciddi bir tehlike ile karşı karşıya kaldıklarını duyan Kılıç Arslan ordusunun bir bölümünü İznik'e gönderdi. Kendisi de Malatya kuşatmasını kaldırarak İznik'e hareket etmiştir. Fakat İznik'in düşüşüne engel olamamıştır²³.

---

²⁰

Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, İstanbul 1997, s.651-652.

²¹ Ebru Altan, “ Birinci Haçlı Seferi (1096-1099) ve Anadolu”, *Tarihte Doğu-Batı Çalışması*, İstanbul 2005, s.298.

²² P.M.Holt, *Haçlılar Çağı 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakın Doğu*, İstanbul 1999, s.21.

²³ Odabaşı, *a.g.m.*, s.330.

Haçlılar Bizans kumandanı Tatikios rehberliğinde Sakarya Köprüsü'nün yanındaki Osmaneli'yi geçerek Eskişehir civarında ki Dorylaion üzerinden ilerleyerek yürüyüşlerine devam ettiler. Haçlılar Eskişehir'in kuzeybatısındaki Sarısu Ovası'nda ordugah kurdular. Burada 1 Temmuz 1097'de Kılıç Arslan ile yapılan savaşta Türkleri mağlup ederek Anadolu'daki yürüyüşlerine devam ettiler. Dorylaion'dan hareket eden Haçlılar Akşehir üzerinden Konya'ya ulaşmayı düşünmüşlerdi. Sultan Kılıç Arslan Haçlıları zor durumda bırakmak için Haçlıların geçecekleri bölgeleri tahliye ettirmiş tarladaki mahsülleri yaktırmıştı. Zor durumda kalan Haçlılar yiyecek ve su temin etmek için Bolvadin'i geçtikten sonra ana yoldan çıkarak Yalvaç'a ulaştılar. Daha sonra Sultan Dağı geçitlerinden Akşehir yakınında tekrar ana yola girerek Konya'ya ulaştılar. Birkaç gün sonra Konya'dan Ereğli'ye hareket ettiler²⁴.

Haçlılar Ereğli'den sonra Toros Dağları'ndaki Gülek Boğaz'ını geçip Çukurova'dan Antakya'ya ulaşabilirlerdi. Fakat dik ve dar dağ geçiti tehlikeli olacağı için Haçlılar Ereğli'den sonra Kayseri Maraş üzerinden Anti Toros Dağları'nı geçip Amanos Geçiti ile Antakya'ya ulaşmayı kararlaştırdılar. Ancak Haçlı ordusu Ereğli'de iken Tankred, hemen akabin de deBoudouin kuvvetleriyle beraber ardı ardına ana ordudan ayrıldılar. Tancred Türklerin hakimiyetindeki Tarsus, Adana ve Milis şehirlerini ele geçirdi, daha büyük ordu ile gelen Boudouin bu şehirleri ondan geri aldı²⁵. Urfa Haçlı Kontluğu'nun kurucusu Boudouin de Boulogne, Tell-Başir'de iken Urfa piskoposu ve on iki kişiden oluşan bir elçilik heyeti Boudouin'e gelerek Türklerin akın ve saldırılarından kendilerini korumalarını istediler ve Boudouin'i Urfa'ya davet ettiler²⁶. Boudouin'in amacı Ermenilere destek olmak değil kendi hâkimiyetinde bir devlet kurmaktı²⁷. Böylelikle 10 Mart 1098'de Anadolu'da tesis edilen ilk Haçlı devleti olan Urfa Haçlı Kontluğu kurulmuştur. Ana Haçlı ordusu Ereğli üzerinden Kayseriye'ye

---

²⁴ Ebru Altan, "Haçlı Ordularının Anadolu'da Geçtiği Yollar", *Belleten*, LXV/243, 2001, s.573.

²⁵ Altan, "Haçlı Ordularının Anadolu'da Geçtiği Yollar", s.574.

²⁶ Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098'den 1118'e kadar)*, Ankara 1990, s.17.

²⁷ Thoros ve Boudoin'in arasındaki ilişkiler ve Thoros'un idam edilmesi ile ilgili detaylı bilgi için bk. Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098'den 1118'e kadar)*, s.18-36.

ilerledi. Emir Hasan topraklarını muhafaza etmek için Haçlılarla çatışmaya girdi fakat geri çekilmek mecburiyetinde kaldı, Haçlılar Kayseri'den güneydoğuya inerek Göksun ve Maraş şehirlerini geçip Antakya'ya doğru ilerlediler²⁸.

Haçlı ordusunun Antakya'ya gelmekte olduğunu duyan şehrin valisi Yağısıyan birtakım tedbirler almıştır. Dimaşk Meliki Dukak ve Musul Atabeyi Kürboğa'ya elçiler göndererek Haçlılara karşı müttefik bulmak istemiştir²⁹. Büyük Selçuklu Sultanı Berkıyruk Musul valisi Kürboğa komutasında bir orduyu Haçlılar üzerine gönderdi. Zor durumda kalan Haçlılar Bizans İmparatoru Aleksios'dan yardım istemişlerdi. Antakya'ya tek başına hâkim olmak isteyen Bohemund, Firuz adında bir Ermeni ile anlaşarak şehre girdiler ve birçok Türkü öldürdüler. Haçlılar 3 Haziran 1098'de Antakya'yı ele geçirdiler. Kürboğa 7 Haziran'da Antakya'ya ulaştı ve şehri abluka altına aldı. 28 Haziran'da yapılan meydan muharebesinde Kürboğa'nın ordusu yenildi. Antakya Bohemund'un hâkimiyetine girdi. Bizans ile yapılan anlaşma gereğince şehri Bizans'a teslim etmesi gereken Bohemund kendi hâkimiyetinde bir devlet tesis etti. Böylelikle Urfa'dan sonra Antakya'da da bir Haçlı devleti kuruldu³⁰. Antakya zaferinden sonra Kudüs'e yola çıkan Haçlılar Haleb ile Hama arasında bulunan Suriye kenti Maâretu'n-Numân'ı 1098 yılında ele geçirdiler. Haçlılar Beyrut, Sayda, Sûr, Akkâ, Hayfa, Kaysâriya ve Arsuf kıyılarından güneye inerek iç bölgeye girdiler³¹. Haçlılar 14 Temmuz 1099'da Kudüs'ü ele geçirdiler. İslâm kaynaklarında Kudüs'ün ele geçirilişi ile ilgili ayrıntılı bilgiler mevcuttur. İbnü'l- Esîr, "*Frenkler Mescidü'l- Aksâ'da 70 binden fazla kişiyi öldürdüler, bunlar arasında Müslüman imamlardan, din âlimlerinden. Yurtlarından kopup gelerek kutsal mekânın civarında yaşayan sofulardan ve zahitlerden oluşan geniş bir topluluk vardı*"³² şeklinde Kudüs'ün işgalinden sonraki katliamları

---

²⁸ Altan, *Birinci Haçlı Seferi ve Anadolu(1096-1099) ve Anadolu*, s.303.

²⁹ Odabaşı, *a.g.m.*, s.336.

³⁰ Altan, *Birinci Haçlı Seferi*, s.304-305.

³¹ Demirkent, *a.g.e.*,s.49.

³² İbnü'l- Esîr, *el-Kamil fi't-Tarih*, X, s.192.

anlatır. Urfalı Mateos ise Kudüs katliamını şu şekilde ifade eder: *Godefroy, şehrin diğer yerlerinde öldürülenlerden başka mabedin içinde 65.000 kişiyi kılıçtan geçirdi*³³.

C. Cahen *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı* isimli eserinde 1105 yılına doğru yazılan Cihat Risalesinin bir bölümünde Haçlıların hiçbir direnişle karşılaşmadan ilerlemelerinin nedenini ve İslâm dünyasının durumunu açıkça ortaya koymuştur. “*Suriye’yi inceleyen Franklar, buradaki devletlerin birbirleriyle uğraştıklarını, dileklerinin farklı olduğunu, ilişkilerinin gizli öç alma duygularına dayandığını tespit etmişlerdi. Böylece bütün bunların olarak aç gözlülükleri güçlendi, onları daha cüretkâr hale getirdi. Gerçekten de onlar, neticesi Müslümanlara karşı gayretle cihad ediyorlardı. Buna karşılık Müslümanlar, herkes sorumluluğu başkalarına atmaya çabalayarak, savaşta dayanışma ve enerjilerinin olmadığını gözler önüne serdiler. Böylece Franklar niyetlerinden çok daha geniş toprakları, sakinlerini katlederek ve küçük düşürerek zaptettiler. O zamana kadar, Franklar teşebbüslerini büyütme için çaba sarfediyorlardı; tehlikenin gölgesinde yaşamakla yetinen düşmanlarının gevşekliğini gördükleri ölçüde aç gözlülükleri artıyordu. Franklar artık bütün ülkenin hâkimi olmayı ve halkını da esir etmeyi kesinlikle umut edebiliyorlardı*”³⁴.

Haçlılar, Ermeniler ve Rumlardan da destek almışlardır. İlk Rus seyyahı Daniel Of Kiev, Seyahatnâmesi’nde Suriye’de ve Levant³⁵’ın diğer bölgelerinde Katolikler ile Ortodoksların, Latinlerin ve Greklerin yakın arkadaşlık içinde bulunduğunu ifade etmiştir³⁶. Özellikle Ermeniler Haçlıları hem askerî hem de iâşe noktasında desteklemişlerdir. Baş Kumandan Simbat *Vekayinamesi*’nde, Baron Leon’nun Antakya Prensi Bohemond’u birkaç gün hapsedtiğini ve Henri de Champagne’nin ricası üzerine

---

³³ *Urfa’lı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1139) ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andreasyan, Ankara 2000, s.199.

³⁴ Claude Cahen, *Haçlılar Zamanında Doğu ve Batı*, İstanbul 2010, s.321.

³⁵ Levant Fransızca “Lever” kelimesinden gelmektedir. Doğu Akdeniz memleketlerini tanımlama amacıyla kullanılmıştır. Detaylı bilgi için bk. Raziye Oban Çakıcıoğlu” Levanten Kavramı ve Levantenler Üzerine Bir İnceleme” *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 22 (2007), s.338.

³⁶ Daniel of Kiev, *The Travel of Daniel of Kiev, The Down of ModernGeography*, II, Prep By, C.R. Beazley, New York 1949, s.161.

Bohemond'u serbest bıraktığını, aralarında bir dostluk kurduklarını ve aralarında akrabalık tesis etmek için Leon kızı Alis'i Prens'in büyük oğlu olan Raymond'a verdiğini ifade etmiştir³⁷.

Müslümanların Haçlı Seferlerine karşı tepkisine bakıldığında, onların böyle bir seferi beklemedikleri anlaşılmaktadır. Selçuklular bu dönemde tüm etkin liderliklerini kaybetmişlerdir. Müslümanlar arasındaki mezhepsel mücadeleler birbirlerini siyasi ve dinî açıdan yıpratmalarına sebep olmuştur. İslâm dünyası savaşlar ve göçebe istilaları nedeniyle zayıflamıştır. Bununla birlikte Müslümanların beklediği son şey Batı Avrupalıların istilasidir³⁸. Müslümanlar önceleri Haçlı ordularının etnik yapısını anlamamışlardır. Yeni gelen Hıristiyanları "Frenk" olarak adlandırmışlar ve onları Hıristiyan Rumlardan ayırmışlardır³⁹.

Haçlı Seferleri başlamadan bir yüzyılı aşkın süredir Mısır, Suriye, Irak ve İran'daki Müslümanlar Antakya'da ve Mezopotamya'da Hıristiyan Beyliklerin varlığına alışmışlardı ve Halep ile Suriye'nin bir bölümüne kıyasla Hıristiyanların himayelerinde bulunmuşlardı. Hıristiyan devletler Suriye'nin siyasi çerçevesinin bir parçasıydı. Özellikle Ermenilerin Kuzey Suriye'ye kitlesel göçünden sonra Müslüman ve Hıristiyanlar barış içinde yaşamışlardır. Selçuklular birçok Hıristiyan Beyliklerini ele geçirdikten sonra bile yerel Hıristiyanların statülerine hiçbir değişiklik getirmemişlerdir. Bu nedenle Müslümanlar Haçlı Seferinin kendine özgü motivasyonunu asla algılayamamış ve anlayamamışlardır⁴⁰.

Shleme Dov Goitein, Haçlı Seferlerinden önceki yüzyıl süresince Filistin ve Suriye'nin karışıklığına istinaden sürekli olarak yeni işgalciler tarafından, sürekli savaş

---

³⁷ Baş Kumandan Simbat, *Vekayiname (951-1334)*, çev. Hrant D. Andreasyan, İstanbul 1946, s.65.

³⁸ Carole Hillenbrand, *The Crusades Islamic Perspective*, Almanya 1999, s.36.

³⁹ Mona Joma Hammad, *Latin and Muslim Historiography of the Crusades: A Comparative Study of William of Tyre and Izz Ad-Din Ibn Al-Athir*, ABD 1987, s.52.

⁴⁰ Hammad, *a.g.e.*, s. 53.

ve sıkıntılara alışmış ortalama bir insanın Haçlı karakterinin özel yapısını anlayamamış olduğunu ileri sürmektedir⁴¹.

Neticede Birinci Haçlı Seferi sonucunda Anadolu'da üç yeni Hıristiyan devleti teşekkül etmiştir. Bu devletler, Boudouin de Boulogne tarafından kurulan Urfa Haçlı Kontluğu (1098-1144), Bohemund'un kurduğu Antakya Prinkepsliği (1098-1268) ve (1099-1187) Kudüs Haçlı Krallığı'dır⁴².

---

⁴¹ Shlemon Dev Goitein, *A Mediterranean Society An Abridgment in One Volume*, London, 1999, s.33.

⁴² Odabaşı, *a.g.m.*, s.345-46.

BİRİNCİ BÖLÜM

MÜSLÜMANLAR VE HAÇLILAR ARASINDAKİ TİCARİ İLİŞKİLER

1. AKDENİZ TİCARETİ

Akdeniz, İngilizce ve Latin dillerinde “ *karalar arasında kalan deniz*” anlamında “ *mediterranean*” kelimesi ile ifade edilmiştir. Akdeniz için Romalılar “ Bizim Deniz”, Türkler “Akdeniz”, Yahudiler “ Büyük Deniz”, Almanlar “Orta Deniz”, Mısırlılar “ Büyük Yeşil” ifadelerini kullanmışlardır. Bununla birlikte Akdeniz “Rum Denizi” veya “Lazkiye Denizi” olarak da adlandırılmıştır⁴³.

Kuzey-güney ve doğu-batı bütün ticaret yolları Akdeniz ile kesişmektedir. Dönemin kaynaklarında bu ticaret şehirleri ile ilgili önemli bilgiler bulunmaktadır. *Hudûdü'l- Âlem*'de “İskenderune, Suhabe, Lazkıye, Entartus, Beyrut, Sayda, Sûr, Akkâ, Kaysariya, Yafa ve Askalan'ın Müslümanların hakimiyetinde bulunan Akdeniz'deki Şam'a ait şehirler olup bol nimete ve tarıma sahip mamur ve hoş beldeler oldukları ifade edilmektedir⁴⁴.

İbn-i Cübeyr, Akkâ limanı ile ilgili olarak “ *Frankların Şam topraklarındaki kentlerinin merkezidir. Denizde yürüyen dağlar gibi gemilerin yük boşalttığı, her geminin uğradığı bir limandır. Gemilerin ve dostların buluştuğu, her taraftan Müslüman ve Hıristiyan tacirlerin bir araya geldiği bir yerdir*” ifadelerini kullanmaktadır⁴⁵.

---

⁴³ Zeynep Güngörmez, “XI-XIII. Yüzyıllarda Doğu Akdeniz'deTicaret”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Kahramanmaraş 2014, s.15.

⁴⁴ *Hûdudü'Âlem*, İstanbul 2008, s.109.

⁴⁵ İbn Cübeyr, *Endülüs'ten Kutsal Topraklara Seyahatname*, İstanbul 2008, s.224.

Nâsır-ı Hüsrev Doğu Akdeniz limanlarından Sayda ile ilgili olarak “ *Oraya pek çok şeker kamışı ekmişlerdir. O kadar bezenmiş ve süslenmiş bir çarşısı vardır ki onu görünce şehirde donanma var, padişah geliyor diye ve yahut başka bir müjde yüzünden donatmışlar sandım. Bu nedir? Diye sordum bu şehrin âdeti böyledir dediler. Öyle bağları, bahçeleri ve ağaçları vardır ki sanki bir padişah özenmiş de onları yetiştirmiş ve her birinde birer köşk yaptırmış dersin*” ifadelerini kullanmıştır⁴⁶.

Trablus ile ilgili olarak ise “ *Şehrin civarı tamamıyla ekinlik, bostan, ağaçlık ve şeker kamışlığıydı. Portakal, turunç, muz, limon, hurma ağaçları çoktu. Acem ülkesinde görmüş olduğum her çeşit yemek ve meyveyi hatta yüz kat daha fazlasını gördüm. Rum, Frenk, Endülüs ve Mağrip illerinden gelen gemiler Mısır padişahına onda bir bac verirler ordunun erzakı bundan çıkar*”⁴⁷ diyerek şehrin tarımsal zenginliğini anlatmıştır.

Doğu Akdeniz’in önemli limanlarından biri olan Beyrut büyük bir ekonomi merkezidir. Beyrut’un önemli bir ekonomik merkez oluşunda üç önemli faktörü vardır. Limanının kalitesi, Şam’a yakınlığı ve kırsal hinterlandının zenginliği. Bu şehir 1291’de Memlûklerin işgaline kadar Frankların elinde kalmıştır. Beyrut’ta, şeker kamışı, ipek, yün, keten üretimi yapılmıştır. Bununla birlikte yüksek kalitede cam üretimi de yapılıyordu. Burası sabun üretimi ile de meşhurdur. Beyrut’a sonradan yerleşmiş olan Vivaldo de Quinto 1279’da Ayas’a sabun ihraç ediyordu⁴⁸.

Eski ve Orta Çağ’da ticaret Doğu’dan Batı’ya doğrudur. Ticaretin akışı iki güzergâh üzerinden olmuştur. İlki Uzakdoğu’dan başlayıp, Orta Doğu, Anadolu ve Akdeniz’den Avrupa’ya olan akış; diğeri ise Uzakdoğu’dan Asya’ya ve Asya’dan Avrupa’ya uzanan akıştır. Bu çağlarda deniz ticaretinin ana merkezi Akdeniz’dir.

---

⁴⁶ Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, İstanbul 1988, s.22.

⁴⁷ Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, s.18.

⁴⁸ David Jacoby, “ Frankish Beirut: A Minor Economic Centre”, *Crusader Landscapes in the Medieval Levant*, England 2016, s.263-265.

Akdeniz hem kuzeyden gelen hem de Çin, Hindistan ve Kuzey Afrika'dan gelen ticari emtiaların Avrupa'ya ulaşımını sağlamıştır⁴⁹.

Henri Pirenne, Akdeniz ticaretinin önemi üzerinde ısrarla durmaktadır. Hatta o Roma İmparatorluğunun siyasi ve ekonomik birliğini sağlamadaki başarısını Akdeniz'deki hâkimiyetine bağlamıştır. Roma İmparatorluğunun yıkılmasından sonra Germen kabilelerinden Vandalların Afrika'ya, Vizigotların Akitanya ve İspanya'ya, Ostrogotların ise İtalya'ya yerleşmeleri tesadüf değildir. Akdeniz ticaretinin öneminin farkında olan Germen kabilelerinin bu bölgeleri ele geçirmeleri onların öncelikli hedeflerinin Akdeniz olduğunu göstermektedir⁵⁰.

Fernard Braudel ise “Onun kıyılarına yanaşanlar, savaş buluntuları, modalar, teknikler, salgınlar, hafif veya ağır, değerli veya adimalzemeler, herşey onun kanlı-canlı hayatının akımı içine alınabilir, uzağa taşınabilir, yeniden harekete geçirilebilir, nihayetsiz olarak taşınır hatta sınırlarının dışına atılabilir”⁵¹ şeklindeki sözleriyle Akdeniz ticaretinin önemini tarif etmiştir.

Orta Çağ ekonomik devriminin doğuşu, Batı Avrupa'daki statik tarımsal feodal toplumda değil, Doğu Akdeniz ülkelerinin çoğunda var olan ticaret ve endüstrinin dinamizminde gerçekleşmiştir. Orta Çağ ekonomi haritasına bakıldığında, Orta Çağ dünyasının haritası üç bölüme ayrılabilir. Bu üç bölüm, Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden modern tarihin doğuşuna kadar geçen dönemde bu birbirini izleyen safhalardan geçmiştir. Bu bölümlerden ilki V. yüzyıldan VII. yüzyılın sonuna kadar dünya ticaretinde üstün durumda olan Bizans İmparatorluğu'dur. İkincisi VIII. yüzyılın başlangıcından XI. yüzyılın sonuna kadar Arap üstünlüğüdür. Üçüncüsü ise hem Kuzey hem de Güney Avrupa'da endüstri ve deniz gücünün gelişimi ve Güney Avrupa ticari topluluklarının ortaya çıkışı ile ilgilidir. Romanın çöküşünden sonra Batı, barbar

⁴⁹ Sezgin Güçlüay, “Avrupa ile Türk-İslâm Dünyası Arasında Hayat Damarı olan Ticaret Yolları (IX-XIV. Yüzyıllar)”, *Tarih ve Medeniyetler*, 3/3, s. 1429.

⁵⁰ Henri Pirenne, *Ortaçağ Kentleri*, İstanbul 2000, s. 11-13.

⁵¹ Fernard Braudel, *II. Felipe Dönemi'nde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, I, Ankara 1993, s.336.

ordularının akınına uğramıştır. Barbar akınları Akdeniz ticareti üzerinde geniş bir yankı uyandırmıştır. Papa Romana hâkimiyetinde gelişen uluslararası ticaret barbar akınlarından sonra yok olmuştur. Şüphesiz ki Akdeniz ticaretinin bu pürüzsüz akışı kısa süreli olarak duraksatılmıştır. Barışın sağlanması ve güvenliğin tesis edilmesiyle birlikte ticaret devam etmiştir. Diğer bir deyişle uluslararası ticaret Batı Avrupa’da tamamen silinmiş olmasa da ağır bir darbe almıştır⁵². H.Pirenne, Roma İmparatorluğunun düşüşünden sonra ekonomik ve siyasi çöküntünün Akdeniz ticaretini önemli ölçüde etkilemediğini ifade etmektedir⁵³. Rene Sedillot ise Pirenne’nin aksine Cermen istilasının Avrupa ticaretini olumsuz etkilediğini, Cermenlerin ticari işlemlerden habersiz olduklarını hatta pazar ve şehirlerinin olmadığı görüşündedir. Doğu’dan baharat, ipek, yağ, papirüs gibi ticari emtialar gelmiştir. Ancak Roma dönemiyle karşılaştırıldığında bu gelen ticari ürünlerin miktarının çok az olduğu dikkat çeker⁵⁴.

Roma İmparatorluğunun çöküşünden sonra Bizans İmparatorluğunun varlığına devam etmesi, Batı ticaretinin kesintisiz devam etmesini sağlamıştır. Uluslararası ticaretin yeni merkezi, Roma’dan İstanbul’a geçmiştir. Konstantinopolis’in jeopolitik konumu sayesinde Batı ve Kuzey Avrupa şehirlerinin yanı sıra Uzak, Yakın ve Orta-Doğu tüccarları Konstantinopolis’te buluşmuştur. Dünyanın her yerinden ticari ürünler Konstantinopolis pazarına gelmiştir. Çin’den porselen ve ipek Hindistan’dan mücevher ve baharat, İran’dan halı ve kilim, Basra Körfezi’nden armut Afrika’dan fildişi ve abanoz, Mısır’dan tekstil ve tahıl, Suriye’den cam ve çelik, Rusya’dan kehribar ve kürk ve Fas’tan işlenmiş deri dünyanın her köşesinden gelen köleler, parfümler, altın iplikler, kumaşlar, mozaikler büyük şehirlerden nakliyatı yapılan sayısız ürünler arasındaydı⁵⁵.

Orta Çağ ticareti konusunun ikinci aşaması VII. yüzyıl boyunca Kuzey Afrika’nın yanı sıra Levant ve Asya kıyılarının Araplar tarafından fethedilmesi ile

---

⁵² Aziz S. Atiya, *Crusade, Commerce and Culture*, London 1962, s. 162.

⁵³ Pirenne, *Ortaçağ Kentleri*, s.12.

⁵⁴ Rene Sedillot, *Tarih Boyunca Tacirler ve Ticaretin Öyküsü Değiş tokuştan Süpermarkete*, İstanbul 1983, s.135-137.

⁵⁵ Atiya, *a.g.e.*, s.163.

başlamaktadır. VIII. yüzyıl Arap hakimiyetinin Tyrrene Denizi batı kıyılarına ulaşması ile Akdeniz ticaretinde bir dönüm noktası başlamıştır. Tarık bin Ziyad 711'de Vizigotların elinde bulunan İspanya'yı ele geçirdi. VIII. yüzyılda Arap korsanlar hem Doğu hem Batı Akdeniz'in adalarına saldırdılar. 717 ve 718'de Rodos, Suriye Müslümanları tarafından işgal edildi ve Kıbrıs daha sonraki yüzyılın ortalarında ele geçirildi. Balear adaları 798'de İspanya Emevileri tarafından ele geçirildi. Sardinya ve Korsika adaları ise Müslüman korsanlar tarafından ve nihayetinde Ağlebiler tarafından alındı. Stratejik öneme sahip olan Sicilya'nın fethi uzun sürdü ve yaklaşık olarak 827'den 902'ye kadar bu süreç aşamalı olarak devam etti. 868 ve 872'de Müslümanlar Gaeto ve Salerno'ya saldırdılar. Orta İtalya'nın kırsal kesimini Roma'nın bulunduğu bölgeye kadar tahrip ettiler. Papa VIII. John Araplara 25.000 gümüş mancusi ödeme şartıyla barış yaptı⁵⁶. Böylece Bağdat, Kahire ve Kurtuba Konstantinapolis'in yerini almaya başladı. VII. yüzyıl bitmeden Araplar kendi sikkelerini altın ve gümüş dirhemlerini bastılar ve uluslararası ticarete Bizans parasıyla rekabet eder konuma geldiler. Arap üstünlüğü XI. yüzyılın ikinci yarısında Akdeniz ve İtalya'ya Normanların gelişine ve şüphesiz ki ticaret tarihinin üçüncü aşamasını başlatan 1096 Birinci Haçlı Seferine kadar devam etmiştir⁵⁷.

Haçlı Seferleri sayesinde Avrupa ticaretinde bir dönüm noktası yaşanmıştır. Haçlılar dinî ve siyasi emellerine ulaşmasalarda ekonomik anlamda büyük bir kazanç elde etmişlerdir. Haçlı Seferleri ile birlikte Doğu-Batı ticareti canlanmış ve gelişmiştir⁵⁸. Joshua Praver'in belirttiği üzere Haçlı Seferlerinin amacı Hıristiyanlığın ana yurdunu kurtarma değil Doğu'yu kolonileştirmektir⁵⁹. XI. yüzyılda Fransa ve bazı ülkelerin nüfusu artıyordu fakat bu ülkelerin kaynakları yetersizdi. İnsanlar yeni fırsatlar ve yeni bölgeler keşfetmenin heyecanı içindeydi. Papa Urban 1095'te Filistin'i "*nehirlerinden*

---

⁵⁶ Atiya, *a.g.e.*, s.166.

⁵⁷ Atiya, *a.g.e.*, s.168-169.

⁵⁸ Güçlüay, *a.g.m.*, s.1436.

⁵⁹ Joshua Praver, *The Crusaders Kingdom: European Colonialism in the Middle Ages*, New York 1972, s.469-482.

bal ve süt akan şehir” olarak tasvir etmiştir. Bu hayaller ile harekete geçen Haçlılar 1099 yılında Kudüs’te bir Latin Krallığı kurmuşlardır⁶⁰.

Robert the Monk, Haçlıların Antakya’yı ele geçirmelerinin ardından buldukları ganimetlerden bahsettikten sonra bu ganimetler ile ordudaki dilencilerin bile Tanrının yardımıyla aniden zengin olduklarını ve eskiden yarı çıplakken şimdi ipek kıyafetler giydiklerini ifade etmektedir⁶¹. *The Gesta Tancredi*’de Haçlıların Doğu Akdeniz ticaret şehirlerine hakim olduklarında bu şehirlerin zenginliği karşısında hayrete düştüklerini ve sahip oldukları çok sayıda gıda maddesi, para, silah, esir ve ganimetlerden fazlasıyla memnun olduklarına dair bilgiler mevcuttur⁶².

Haçlı Seferlerinin Avrupa’ya beklenen ticari atılımı da İspanya ve Sicilya’nın sağladığı kültürel bilgiyi de getirmediğini ifade eden Jacques Le Goff, bu seferlerin ilk emperyalizm hareketi olduğunu kabul etmiştir⁶³. Bu görüşü destekleyen Bernard Lewis de Haçlıların ilk emperyalist hareketi başlattıklarını ifade etmektedir⁶⁴.

Orta Doğu’da Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasındaki entellektüel ve kültürel temaslar İspanya ve Sicilya’daki kadar yoğun değildir. Fakat Avrupalılar için sanayi, ticaret ve sömürgecilik alanlarında yeni ufuklar açmıştır. Haçlıların Suriye’de inşa ettikleri devletler modern sömürgecilik imparatorluklarına benziyordu ve geri dönenler askerden ziyade tüccar veya hacılardı⁶⁵. Sûr, Sayda, Askelon, Arsuf, Akkâ, Beyrut gibi

---

⁶⁰ Atiya, a.g.e., s.21.

⁶¹ Ergin Ayan, *Willermus Tyrensis’in Haçlı Kroniği*, İstanbul 2016, s.228.

⁶² Radulfus Cadomensis, *The Gesta Tancredi of Ralph of Caen, A History of the Normanson the First Crusade*, Farnham 2005, s.128.

⁶³ Jacques Le Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, İzmir 1999, s.54.

⁶⁴ Bernard Lewis, *Uygarlık Tarihinde Araplar*, İstanbul 2006, s.219.

⁶⁵ Philip K. Hitti, *History of Syria Including Lebanon and Palestine*, New York 1951, s.614.

Doğu Akdeniz limanlarını ele geçiren Haçlılar ve Haçlılara yardım eden İtalyanlar, Avrupa ile yoğun bir ticaret başlatmışlardır. Dönemin lüks doğu ürünleri olan baharat, kumaş, şeker vs. ürünlerin ihracatını yapmışlardır. Lazkiye, Beyrut, Trablus, Sayda, Sûr, Akkâ limanlarından Antik zamanlardan beri hem karavan ürünler hem de yerel ürünler Batı'ya ihraç edilmiştir⁶⁶.

Avrupa'da Haçlı Seferlerinin maliyetini karşılayanlar şüphesiz ki tüccarlardır. Tüccarların desteklerinin amacı ise bundan kâr elde etmektir. Haçlı savaşçıları ele geçirdikleri bölgelerde siyasi beylikler tesis ederlerken tüccarlar ise ticarethaneler kurdular. Senyörler kaleler inşa ederlerken tüccarlar koloniler tesis etmişlerdir. Tüccarlar Doğu Akdeniz memleketlerini istismar ederlerken aynı zamanda Asya ile yeniden temas kurdular. Haçlı Seferleri ekonomik anlamda bir devrimdi. Çünkü Haçlılar hedefledikleri gibi ne Hıristiyanlığın kutsal yerlerini kurtarabilmişlerdi ne de Hıristiyanlığı yayabilmişlerdi. Fakat ticarete büyük bir atılım gerçekleştirmişlerdir. Kiliselerin Müslümanlar ile ticareti yapma ambargolarına rağmen ticaret kesintisiz devam etmiştir. Doğu Akdeniz'de Malta, Kıbrıs, Rodos, Konstantinapolis gibi ticaret merkezleri kurulmuştur. Bu ticaret sayesinde Champagne pazarlarına o döneme kadar sadece burjuvaların ulaşabildiği ipek, pamuk, şap, şeker, pirinç, portakal, limon gibi gelmekteydi⁶⁷. Yine Haçlı Seferleri (1095-1270) ile birlikte İtalyan şehirleri Bizans'ın hâkimiyetindeki dar alanları ele geçirmişlerdir. Haçlı Seferleri ile birlikte “*Akdeniz'in denizsel ve ticari mekânının ele geçirilmesi*” gerçekleşmiştir. 1291 yılında Haçlıların son kalesi olan Akkâ düştüğünde bile Hıristiyanlık Akdeniz'deki üstünlüğünü kaybetmemiştir. İslamiyet ancak iki-üç yüz yıl sonra bu duruma tepki gösterebilmiştir⁶⁸.

Haçlı Seferleri ile birlikte Doğu Akdeniz limanları Avrupa'ya açılmıştır. Bu süreçte ipek, baharat, porselen gibi doğunun lüks ürünleri Bizans topraklarına uğramaksızın doğrudan Avrupa'ya taşınmıştır. Abu Lughod, Haçlı Seferlerinin

---

⁶⁶ Kenneth M. Setton, *A History of the Crusades*, ABD 1958, s.369.

⁶⁷ Sedillot, *a.g.e.*, s.176-177.

⁶⁸ Fernand Braudel, *Uygurlukların Grameri*, Ankara 1996, s.82.

Avrupa'ya genişletilmiş ufuklar ve ticaret fırsatları sağladığını ve Avrupa kıtasında ekonomik bir canlanmaya sebep olduğunu ifade etmektedir⁶⁹.

Hıristiyan Avrupa ve Mısır arasındaki karşılıklı ilişkiler Haçlı Seferlerinden önce oldukça sınırlı idi. Haçlı Seferlerine kadar doğudan batıya doğru olan ticaret Haçlı Seferleri ile birlikte batı doğu yönünde artmıştır. Fenike dönemine dayanan tekstil endüstrisi, Roma dönemlerine dönen baharat ticareti, Sayda ve Sur'dan gelen çömlek ve cam eşyalar, Şam'dan gelen parfüm, deniz düzlüklerinden gelen şeker yeni pazarların açılması ve genişlemesinin bir sonucu olarak ivme kazanmıştır⁷⁰. Goitein de Haçlı Seferlerinin uluslararası deniz gücü ve trafiğini hızlı bir şekilde arttırdığını ifade etmiştir⁷¹. Özellikle Venedik, Ceneviz ve Pisa gibi İtalyan deniz şehirleri Müslümanlarla yapılan bu ticaretten çok büyük ticari kazanç elde etmişlerdir. Bu ticaretin doğal bir sonucu olarak uluslararası bankacılık ve kredi sistemleri geliştirildi. Altın sikkeler basılarak takas sistemine hızlı bir şekilde son verildi. 1252'de ilk florinler yani Floransa'nın madeni paraları ve daha sonra Venedik pulu ortaya çıkmıştır. Tarikatlar kredi mektupları vermeye ve diğer bankacılık işlevlerini yerine getirmeye başlamışlardır⁷².

Haçlıların Kudüs'ü ele geçirmelerinden sonra Doğu Akdeniz limanlarına yönelmeleri tesadüf değildir. 15 Temmuz 1099'da Kudüs'ün ele geçirilmesinden sonra Haçlıların çoğu görevlerinin bittiğini düşünerek Avrupa'ya geri dönmüştür. Üç bine yakın Frank şövalyesi, din adamları ve diğer silahsızların büyük bir kısmı Kudüs ve Antakya'da küçük bir kısmı ise Urfa'da kalmıştır. Böylelikle Avrupa işgalcilerinin üç

---

⁶⁹ Lisa Blaydes- Christopher Paik, " The Impact of Holy Land Crusades on State Formation: War Mobilization, Trade Integration and Political Development in Medieval Europe", *The International Organization*, 70/3 (2016), s.561.

⁷⁰ Myoung-Woon Cha, *The Crusaders, Their Influence and Their Relevance For Today*,(University of Pretoria, The Department of Church History Studies Faculty of Theology), Pretoria 2006, s.54.

⁷¹ Shleme Dev. Goitein, " Mediterranean Trade Preceding The Crusades: Some Fact and Problems" ...s.51.

⁷² Woon Cha, *a.g.t.*, s.57.

grubu Orta-Doğu topraklarında kalarak izole olmuşlardır. Bu yeni gelenlerin yerleşmek için seçtikleri bölge Suriye çölleri ve Akdeniz arasında dar bir şeritti. Haçlılar öncelikli olarak ekilebilir alanları sonra da Lazkiye, Trablus, Beyrut, Sûr, Sayda, Akkâ gibi Doğu Akdeniz limanlarını tercih etmişlerdir. Bu limanlar aracılığı ile Antik dönemlerden beri hem karavan hem de yerel ürünler Batı'ya ihraç edilmiştir⁷³. Daniel of Kiev, Kudüs'te Latin hâkimiyeti ile birlikte burada dinî ve ticari bir merkez yaratıldığını kaydetmektedir⁷⁴.

Doğu Akdeniz'de Batı tüccarları, Haçlılar ve hacılar Haçlı Devletleri'nde üretilen maddeleri pazarlamışlar ve Müslüman bölgelerinden ithal etmişlerdir. Özellikle XIII. yüzyılda kutsal topraklara olan büyük hareket Batı'dan buralara talebin artmasını sağlamıştır. Bu sayede büyük ölçüde şeker, pamuk, ipek, cam, halı gibi ürünler ihraç edilmiştir⁷⁵.

E. Ashtor, Levant ticaretinin Avrupa ülkeleri için önemini ve 1291'de Akkâ'nın düşüşünün ekonomik olarak Batı Hıristiyanlığına vurulan ağır bir darbe olduğunu şu şekilde ifade etmektedir: “ 1291'de Akkâ'nın Memlükler tarafından fethedilmesi kesinlikle Batı Hıristiyanlığına vurulan bir darbeydi. Bu Haçlı Seferlerinin sonu anlamına geliyordu. Güney Avrupa uluslarının ekonomik çıkarları tehlikeydi. Levant ticaretinin durması Avrupa'nın gelişmiş şehirlerini etkilemiştir. XIII. yüzyılda Güney ve Batı Avrupa'nın nüfusu zirveye ulaştı. Kuzey ve Batı Avrupa'nın demografik gelişiminin çarpıcı bir fenomeni olarak şehirler büyüdü. Kasaba nüfusunun büyümesiyle lüks kıyafet ve baharat gibi doğu ürünlerine büyük ölçüde talep arttı⁷⁶. ”

Akdeniz ticaretinin öneminin farkındaolan Haçlılar Kudüs'ün güvenliğini sağladıktan sonra Yafa, Remle, Sûr, Akkâ, Sayda, Trablus gibi Doğu Akdeniz

---

⁷³ Setton, *a.g.e.*, s. 368-369.

⁷⁴ Daniel of Kiev, *The Travel*, s.176.

⁷⁵ David Jocaby, “ Western Commercial and Colonial Expansion in the Eastern Mediterranean and the Black Sea in the Late Middle Ages”, *Rapportu Mediterranel, Pratiche Documentarie, Presenze Veneziane: Le Reti Economiche E Culturali (XIV-XV Secolo, Venezia 2017, s. 16*

⁷⁶ Eliyahu Ashtor, *Levant Trade in the Later Middle Ages*, New Jersey 1983, s.3-4.

limanlarını Latinlerin yardımlarıyla ele geçirdiler, böylece Avrupa'dan gelen hacıların güvenliği sağlanmış oldu ve hinterlandın ticareti de kontrol altına alındı⁷⁷. Haçlılar ele geçirilen limanlar sayesinde Avrupa'dan silah, Lübnan'dan kereste, Flandre'den yün temin etmişler aynı zamanda İtalyan şehir devletleri sabun, şeker, yağ, cam, Şam'dan tekstil ürünleri ve Uzak Doğu'dan baharat ticareti yapmışlardır⁷⁸.

Ticari alışverişler neticesinde egzotik ürünler de Doğu'dan Akdeniz satış noktalarına taşındı. Hemedan yakınlarında üç kola ayrılan ve Bağdat'a, Antakya'ya ve Karadeniz kıyılarına giden bir rota kullanıldı. Bu XIII. yüzyılın sonunda Marco Polo tarafından kullanılan geleneksel ipek yoludur. Diğer iki büyük rota Doğunun baharatlarını taşımıştır. Bu rotalardan biri Basra Körfezi'nden alınan malları Akdeniz limanlarına dağıtmak için Şam ve Antakya üzerinden geçmiştir. Haçlı Seferlerine kadar bu rotalara taşınan mallara batılı tüccarlar tarafından tek erişim Konstantinapolis'ti. Bizans başkenti, Doğunun birçok ürününü Antakya veya İskenderiye'den deniz ürünlerini ise Kıbrıs adasından almıştır. Birinci Haçlı Seferi Batılılara Antakya'yı vermiştir⁷⁹.

Doğu Akdeniz'in kent merkezleri, özellikle de kıyı kesimleri önemli ölçüde gelişmişti. Latin Doğu'nun limanları büyüyen ticaret merkezleriydiler. Sûr ve Akkâ Franklar ve Doğu ticaret rotaları için satış yerleriydi. Doğu ve Batı arasındaki stratejik konumlarının getirmiş olduğu avantaj ile Cenova, Pisa, Venedik ve Amalfililer tüccarları bu limanlardan büyük çıkarlar elde etmişlerdir. İtalyanlar Frankların ele geçirmesine yardım ettikleri şehirlerde büyük ticari imtiyazlar elde ettiler⁸⁰. Bu döneme kadar ticaret çoğunlukla Doğu'dan Batı'ya doğruydu. Fakat bu süreçten sonra doğu-batı ticaret akışı hem arttı hem de hızlandı. Baharat, tekstil, cam, çömlek, parfüm, ilaç, şeker gibi ürünler fazlasıyla ihraç edildi.

---

⁷⁷ Setton, *a.g.e.*, s.375.

⁷⁸ Cecile Morrisson, *Haçlılar*, Ankara 2005, s.113.

⁷⁹ Gerald W. Day, "The Impact of the Third Crusade Upon Trade with the Levant", *The International History Review*, 3/2 (1981), s.159-160.

⁸⁰ Jonathan Phillips, "The Latin East 1098-1291", *History of the Crusades*, New York 1999, s.116.

Bununla birlikte Haçlılar Kudüs'e ilerlerken ipek yolu güzergâhındaki kentleri de ele geçirmişlerdir. Haçlıların Antakya, Trablus, Urfa ve Kudüs'te siyasi teşekküller kurması bölgedeki ticareti olumsuz yönde etkilemiştir. Haçlıların Trablus, Sûr, Beyrut, Sayda gibi Doğu Akdeniz limanlarını ele geçirmelerinin ardından Doğu Akdeniz ticareti Müslümanların elinden kolonizatör deniz güçlerinin eline geçmiştir⁸¹.

2. LATİNLER

“Latinler” Cenovalılar, Pisa, Venedik ve Amalfililer gibi İtalyan ticaret şehirleri için kullanılan bir kavram olmuştur. İtalyan ticaret şehirlerindeki tüccarlar XI. yüzyıldan evvel Doğu Akdeniz'de kısmen söz sahibi olup Doğu'nun lüks mahsullerini İstanbul'a getirmişlerdir. Doğu'nun mahsullerini rahatlıkla Batı'ya taşımalarında Müslüman hükümdarların kendilerine vermiş olduğu imtiyazların etkisi çok büyüktür. Bizans'ın da sağladığı ayrıcalık sayesinde İstanbul'a yerleşmişler ve Doğu'nun baharat ve ipek gibi lüks mallarını Batı'ya taşımışlardır. Bununla birlikte Avrupa ürünlerini de Doğu'ya getirmişlerdir. İtalyan ticari şehirlerinin Doğu ticaretinde bu kadar faal olma sebepleri denizcilikteki başarılarıdır. Bu şehirlerin denizcilikteki ustalığını kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak isteyen Bizans ve Latinler özellikle Venedikliler ile ticari anlaşmalar yapmışlardır. İtalyan kentlerinin Müslümanlar ile ilk temasları 652-827 yılları arasında İtalya kentlerine yapılan Arap akınları ile gerçekleşmiştir. Kendi aralarındaki rekabet ve çekişmeler sonucunda İtalyan kentleri Doğu'ya yönelmişler ve yaptıkları ticaret sayesinde büyük kârlar elde etmişlerdir⁸².

Tudelalı Benjamin, Montpellier şehrine Lombardiya, Mısır, Filistin, Yunanistan, Fransa ve Asya'dan pek çok kimsenin ticaret için geldiğini ve Cenovalılar ve Pisalılar vasıtasıyla pek çok milletin burada ticaret yaptığını ifade etmektedir⁸³.

---

⁸¹ Kırpık, *a.g.m.*, s.187.

⁸² Güngörmez, *a.g.t.*, s.43-44.

⁸³ *Tudela'lı Benjamin ve Ratsbon'lu Petachia Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın İslâm Dünyası Gözlemleri*, İstanbul 2013, s.19.

İtalyan tüccar devletleri, hem Doğu'da Haçlı devletlerinin teşekkülünde hem de onların bölgedeki topraklarını genişletmelerinde önemli rol oynamıştır. Şüphesiz İtalyanların yardımı olmadan Haçlılar Doğu Akdeniz kıyılarında hâkimiyetlerini genişletemezlerdi. Çünkü İtalyan şehir devletleri Haçlı hükümetlerine ihtiyaç duydukları donanma desteğinin yanı sıra gerekli olan insan ve para tedarikini de sağlamışlardır⁸⁴. Nitekim 1098 yılında Antakya kuşatması sırasında Latinlerden destek alamayan Haçlılar çok güçlük çekmişlerdir. Haçlıların Antakya kuşatması sırasında Türkler, Haçlılara yardıma gelen gemileri yakmışlar ve bu haber üzerine Kıbrıs, Rodos diğer adalardan kimse yardıma gelmemiş ve Haçlılar çok zor durumda kalmışlardır⁸⁵

Haçlı Seferlerinin doğal bir sonucu olarak Doğu ticareti yeniden başladı. Latinler Levant'ta her yeni ele geçirilen limanlara yeni pazarlar açtılar. Cenova, Pisa ve Venedik Kuzey İtalya'nın en önemli ticaret şehirleridir. Diğer Lombard şehirleri olan Bergoma, Brescia ve Crema gibi şehirleri dâhil eden Milano Birliği, başlangıçta Alman İmparatoru Frederich Barbarossa'ya karşı tasarlanmış ve ticaret üzerinde önemli bir rol oynamıştır. Ticaretin artması için Hansa Birliği oluşturulmuştur. Bütün bu kuruluşlar Doğu ürünleri için Venedik ve Cenevizlilere bağımlıydı. Venedik'in başlıca ticaret hacmini Suriye ve Mısır oluştururken, Ceneviz ayrıca Azak Denizi kıyısında ki Tuna ve Kırım, Karadeniz ve Kuzey Afrika'yı tekelleştirdi⁸⁶

Bu süreçte Haçlılara ilk yardım eden İtalyan şehirleri mükafat olarak Haçlı kontrolü altındaki şehirlerde özel ticari imtiyazlar ve anlaşmalar talep ettiler. Böylece Cenovalılar, Akkâ, Arsuf, Beyrut, Şeyzer ve Trablus şehirlerinin üçte birini aldılar. Cenovalılar ayrıca Kudüs, Yafa, Antakya ve Lazkiye limanlarında küçük ticari alanlara sahipti. Venedikliler ise Sûr, Askalan ve Kudüs gibi şehirlere hâkimken Akkâ ve Antakya'da küçük işletmelere sahipti. Pisalılar ise tüm büyük şehirlerin çeyreğinde söz

---

⁸⁴ Wilhelm Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, Ankara 2000, s.148.

⁸⁵ Ayan, *a.g.e.*, s.247.

⁸⁶ Atiya, *a.g.e.*, s.171.

sahibi idi. Cenovalılar Akkâ'da, Venediklilerin de Sûr'da ticari alanda daha etkili iken Pisalılar herhangi bir bölgede söz sahibi değillerdi⁸⁷.

Bununla birlikte Üçüncü Haçlı Seferi'nde İtalyanlar çok büyük ticari imtiyazlar elde etmişlerdir. Üçüncü Haçlı Seferinin ekonomik sonuçları bir devrim kadar etkili olmuştur. Bu sefer ile birlikte Avrupalılar İskenderiye Müslümanları ile doğrudan ayrıcalıklı ticaret yapmaya başlamışlardır. İskenderiye, İtalya tüccarlarının gözünde İstanbul ve Haçlı limanlarının önemini azaltmıştır. Aynı zamanda bu yeni ticaret geleneksel piyasalarda bazı İtalyan müşterilerin kaybedilmesine de neden olmuştur. 1204 gibi erken bir tarihte İstanbul ticarete kendini kanıtlayamadığı için Cenevizliler ve Pisalılar Dördüncü Haçlı Seferi'nde İstanbul'un düşüşüne engel olamamışlardır⁸⁸. Latinlerin Doğu'da kendilerine ait mahalleleri, konsolosları ve mahkemeleri vardır. Bununla birlikte gelişen Doğu-Batı ticareti sayesinde Doğu Akdeniz'in önemli limanlarında bankalar kurmuşlardır. Doğu Akdeniz'in önemli ticari getirisi olan baharat, cam, buğday, şarap gibi ürünlerin ihracatını yaparak bu ticareti tekellerine almışlardır⁸⁹.

2.1. Venedikliler

Nuh Tufanı sonrasında sular yavaş yavaş çekilmiş ve kara parçaları belirmeye başlamıştır. Padus-Po, Athesis Adige, Medoacus-Brenta, Piavis-Piave, Liquenti-Livenza gibi nehirler Adriyatik'e doğru akmaya başlamış ve çalı-çırpı, taş ve kütükleri sürükleyerek kara ve deniz arasında bir tampon oluşturmuştur. Zaman içerisinde şiddetli rüzgâr ve akıntıların tesiri ile belirli yerlere toplanıp kıyı ile mesafesi fazla olmayan adacıklar haline gelmiştir. Bu birikintiler zaman içerisinde Adriyatik'in dev dalgalarıyla başa çıkabilecek kadar güçlenmiştir ve böylece Venedik Lagünü ortaya çıkmıştır⁹⁰.

---

⁸⁷ W. Day, *a.g.m.*, s.161.

⁸⁸ W. Day, *a.g.m.*, s.167-168.

⁸⁹ Güngörmez, *a.g.t.*,s.47.

⁹⁰ Emel Altan Ege," Venedik: Akdeniz'de Doğu ile Batı'nın Buluşma Noktası", *Doğu- Batı Düşünce Dergisi*, 9/34 (2005-06), s.49.

Lagünden sağlanan tuz bölge halkı için ticari değere sahip bir ürün olmuştur. Diğer insanlar tarafından “ Tarla sürülmez, ekin biçilmez, bağ bozulmaz” olarak tarif edilen bu yörenin insanları ticaret, denizcilik ve gemicilikteki gelişmişlikleri ile ön plana çıkmışlardı. Ancak tuz ticareti sayesinde Venedik Lagününün çevresindeki şehirler varlıklı birer şehir haline gelmiştir. Hunların önünden kaçan Gotlar Doğu Roma İmparatorluğu’nun desteği ile Venediklilere yakın bir bölgeye yerleştiler. Daha sonra Gotlar Lagün çevresine saldırmaya başladılar. Bunun üzerine Lagünde yaşayan insanlar adacıklara sığındı. Fakat Venedik Lagünü içerisindeki insanları asıl tedirgin eden olay, Attila komutasındaki Hunların Macaristan topraklarına yerleşmesi ve bu bölgelere sürekli akınlarıdır. Bunun üzerine karada yaşamının emniyetli olmadığını anlayan bu insanlar lagün içindeki adacıklarda daimi olarak yaşamaya başladılar⁹¹.

Venedikliler tuz, balık ve kereste ticareti ile uzak bölgelerle de ticari bağlantılar kurmuşlardır. Bu sayede Doğu-Batı arasında hiçbir güçlü rakiple karşılaşmaksızın dönemin lüks ve nadide ürünlerini kendi ülkelerine taşımışlardır⁹².

Ticarete tuz ile başlayan Venedikliler Konstantinapolis ve Doğu Akdeniz limanlarına yaptıkları seferler neticesinde Avrupa’da çok ilgi gören karabiber, tarçın, kimyon gibi baharat ticaretinin de öncüsü olmuşlar ve bu sayede Venedik varlıklı bir kent haline gelmiştir. Bizans, 1071 Malazgirt Zaferi ile Anadolu’da ilerleyerek yerleşmeye başlayan Türklere karşı hem gelir kaynağı hem de insan gücüne ihtiyaç duyuyordu. Bu zor dönemde Venedik, Konstantinapolis için vazgeçilmez bir müttefikti⁹³. Nitekim Bizans İmparatorluğu 1081’de Balkanlardan Bizans’ı tehdit eden Norman istilasına karşı Venediklilerden donanma yardımı almıştı. Fakat bu yardım karşılığında Venedikliler, Karadeniz ve Kıbrıs haricinde, Bizans İmparatorluğu

---

⁹¹ Ege, *a.g.m.*,s. 50-52.

⁹² Abulafia, *a.g.e.*,s.293.

⁹³ Ege,*a.g.m.*,s.58.

hâkimiyetinde ki her yerde vergiden muaf serbetçe ticaret yapma imtiyazı elde etmişlerdi⁹⁴.

Venedikliler Haçlı Seferlerine katılma noktasında başlangıçta tereddütte kalmışlardır. Sebebi ise Fâtûmîler ile yürüttükleri ticaret ve ticari imtiyazlarının zarara uğrayacağı düşüncesidir. Bu yüzden Venedik ancak 1099'da Haçlıların Kudüs'ü ele geçirmeleri neticesinde Haçlı yemini ederek sefere iştirak etmiştir⁹⁵.

1122 yılında Venedikliler üçüncü defa Doğu'daki Haçlılara yardım için yola çıkmışlardır. Venediklileri sefere teşvik eden his şüphesiz din değil ekonomik çıkardı. Haçlılar 1119 yılında Kanlı Meydan Savaşı'nda zor durumda kalmışlardı. Ardından Kudüs Kralı II. Boudouin'in Türk tehdidi karşısında Papa II. Calixtus'tan yardım istemişti. Papa Almanya, Fransa ve İtalya'ya yeni Haçlı Seferi için mektuplar göndermiştir. Kral Boudouin ise Venediklilere bir mektup göndererek yardımları karşılığında ticari ayrıcalıklar vermeyi taahhüt etmişti. Venedik Dükü Domenico Michieli, Papanın da teşvik ettiği sefere olumlu cevap vererek tebasını Haçlı Seferine davet etmiştir. Akabinde sefer için devasa bir donanma inşa edilmiştir. Bu donanma 40 kalyon, 28 küçük ve 4 büyük yük gemisinden meydana geliyordu. Takriben 3 yıl süren hazırlıklar sonrasında 8 Ağustos 1122'de denize açıldı⁹⁶.

1124 yılında Akkâ'da Haçlılar ve Venedikliler arasında yapılan anlaşmaya göre; Haçlılar Venediklilere, hâkim oldukları her ilde bir sokak, bir meydan bir kilise, ilelebet vergi vermeyecekleri bir hamam ve fırın verecekler, Venedikliler tüm vergilerden muaf olacaklardır. Bu imtiyazlara ek olarak Kudüs Krallığı, Venedik Dükü, Sûr gelirlerinden her sene 300 dinar ödeyecek, şayet Sûr veya Askalan şehirlerinden biri Venediklilerin yardımı ile ele geçirilecek olursa şehrin üçte biri onlara verilecekti⁹⁷. Sûr şehri 7

---

⁹⁴ Abulafia, *a.g.e.*, s.325.

⁹⁵ Güngörmez, *a.g.t.*, s.49.

⁹⁶ Ebru Altan, “ Venedik'in Haçlı Seferi (1122-1124)”, *Prof. Dr. Erdoğan Merçil'e Armağan*, İstanbul 2013, s. 300-301.

⁹⁷ Altan, *Venedik'in Haçlı Seferi*, s. 303-304.

Temmuz 1124'te Venediklilerin yardımıyla Haçlıların eline geçti. Venedikliler yardımları karşılığında şehrin üçte birine sahip oldular ve çok mühim ticari ayrıcalıklar elde etmişlerdir. Böylelikle Venedikliler Doğu'daki durumlarını daha da güçlendirdiler⁹⁸.

Süryanî Mikhail, Latinlerin Haçlı Seferlerine verdikleri desteğin görülmesi açısından, Akkâ kuşatması sırasında Venediklilerin Franklara yapmış olduğu yardım sayesinde Haçlıların Akkâ'da zafer kazandıklarına işaret etmiştir⁹⁹. 1100 yılından itibaren Venedikliler faal olarak Haçlı siyasetine dahil olmuşlar ve askerî teçhizat taşıyarak yaptıkları yardım karşılığında Sayda, Sûr ve Akkâ gibi Doğu Akdeniz'in önemli şehirlerinde önemli ayrıcalıklar elde etmişlerdir¹⁰⁰. Venedikliler Doğu ile geliştirmiş oldukları ticaret ile birlikte lonca teşkilatını benimsemişler ve bu sayede ilk bankacılığın, muhasebeciliğin ve saymanlığın temelleri Rialto'da atılmıştır¹⁰¹.

2.2. Cenovalılar

Konum olarak İtalya'nın kuzey batısında Akdeniz kıyısında yer alan Cenova ve Cenovalılara Türkler Ceneviz ismini vermiştir. Cenova diğer İtalyan ticari deniz devletleri gibi Doğu ticaretinde faal olan bir devlettir. Venedik ve Pisalıların Bizans'tan almış oldukları imtiyazları Cenovalılar da alınca söz konusu devletler ile Doğu ticaretinde rakip duruma gelmiştir¹⁰²

Cenova VII. yüzyılda Bizans'a bağlı olup hiçbir ekonomik kaynağa sahip değildi. Coğrafi konum olarak Ligurya Alpleri bölgesindedir ve tahıl yetişen ovalardan

---

⁹⁸ Altan, *Venedik'in Haçlı Seferi*, s. 307.

⁹⁹ Süryani Mikhael, *Süryani Mikhael Vekayinamesi*, Ankara 1944, s.284.

¹⁰⁰ Güngörmez, *a.g.t.*, s.49.

¹⁰¹ Altan Ege, *a.g.m.*, s.60.

¹⁰² Aldo Gallotto, "Ceneviz" mad., *DİA*, VII, İstanbul 1993, s. 363.

uzaktır. Burası gemi yapımı hariç bir endüstri merkezi de değildir. Tüm bu nedenlerden Cenevizliler yaşamak için ticarete atılım yapmak zorundaydılar¹⁰³.

Diğer taraftan Haçlıların hayatta kalabilmeleri için Akdeniz'e ulaşmaları gerekiyordu. Akdeniz'e ulaşabilmeleri için ise Batının yardım ve desteklerine ihtiyaçları vardı. Batı tedarik hattı için Bohemund İtalyanlar ile irtibata geçmişti. Onun çabaları sonuç verdi ve Cenevizlilerin desteğini aldı. Cenovalıların ticari çıkar için mi yoksa dini hevesle mi Haçlı Seferine katıldıkları tartışma konusudur. Temmuz 1097'de 12 kadırga Cenovalı'dan ayrılarak Antakya'nın kuşatılmasına katıldı¹⁰⁴. Birçok Cenovalı aile Haçlı Seferlerini ilk elden tecrübe ettiler ve binlerce Haçlı Cenovalı elit ailelerin üyeleri tarafından desteklenerek XII. yüzyılın başından itibaren Haçlı Seferlerine katıldılar. Seferlerden galibiyet elde edilmesi halinde diğer askerî seferler gibi ganimet paylaşılacaktı. Örneğin, 1101 Şeyzer'in zaptına her askere ikişer kilo biber ve Sous de Provins (Champagne para birimi) verildi. 1270'teki Haçlı Seferine kadar her Haçlı askeri tedarik malzemeleri ve insan sevkiyatı yaptıkları için gelir elde ettiler. Örneğin, Fransa Kralı Philippe Augustus ve Ceneviz Kralı arasındaki 1189 yılında yapılan anlaşma, komün tarafından verilen hizmetin örneğidir. Hizmetin niteliği sadece altı yüz elli şövalyenin taşınması değil, aynı zamanda onların atları, hayvanları ve yiyeceklerinin de sevkiyatını sağlamaktır¹⁰⁵.

Avrupa'dan savaşçılarının taşınmasından oluşan Doğu ve Kuzey Avrupa arasındaki merkezi bağlantı durumu, Cenevizlileri güçlendirdi. Cenevizlilerin askeri makine yapım kabiliyetlerini ve gemi yapım teknikleri bakımından itibarlarını da artırdı. Ceneviz şehri ve Kastilya arasında 1146'da yenilenen anlaşma ile Ceneviz askeri makineleri için 10.000 marabatin ödenmesi şart koşuldu. Güçlü taşımacılık endüstrisi büyük Frank lordları ve Cenevizliler arasındaki ilişkileri sağlamlaştırdı. Örneğin Kudüs'ün ilk Hıristiyan yöneticisi Godefroi de Bouillon, Ceneviz gemileri aldı ve

---

¹⁰³ Abulafia, *a.g.e.*, s.311.

¹⁰⁴ Abulafia, *a.g.e.*, s.330.

¹⁰⁵ Quentin Van Doosselaere, *Commercial Agreements and Social Dynamics in Medieval Genoa*, New York 2009, s.32.

1189'da hem Richard the Lion Heart hem de Philippe Augustus gemi kiralamak amacıyla Cenova şehrini ziyaret etti. Bu durumda Cenevizliler Doğu ticaretlerini geliştirmek için dayanıklı ilişkilerden yararlandılar. Savaşçı sınıfın sürekli seyahatleri, Doğu'da daha sonraki uzun mesafeli ticaret aktiviteleri için doğal bir zemin haline geldi¹⁰⁶.

Haçlılar, Antakya kuşatmasında Cenevizlilere yardımları karşılığında Antakya'da otuz ev, St. Jean kilisesi, bir pazar ve çeşme verdiler¹⁰⁷. 1104 Akkâ'nın ele geçirilmesinde Cenevizlilere desteklerinden dolayı Kudüs Haçlı Kralı Boudouin tarafından ele geçirilen kentlerin üçte birini ve ek olarak toprak verildi. Ayrıca Akkâ'nın gümrük gelirinun üçte biri verilecek ve vergi muafiyeti sağlanacaktı. Bununla birlikte Trablus, Beyrut ve Cebayl şehirlerinin zaptına yardımları karşılığında bazı ticari imtiyazlar elde ettiler¹⁰⁸.

Üçüncü Haçlı Seferi'nin ardından diğer Latinler gibi Cenevizliler de Doğu Akdeniz limanları, İskenderiye ve Karadeniz'de çok büyük ticari imtiyazlar elde etmişlerdir. Cenevizler Bizans İmparatoru Isaakios Angelos'u hem dış düşmanı Alman İmparatoru Frederich Barbarossa hem de iç düşmanlarına karşı desteklediler. Cenevizliler ile müttefik olmak için Bizans imparatoru daha fazla imtiyaz ve daha fazla bölge verdi. Böylelikle II. Isaakios 1192'de Cenevizlilere ve Pisahlılara yeni imtiyazlar verdi. Onun halefi ve kardeşi III. Aleksios'un verdiği imtiyazlarla Cenovalılar ticari kazanımlar elde ettiler. Bunların neticesinde 1230 itibariyle ekonomik olarak stratejik öneme sahip Kıbrıs adası İtalyanların ticari hâkimiyet için yarışacakları bir yer olacaktı¹⁰⁹.

---

¹⁰⁶ Doosselaere, *a.g.e.*, s.33.

¹⁰⁷ Heyd, *a.g.e.*, s.146.

¹⁰⁸ Heyd, *a.g.e.*, s.150-151.

¹⁰⁹ W. Day, *a.g.m.*, s.165.

2.3. Pisa

Pisa, Arno Irmağı etrafına dağılmış, çamurlu ve bataklık bir arazide bulunuyordu ve herhangi bir limanı yoktu. Bu şehrin sakinlerindeki tıpkı diğer İtalyan şehirlerinde olduğu gibi coğrafyasının elverişsizliği sebebi ile Pisalıların da ticarete yönelmekten başka seçenekleri yoktu¹¹⁰.

Venedikliler gibi Bizans İmparatorluğu'ndan ticari ayrıcalıklar alamayan Pisalılar Haçlı Seferi çağrısı ile birlikte Doğu Akdeniz limanlarından ticari bir pay almak ümidi ile büyük bir istekle Haçlı Seferine iştirak etmişlerdir¹¹¹. Bu amaçla Daimbert'in emrinde yüz yirmi gemiden teşekkül eden bir filo 1099'da Suriye'ye hareket etti. Pisalıları, Haçlılara Yafa'nın ele geçirilmesinde destek oldular. Yardımları karşılığında Kudüs limanı olan Yafa, Pisa sömürgesi haline geldi¹¹². Üçüncü Haçlı seferi ile birlikte III. Bohemund Antakya ve Trablus'ta İtalyan şehirlerinin hepsine daha fazla imtiyaz ve mülk vermiştir. Böylece Sûr, Akkâ, Trablus ve Antakya'da en büyük ticari pay Pisanın olmuştur¹¹³.

Fâtımî Devleti veziri el-Abbas 1154'de Pisalıları bir mektup göndermiştir. Mektupta Frankların ve Fâtımîlerin düşmanları ile anlaşma yapmamaları istenmiş ve Pisalıları uyarılmıştır. Bununla birlikte Pisalıları ticari imtiyazlar da verilmiştir.

2.4. Amalfililer

Amalfi, Napoli'nin güneyinde Salerno körfezinde küçük bir şehirdir. Amalfi'nin, Justinianus döneminde Bizans hâkimiyetine girmesiyle kendilerine Doğu Akdeniz ve Mısır yolu açılmıştır. Böylece Bizans İmparatorluğu'ndan ilk ticari ayrıcalık elde eden Latin devleti olmuşlardır. Amalfililer 973 senesinde Bizans ile bir anlaşma imzalayarak

---

¹¹⁰ Abulafia, *a.g.e.*, s. 312.

¹¹¹ Güngörmez, *a.g.t.*, s.53.

¹¹² Sarah Marie Kampbell, "The Economy of Conflict: How East Mediterranean Trade Adapted to Changing Rules, Alliances and Demographics In the 10th-12th Centuries", (In Candidacy For the Degree of Doctor of Philosophy Princeton University), New Jersey 2014, s.52.

¹¹³ W.Day, *a.g.m.*, s.164

Mısır'da ticaret yapma ayrıcalığına sahip olmuşlardır. Amalfililer Doğudan getirdikleri baharat ve ipekli kumaşların satışını İstanbul'da yapmışlardır. Amalfililerin İstanbul'da kendilerine ait bir kilise ve manastırları dahi vardır¹¹⁴.

Amalfililer, Haçlı Seferlerinin ortaya çıktığı yıllarda siyasi açıdan bir birlik sağlayamadıkları için diğer Latin şehir devletleri ile ticari imtiyaz mücadelesine girememiştir. Amalfililerin Doğu Akdeniz'de Haçlılardan aldıkları imtiyazlar sadece Akka ve Antakya'da bazı küçük alanlar, Lazkiye'de üç tane küçük iş yeri, Trablus'ta ise birkaç küçük pazardan ibarettir. Amalfililerin en aktif oldukları yer Akka şehridir. Akka şehrinde Pisalıların semtlerinin yanında küçük bir mülke sahip olmuşlardır¹¹⁵.

3. TİCARETİ YAPILAN ÜRÜNLER

Orta Çağ'da Doğu'nun ticari ürünleri çeşitli kumaşlar, baharatlar, mücevher, şeker, boya maddeleri ve cam olarak sıralanabilir. Orta Çağ Avrupa'sında bulunmayan bu emtialara sadece burjuvalar sahip olabiliyordu. Haçlılar ve Müslümanlar arasında meyve-sebze, baharat, şeker, tahıl, kürk, cam, sabun, halı-kilim ve kumaş gibi ürünlerin ticareti yapılmıştır¹¹⁶. Çalışmanın bu kısmında Haçlılar ve Müslümanlar arasında ticareti yapılan ürünler ana hatları ile ele alınacaktır.

3.1. Şeker Kamışı

İhracatı yapılan en önemli ürünlerden biri şekerdir. Haçlılar şeker kamışını ilk defa Filistin'de görmüşlerdir. Fulcherius Carnotensis kroniğinde şeker kamışını şu şekilde tarif eder: “ *Ancak yürüyüşümüz esnasında geçtiğimiz ekili tarlalarda bazı olgun bitkiler vardı ve halk bu bitkiyi ‘ bal bostan’ olarak adlandırıyordu. Muhtemelen şeker*

---

¹¹⁴ Şerafeddin Turan, *Türkiye- İtalya İlişkileri, Selçuklulardan Bizans'ın Sona Erişine Kadar*, I, İstanbul 1990, s. 20.

¹¹⁵ Güngörmez, *a.g.t.*, s.55.

¹¹⁶ Detaylı bilgi için bk., Zeynep Güngörmez, “XI-XIII. Yüzyıllarda Doğu Akdeniz'deTicaret”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2014) , s.105-133.

*kamışdır. Açlığımızda onları bütün gün çiğnedik. Bal tadından dolayı açlığımızı biraz yatıştırmamıza neden oldu*¹¹⁷.

F. Carnotensis'in ifadelerinden de anlaşılacağı üzere bölgeye ulaşan Haçlıların Ürdün ve kıyı bölgelerinde şeker kamışı yetiştiriciliği dikkatlerini çekmişti. Bu şekerin imalini yerlilerden öğrenmişlerdi. Birçok sahil şehrinde şeker fabrikaları bulunuyordu¹¹⁸. Ancak şeker imalatının merkezleri ağırlıklı olarak Sûr ve Akkâ şehirleri idi. Bu bölgelerde hâkim güç olan Venedik ve Cenevizliler şeker ihracatı yapmışlardır¹¹⁹. Tudelalı Benjamin, Sûr'da kaliteli şeker kamışı üretildiğinden ve yakın şehirlerden birçok insanın şeker kamışı satın almak için Sur'a geldiğinden bahsetmektedir¹²⁰. İtalyanlar kurdukları fabrikalarda şeker imalatını yerli çalışanlardan öğrenmişlerdir. Şeker imalatı yapan kuruluşlara 1243 tarihli bir kaynakta İtalyanca "maseraquaefficatur" şeklinde rastlanılmıştır¹²¹.

3.2. Kumaş ve Boya Sanayisi

Tekstil endüstrisi, talep azlığı ve ilgili süreçlerin karmaşıklığı yüzünden Orta Çağ'ın en önemli imalat sanayisiydi. Çeşitli kumaşlar ve boyalar yüksek değere sahip ürünlerdi. Tekstil endüstrisi ve boyamada çoğunlukla Yahudiler baskın bir rol oynamışlardır¹²².

Orta Çağ'da İran'da yün, ipek, pamuk ve keten dokumaları çok meşhur idi. İran dokuma sanayisini Hint ve Çin dokuma sanayisini örnek alarak devam ettirmiştir. Mısır'da da dokuma sanayisi çok ilerlemişti. Buralarda altın ve gümüş ipler karıştırılarak dünyanın en iyi ketenleri dokunmaktaydı¹²³. Mısır'da üretilen kumaşlar Abbasi dönemi

¹¹⁷ Fulcherios Carnotensis, *Expedition to Jerusalem*, s.130.

¹¹⁸ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, III, Ankara 2008, s.300.

¹¹⁹ Heyd, *a.g.e.*, s.112.

¹²⁰ Arslantaş, *a.g.e.*, s.43.

¹²¹ Güngörmez, *a.g.t.*, s.112.

¹²² Goitein, *a.g.e.*, s.233.

¹²³ Ali Mazaheri, *Ortaçağ'da Müslümanların Yaşayışları*, İstanbul 1972, s.332.

ile kıyaslandığında Fâtımîler döneminde üretilenlerden daha niteliklidir. Mısır'ın dokuma sanayisinde gelişme göstermesinin sebebi Mısırlıların diğer ülkelerle yaptıkları ticaret sayesinde dokuma ürünlerine talebin artması, devletin özenle dokuma fabrikalarını denetlemesi ve sanatkârları desteklemeleridir¹²⁴.

Pamuk sanayisinde ise Horasan diğer bölgelere göre daha ileri idi. Hatta Horasan'dan Çin'e, Bağdat'a ve Mısır'a pamuk ihracatı yapılıyordu. Merv, Nişabur, Belh, Sistan ve Kirman en çok pamuk dokunan şehirlerdi. Fâtımîler döneminde ve daha sonra Sicilya'da altın telli kumaşlar imal edilmekteydi. Bunlar altın sırma zemin üstüne ipek işleme, bazen de ipek zemin üstüne altın sırma işlemeliydi. Bu kumaşlardan çoğu Batı kilise hazinelerinde muhafaza edildiğinden örnekleri günümüze ulaşmıştır. Buna en güzel örnek, XII. yüzyılda Alman Hohenstaufen İmparatorlarının taç giyme törenlerinde kullanılmak üzere Viyana'da korunan mantodur¹²⁵. Haçlılar pamuk ve ipek imal etmişler ve bu ürünlerin hem ham hem de işlenmiş olarak ticaretini yapmışlardır. Başlıca ipek üretim merkezleri Akkâ, Trablus ve Sûr'du¹²⁶. Marco Polo'nun *Seyahatnâmesi'nde geçen* " Bağdat'ta muhteşem ipek kumaş dokunurdu ve bu kumaşlar altın ve simle işlenir ve Venedik, Cenova tacirleri bu kumaşları çok talep ederlerdi"¹²⁷ şeklindeki sözleri İran'da mükemmel ipek kumaşlar dokunduğunu ve bu kumaşların inci ve kıymetli taşlar ile işlendiğini göstermektedir.

Haçlı hâkimiyetindeki Antakya ve Trablus'ta kumaş üretimi devam etmiştir. Sûr'da ise değerli beyaz kumaşlar imal edilerek bu ipekler Batı'ya ihraç edilmiştir. Venedikliler tarafından dokunan kumaşlar çok talep görmüş ve bu kumaşlar çok çeşitli renklere boyanmıştır¹²⁸. Beyrut ve Trablus bölgesinde ipek yetiştirilirken Filistin'de keten yetiştirilmiştir. Yine Akkâ, Beyrut ve Lazkiye şehirleri ağır altın işlemeli ipek

¹²⁴ Abdülhalık Bakır, "Ortaçağ İslam Dünyasında Dokuma Sanayi", *Bellekten*, LXIV, 293/241, 2000, s.783.

¹²⁵ Mazaheri, *a.g.e.*, s.334-335.

¹²⁶ Heyd, *a.g.e.*, s.193.

¹²⁷ Marco Polo, *Morco Polo Seyahatnamesi*, I, İstanbul 1979, s.25.

¹²⁸ Heyd, *a.g.e.*, s.194.

kumaşları ile meşhurdu. Nablus ise keteni ile tanınmıştır¹²⁹. Gırnati'nin *Seyahatnâmesi'nde*, çeşitli bölgelerin giysi ve kumaş özelliklerini şu şekilde tarif etmiştir: “ *Yemen'in elbisesi, Mısır'ın altın ve gümüş işlemeli elbisesi, Rumların bir yüzü kabartmalı ipek kumaşı, Çin'in ipeği, Fars'ın elbiseleri, Bağdat'ın altın işlemeli ipek kumaşları, Rey'in parlak elbiseleri meşhurdur*”¹³⁰.

Avrupa'ya bakıldığında ise yünlü kıyafetler Avrupanın birçok bölgesinde dokunmuştur. İngiliz yünlerinin muhteşem kalitesi Avrupa ve İslâm dünyası tarafından kabul görmüştür. Uzun dönem boyunca yün İngiliz ihracatında en değerli ürün olmuştur. Avrupa'nın en önemli yün dokuma merkezleri; Flanders, Kuzey Fransa ve İtalya'da Floransa'dır. Büyük miktarlarda yünlü ve keten kıyafetler Avrupa'nın birçok yerinden Yakın-Doğu limanlarına ihraç edilmiştir. Bunun karşılığında ipek kıyafetler erken Orta Çağ boyunca tüm İslâm ülkelerinden Avrupa'ya ihraç edilmiştir. Desenli halıların üretim yeri Kuzey Afrika ve Yakın-Doğu'dur¹³¹.

Tekstil ürünlerinde pamuktan bükülen iplik kullanılmıştır. Eğirme ve dokuma kraliyet tarafından küçük atölyelerde yaptırılmıştır. Kumaşların en güzel ve pahalısı ipekten üretilmiştir. Bunlar yerel olarak dokunmuş veya Avrupa'da da dokunmak üzere ihraç edilmiştir. Doğu'da üretilen ipek kumaşlar ise hem pahalı hem de görkemlidir. Bu kumaşlar çok çeşitli olmakla birlikte bazıları gümüş ve altın iplerle iç içe geçmiştir. Tekstil kumaşların boyanması da kraliyetin tekelindedir. Benjamin of Tudele'nin raporlarına göre Kudüs'te Yahudilerin her yıl kumaş satın aldığı bir boyama tesisi vardı. Kral, Yahudiler dışında hiç kimsenin Kudüs'te boya yapmasına izin vermiyordu. Yahudiler, bölgede bez boyama ile uğraşıyorlardı. Franklar genellikle parlak koyu renkleri tercih eder, boyalar yerel olarak üretilirdi¹³².

---

¹²⁹ Runciman, *a.g.e.*, s.301.

¹³⁰ Ebu Hamid Muhammed El Gırnati, *Gırnati Seyahatnâmesi*, İstanbul 2011, s.104.

¹³¹ Donald King, *The Flowering of the Middle Ages*, Londra 1998, s.218.

¹³² Meron Benvenisti, *The Crusaders In The Holy Land*, New York 1970, s.386.

Avrupalılar endüstride yeni teknikler getirmediler. Örneğin Musul'dan "muslin", Bağdat'tan "baldachin", Şam'dan "damaşk" kumaşlarına talep büyük ölçüde arttı¹³³. Mısır'dan Venedik'e ihraç edilen en önemli ticari ürünlerden biri keten idi. Haçlılar döneminde Mısır keteninin şöhretinden dolayı Avrupa'da bu malzemeye talep çok olmuştur. Latinler tarafından başlatılan bu ticaret çok kısa bir zamanda Bizans ve Avrupa'ya yayılmıştır¹³⁴.

S.D.Goitein, tüccar Nahray bin Nissim'in bu konuya örnek teşkil eden bir mektubundan bahsetmiştir. Nahray bin Nissim'in mektubunda Tunus'tan Mısır'a bir yük gönderdiğinden bahsetmektedir: " *Size saf renk 100 parça Susa kumaşı, 403/4 libre ipek ve karabiber, 15 cübbeli bir sandık, bir ipek manto gönderdim*". Nahray bin Nissim'in bu mektubundan ipeğin küçük miktarlarda ticareti yapıldığında bile çok kârlı bir iş olduğu ve ipeğin çeşitli amaçlar için kullanıldığı ve çok cazip bir ürün olduğu anlaşılmaktadır¹³⁵.

Akkâ'nin düşmesinden hemen önce 1290'da Memlûkler ve Cenevizliler arasında bir anlaşma yapılmıştır. Mısır'a ithalat için belirtilen mallar şu şekildedir. Çeşitli renklerde yünlü maddeler, Rheims keteni ve diğerleri. Pamuklu keten endüstrisi Kuzey Fransa, Lombardiya, Toskana gibi Kuzey ve Batı Avrupanın diğer bölgelerinde gelişmişti. Bu endüstrinin fazla ürünlerinin Doğu Akdeniz dâhil olmak üzere diğer ülkelere ihracatı yapılmıştır. Yakın Doğu eskiden pahalı ipek ürünleriyle meşhurdu. Batı Avrupa'nın birçok kilise ve manastırı Doğu ipeğinden yapılmış kıyafetleri taşımanın gururunu yaşıyordu. XIII. yüzyılda İtalyan tüccarlar kendi ülkelerindeki ipek endüstrisi ürünlerini Suriye ve Mısır'a ihraç ediyorlardı. Aslında İtalyan ipek endüstrisinin ilerlemesi büyük teknolojik gelişmelerin sonucuydu. Francesco Borghesona 1272'de ipeği bükme için Bologna'da bir makine kullanmaya başladı ve bu yenilik daha az işçilik gerekiyor ve daha fazla üretim sağlıyordu¹³⁶.

---

¹³³ Philip Khuri Hitti, "The Impact of the Crusaders", *The Impact of The Crusades on the Near East*, V, London 1985, s.38.

¹³⁴ Güngörmez, *a.g.t.*, s.130.

¹³⁵ Goitein, *a.g.e.*, III, s.168.

¹³⁶ Ashtor, *a.g.e.*, s.5.

Cenevizliler 1205 ve 1206 yıllarında Levant'a bazı altın iplikler ihraç etmişlerdir. 1237 de bir tüccar Kıbrıs, Türkiye, Halep ve İskenderiye'de satmak üzere 260 makaraya sarılmış altın ip almıştır. Yine Lucca kendi kendi markasını üretmiştir. Cenevizliler dışında bu altın ipleri üretip ihracatını yapan başka şehirler de vardı. 1248'de Marsilya'dan bir gemi, Ceneviz, Lucca, ve Montrepollier'de üretilen 1.625'den fazla makara altın ipi Akkâ'ya taşımıştır¹³⁷. Bununla birlikte XIII. yüzyılın başlarında Venedik'te ipek üretimi başlamıştır. 1265 yılından sonra Venedik ipek üreticileri İslâmî kumaşların imitasyonu olan Bagdâdi ipeklerini üretmişlerdir¹³⁸.

Floransa'da ise yün endüstrisi gelişmiştir. Floransa yün dışında Flandre'den modern ve boyalı kumaşlar ithal etmiş hatta bu tekstillerin büyük bir kısmı Yakın-Doğu'ya ihraç edilmiştir. Bütün bu endüstriyel gelişimler Levant ticareti ile yakından bağlantılıdır. Batılılar doğu keten, pamuk, ipek ve çeşitli oryantal boyaların yanısıra renkleri sabitlemek için şap kullanmışlardır. Bu sayede Avrupa tekstil ihracatı artmaya başladı. İnce ketenleri ve diğer ürünleri ile ünlü olan Aşağı Mısır'ın merkezi üretimi XII. yüzyılın sonunda zayıfladı. Bu düşüşü diğer alanlardaki endüstrilerde takip etti. Bu durumda Avrupa uluslarının ticari büyümesinin arka planını göz ardı etmemek gerekir. Aslında onların büyümesi Yakın-Doğu endüstrisininin zayıflamasından kaynaklansa da bu yavaş ve kademeli bir gelişmeydi. XIII. yüzyılın sonlarında Güney Avrupa uluslarının Levant ticaretinde büyümeleri ve Kuzey Batı Avrupa ile alışverişlerinin ilerlemesi bunun yanında teknik gelişmeler o kadar ilerlememiş olsaydı bu ilerleme göze çarpmazdı. İtalya ve Güney Fransa'da uygulanan ticari yöntemler bu dönemde çok gelişmişti¹³⁹.

Ayrıca boya maddeleri uluslararası ve yerel ticaretin temel ürünlerinden biriydi. İndigo; Hindistan, Mısır ve Jordan vadisinde yetiştirilirdi. Geniza belgelerinde de indigo,

---

¹³⁷ David Jacoby, "Cypriot Gold Thread in the Late Medieval Silk Weaving and Embroidery", *Deeds Done Beyondthe Sea: Essays on Williamof Tyre, Cyprus and theMilitary Orders Presentedto Peter Edbury*, London 2014, s.102-103.

¹³⁸ Jacoby, *a.g.e.*, s.104.

¹³⁹ Ashtor, *a.g.e.*, s.6.

yaygın bir şekilde ticareti yapılan boya maddesi ve aynı zamanda Avrupa'ya ihraç edilen boya maddelerinden biri olarak geçmektedir¹⁴⁰.

3.3. Baharat

Baharat ticareti M.Ö.6000'lere kadar gitmektedir. Baharat Doğunun en önemli ticari ürünlerinden biridir. Grekler Hindistan baharatlarını yüksek meblağda ücretler ödeyerek satın almışlardır. Baharat Avrupa'ya iki yol üzerinden nakledilmiştir. Bu yollardan biri Orta Asya güzergâhından geçen ipek yolu diğeri ise Hindistan, Seylan'dan Yemen'e ya da Basra Körfezinden Doğu Akdeniz'e ve buradan Avrupa'ya uzanan yoldur. Haçlı Seferleri ile birlikte bölgeye hâkim olan Latinler baharat ticaretini faal bir şekilde ele almışlardır. Cenevizliler baharat üretimi yapan sanayi kuruluşlarına sahipti. Bu kuruluşlarda üretilen baharatlar Halep ve Akkâ gibi merkezlere getirilerek ve yüksek fiyatlar ile satılmak üzere Avrupa'ya nakledilmiştir¹⁴¹.Baharat fiyatlarının yüksek olmasına rağmen çok kârlı bir ürün idi. Orta Çağ Avrupa'sında baharatlar tıbbi ürün olarak da kullanıldı. Sarı sabır ilacı, kafur, revant, sinamaki gibi Asya ürünleri Levant limanlarından ithal edildi. Bunlar Avrupa'da nispeten üst tabaka tarafından kullanıldı. Baharat ticaretinin yanında az da olsa sebze ve meyve de ithal edildi. Ancak kuru meyve ticareti bunlardan çok daha önemliydi. Doğu Akdeniz'den kuş üzümü ve kuru üzüm, Kuzey Afrika, İspanya ve Portekiz'den ise incir ithal edilmiştir¹⁴².

Hindistan'da satılan ve Venediklilerden alınarak Mısır pazarında yüksek fiyatlarla satılan baharatlar Avrupa pazarlarında çok talep görüyordu. Sarı sabır ilacı, kehribar, zencefil, havlıcan, karabiber, safran, karanfil gibi ürünlerin bazıları belli endüstriler için vazgeçilmez olmuştur. Daha önce de belirtildiği gibi şap renklerin karıştırılmasında ve tekstilde, diğeri de tıbbi karışımlarda kullanılmıştır¹⁴³.

---

¹⁴⁰ Goitein, *a.g.e.*, III, s.172.

¹⁴¹ Güngörmez, *a.g.t.*, s.109-110.

¹⁴² King, *a.g.e.*, s.213-1213.

¹⁴³ Atiya, *a.g.e.*, s.185.

3.4. Cam

Cam yapımı kutsal topraklardaki en eski endüstrilerden biridir ve bu bölgede ilk olarak Fenikeliler tarafından yapılmaya başlanmıştır. Haçlıların ana merkezleri Akkâ ve Sûr şehirleriydi. Willermus Tyrensis, “ *Çok ince bir cam kalitesi de aynı düzlükte bulunan kumun dışında muhteşem bir şekilde üretilmiştir*” şeklindeki ifadeleri ile bölgenin cam sanatında ustalığını tarif etmektedir. Müslüman seyyah İdrisî buna ek olarak “ *Burada cam ve seramikten uzun boylu vazolar yapıyorlar*” demektedir. Sûr ve Akkâ bölgelerinde deniz kumundan en saf cam üretilmiştir¹⁴⁴. Yahudiler de birçok kentte cam üretiyorlardı. Bu dönemde Sûr ve Antakya camı Mısır camı ile rekabet ediyordu¹⁴⁵.

X. yüzyıldan sonra Huzistan, Mısır ve Suriye’de cam sanayisi çok ilerlemiştir ve bu ülkeler bütün ülkelere cam ihracatı yapar hale gelmiştir. Özellikle Halep, muhteşem camları ile ünlüydü. Haçlı Seferlerinden sonra Venedik de önemli cam sanayi merkezlerinden biri olmuştur. Cam sanayinin ürünleri Suriye ve Filistin’den temin edilmekteydi ve ilk işçiler Arap’tı¹⁴⁶.

Venedikliler, Sûr şehri ve diğer bölgelerin cam yapımında kullandıkları kumları tekellerinde bulunduruyorlardı. Venedik’in cam sanayisindeki gelişmişliğine bakıldığında Doğunun yerel becerilerini kendi ülkelerine taşıdıkları anlaşılmaktadır¹⁴⁷. XIII. yüzyıl Moğol istilasından sonra birçok Suriyeli cam ustası Halep ve Şam’dan Batı’ya göç etmiştir. 1 Haziran 1277’de Antakya Prinkepsi VII. Bohemund ile Venedik Dükü arasında yapılan anlaşma daki şu madde ilgi çekicidir: “ *Eğer Venedikliler şehirden kırık cam çekerse gümrük resmini ödemeye mecburdur*”. Anlaşmanın bu maddesinden cam üretimi ve ihracatının önemi anlaşılmaktadır. Aynı zamanda bu anlaşma ile birlikte cam teknolojisi transferi ve Suriyeli cam ustalarının yanı sıra cam yapım teknikleri ve materyalleri Venedik’e taşınmıştır. Neticede bu teknoloji transferi hızlanmıştır. Bu

¹⁴⁴ Benvenisti, *a.g.e.*, s.383.

¹⁴⁵ Runciman, *a.g.e.*, III, s.301.

¹⁴⁶ Mazaheri, *a.g.e.*, s.321-323.

¹⁴⁷ Benvenisti, *a.g.e.*, s.385-386.

anlaşmayla birlikte Suriyeli cam ustalarının yanısıra cam yapım teknikleri ve materyalleri de Venedik'e getirilmiştir¹⁴⁸.

3.5. Köle Ticareti

En eski dönemlerde varlığı bilinen köle ticareti Orta Çağ ticaretinde de önemli bir yere sahiptir. Köle Yunanlılarda “doulos”, Romalılarda “servus”, Arapçada “abd” veya “er-rakîk” İngilizce de ise “slave” kelimesine karşılık gelmektedir. Köleler savaş esirleri, borçlular, suçlular veya ebeveynleri tarafından satılan çocuklardan oluşmaktadır. Köleler ev işleri, aşçılık, bağ bahçe işleri, çocuk doğurma gibi işlerde çalıştırılmışlardır¹⁴⁹.

Orta Çağın önemli tüccarları olan Latinler, özellikle de Venedikliler köle ticaretinde faal idiler. Papa tarafından konulan yasağa rağmen Adriyatik ve Dalmaçya kıyılarından getirilen Slav köleleri Akdeniz vasıtasıyla Mısır ve Suriye'ye getirmişler ve bu köle ticaretinden devasa kazançlar elde edilmiştir. Hıristiyanlık ta olduğu gibi İslâm'da da kendi dindaşını köle olarak satmak yasaklanmıştır. Buna rağmen Latinlerden sonra Türkler ve Araplar da köle ticaretinde etkili olmuşlardır¹⁵⁰.

Orta- Doğu'da halifeler başta olmak üzere, zengin şahısların, memurların ve toprak sahiplerinin köleleri vardı. Basra'da Sûku'n- Nahhasîn, Samarra'da Sûku'r- Rakîk, Bağdat'ta Daru'r- Rakîk ve Şari'û Dari'r- Rakîk gibi köle pazarları bulunmaktaydı¹⁵¹.

Akdeniz'de Haçlı Seferlerinden sonra savaş esirlerinin artışıyla birlikte köle sayısı da artmıştır. XII. yüzyılda Peter Dan adlı bir Fransız papaz kölelerin limana götürülüşünü şu şekilde dile getirmektedir; “ *Onların satıldığını görmek çok acıktıydı.*

¹⁴⁸ Ahmed Y. Al-Hassan, *Transfer of Islamic Science to the West*, United Kingdom 2006, s.28.

¹⁴⁹ Zeynep Güngörmez, “ Ortaçağ'da Akdeniz Köle Ticaretine Dair Bazı Tespitler”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 2/4 (2016), s.89.

¹⁵⁰ Güngörmez, *a.g.m.*,s.94.

¹⁵¹ Muhammad Abdul-Jabbar Beg, “ Abbasi İdaresi Altındaki İslâm Toplumunda Serfler”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7 (1986), s.107.

Baba çocuğundan, kadın kocasından ayrılıyordu. Baba bir tarafta satılıyor, kadından da bir daha hiç görmeyeceği çocuğu çekilip alınıyordu”¹⁵².

Orta Çağ ticaretinde kölenin değerli bir ticari emtia olmasından dolayı dönemin büyük devletleri önemli illerde bağımsız köle pazarları bulundurmaktaydı. Örneğin Türkiye Selçuklu Devleti Yabanlu köle pazarını kurduğunu. Bu pazarda Rum, Türk, Frank gibi birçok din ve ırktan kölelerin satışı yapılmaktaydı¹⁵³ Bununla birlikte Akdeniz’de Pera, Girit, Foça, Sakız, Kıbrıs, Rodos, Naksos, Antalya, Alanya ve Fethiye önemli köle pazarları idi¹⁵⁴.

Köle ticareti Doğu-Batı ticareti için oldukça kârlı idi. Memlûk Devleti’nin kökeni, yapısı ve teşkilatlanmasına bakıldığı zaman kölelerden oluştuğunu görülür. Avrupalı tüccar şehirlerinin çoğu aktif olarak köle ticaretine katılmışlardı fakat bu konuda Cenevizliler liderdi. Güney Rusya’daki Tana ve Caffa Ceneviz kolonilerinde çocuklarının Mısır’da parlak bir kariyerlerinin olmasını isteyen aileler çocuklarını köle pazarlarına getiriyorlardı. Ceneviz kolonileri, Moğol kadın, erkek ve çocukların satışı için de en büyük pazar idi¹⁵⁵.

Bir kölenin değeri yaşı ve sağlığına bağlı olarak ölçülmekte idi. Mısır’a Asya ve Avrupa’dan köleleri taşıyan aynı araçlar Hıristiyan Avrupa’ya Asya ve Güney Afrika’dan Müslümanları köle olarak getirmişlerdir. XV. yüzyıl seyyahı Felix Faber Venedik’te yaklaşık üç bin Müslüman kölenin varlığından söz etmektedir. Müslüman köleler Venedik yelkenli gemilerinde kürekçi olarak kullanılmıştır¹⁵⁶.

---

¹⁵² Güngörmez, *a.g.m.*,s.96.

¹⁵³ Yabanlu Pazarı hakkında detaylı bilgi için bk. Faruk Sümer, *Yabanlu Pazarı*, İstanbul 1985.

¹⁵⁴ Güngörmez, *a.g.m.*,s.101.

¹⁵⁵ Atiya, *a.g.e.*, s.182-183.

¹⁵⁶ Atiya, *a.g.e.*, s.184.

4. TARIM

Suriye- Filistin bölgesindeki araziler sürekli savaşlar, merkezi otoritenin zayıflaması ve doğal felaketler ile verimsiz hale gelmesine rağmen buranın toprakları hâlâ çok verimli ve oldukça yoğun nüfusluydu. Avrupalı seyyahlarının bölge hakkındaki değerlendirmeleri ve bölgenin yerel tarihçileri Birinci Haçlı Seferi boyunca ve hemen akabinde bu bölgeyi bol suyu, verimi ve söğüt ağaçlarıyla övmüşlerdir. Bölgedeki Frank rejiminin konsolide edilmesi ve iç barışın ve güvenliğin sağlanması ile tarımsal zenginlik de devam etmiştir¹⁵⁷.

Doğu Akdeniz'in kıyı düzlükleri çok verimli bölgelerdi. Örneğin Galilee Denizi çevresindeki iç bölgeler bol hasat sağlamakta idi. Uygun iklimi, Antik Roma'dan kalan su kemerlerin kullanılması ve sulama kanallarının varlığı çiftçilere tahılın ana ürünleri ve yazlık ürün olan darı ve mısırı yetiştirme imkânı veriyordu. Asma, zeytin ve meyve bahçeleri de bu ürünlerin önemli bir kısmını oluşturmuştur. Özelleştirilmiş ürünler olan şeker ve pamuk da yetiştirilerek ihracatı yapılmıştır. Kırsal alanlara küçük ölçekli endüstriler kurularak geliştirilmiştir. Batının aksine Doğu'da çok az toprak yöneticilere aitti. Haçlılar bölgedeki mevcut tarım sistemine de dokunmamışlardır. Tarım yerli insanlar tarafından kendi imkânlarıyla yapılmıştır¹⁵⁸.

Haçlıların Müslüman bölgelerini ele geçirmelerine rağmen Müslümanların bu bölgeden kitlesel göçü olmamıştır. 1099 Kudüs ve 1098 Maarretünnu'mân da yapılan katliamlardan sonra Frank saldırılarından kaçan birçok insan bu bölgeleri terk etmişlerdir. Fakat Müslüman yöneticiler yerine Franklara ödenen vergiler dışında çoğu Müslüman köylünün yaşamında bir değişiklik olmamıştır. Buna karşın Frankların bu bölgelerdeki Müslümanları sürmek gibi bir şansları da yoktu. Çünkü nüfusları azdı ve bölge çok verimli olduğundan yerel nüfusa ihtiyaçları vardı¹⁵⁹.

---

¹⁵⁷ Benvenisti, *a.g.e.*, s.213.

¹⁵⁸ Phillips, *a.g.m.*, s.116.

¹⁵⁹ Terry Jones - Alan Ereira, *The Crusades*, New York 1994 , s.68.

Müslüman köylüler de Frank yönetimini kabul etmişlerdi. Çünkü kendi toprağından ayrılarak başka bir yere göç etmek kolay değildi. Bunun yapılması hayatta kalmaktan vazgeçilmesi anlamına geliyordu. Franklar Müslümanlara dinlerini uygulamalarına izin verdi ve onları Katolik Hıristiyanlığa geçmeye zorlamadılar. Buna rağmen Müslümanlardan bazıları Hıristiyanlığa geçti ve bu sayede onların hükümette ve askeriyede terfi aldılar. Fakat Frank lordları Müslümanların Hıristiyanlığı kabul etmesi taraftarı değildi. Çünkü Hıristiyanlığı kabul eden köleler yasal olarak özgürlüklerine kavuşuyordu. Müslüman köylüler Müslüman yöneticiler tarafından ağır bir vergilendirmeye tâbi tutulurken bazen Frank yönetimindeki vergilendirmeleri daha az buluyorlardı. İbn-i Cübeyr, Seyahatname'sinde Müslüman yöneticiler yerine Frankları tercih eden Müslümanlara öfkesini dile getirir¹⁶⁰. İbn Cübeyr, Seyahatname'sinde Haçlılar ve Müslümanlar arasındaki tarımsal ilişkilere örnek olarak Banyas'ı göstermiştir: “*Ova, Müslümanlar ve Franklar arasında ortaklaşa kullanılmaktadır. Ova'nın bir paylaşım çizgisi vardır ve ürünlerini eşit paylaşırlar, hayvanlarını bir arada otlatırlar ve iki toplum arasında bir eşitsizlik yaşanmaz*”¹⁶¹.

Tarımsal verimini koruyan Suriye ve Filistin'de özellikle de Trablus ve Sûr'da bol miktarda limon, portakal, incir, badem gibi ürünler yetiştirilmekte idi. Lübnan ve daha birçok bölgede ise bağcılık yapılmaktaydı¹⁶². Köyler Frank aristokrasisinin kullanımına tahsis ediliyordu fakat Frankların Müslümanların iktâ sistemine benzeyen bu uygulaması Batı'dakinden farklıydı. Toprak sahipleri kırsalda değil şehirlerde yaşıyor, mahsulün üçte biri toprak sahibine veriliyordu¹⁶³.

Bu dönemde Krallık ve Venedik bölgedeki köylerin büyük çoğunluğuna sahipti. Venedikliler yirmi bir köye sahip olup ve elli bir köyünde üçte birini ellerinde bulunduruyorlardı. Üç aileye fief verilmiştir. Bu aileler Pantaleons, Jourdain ve

---

¹⁶⁰ Jones - Ereira, *a.g.e.*, s.69.

¹⁶¹ İbn Cübeyr, *er-Rihle*, s.222.

¹⁶² Heyd, *a.g.e.*, s192.

¹⁶³ Holt, *a.g.e.*, s.36.

Contareni aileleridir. XII. yüzyılda Hospitaller tarikatı şehrin yakınlarında bazı meyve bahçelerine ve üç köye sahiptir. Sûr piskoposu ise üç köye sahipti. Venedikliler ile kıyaslandığında diğer İtalyan halkların mülkiyetleri oldukça azdı. Pisalılar dört köye sahipti¹⁶⁴. Bununla birlikte Venedik'in elçisi Marsilio Giorgio'nin verilerine göre; Venediklilerin Sûr şehrinde seksen çiftlikleri buna ek olarak tarlaları, meyve bahçeleri, şeker kamışı tarlaları bulunmaktaydı. Venedikliler bu toprakları kendileri işletmiyorlardı, köylüler tarafından işlenen bu topraklara Venedikliler tohum desteği veriyorlardı¹⁶⁵.

5. HAÇLILARIN İSLÂM DEVLETLERİYLE TİCARİ İLİŞKİLERİ

Haçlılar ve Müslümanlar arasındaki din farklılığı ve siyasi mücadele aralarındaki ticarete engel olmamıştır. Her iki taraf arasında savaş dönemlerinde dahi ticaret devam etmiştir. Daha önce belirtildiği gibi Papanınyasağınarağmen Haçlılar Müslümanlar ile ticareti sürdürmüşlerdir. Müslüman ve Haçlı liderleri arasında sayısız ticari anlaşma imzalanmıştır. Çalışmanın bu bölümünde bölgede hâkim olan Selçuklular, Eyyûbîler ve Memlûklerin Haçlılarla olan ticari ilişkileri ele alınacaktır.

5.1. Haçlıların Selçuklular İle Ticari İlişkileri

Türk devlet telakkisi ile Türk hükümdarlarının takip ettikleri ekonomik politikalar arasında sıkı bir bağ mevcuttur. Türk devlet anlayışına göre , halkı din, dil, soy ve kültür farkı gözetmeksizin bütünüyle refaha ulaştırmak ve refah içinde yaşatmak, Türk devletlerinin başında bulunan hükümdarların başlıca gayesi olmuştur. Tebayı refaha ulaştırmak ve refah içinde hayatlarını idame ettirme anlayışı İslâmi dönemde de devam ettirilerek muhafaza edilmiştir. Büyük Selçuklu sultanları ekonomik önlemler almışlar ve bu tedbirleri uygulamışlardır. Gümrük, alım-satım ve miras vergilerini yürürlükten kaldırarak halkı bu sorumluluktan kurtarmışlardır. Bununla birlikte ticaretin akışının engellenmemesi için ticaret yollarını kontrol altında tutarak, kervanların güvenli bir şekilde varacakları yere ulaşmasını sağlamışlardır. Türkiye Selçukluları da ticaretin

¹⁶⁴ Joshua Prawer, *Crusader Institutions*, New York 1980, s.149-150.

¹⁶⁵ Heyd, *a.g.e.*, s.168.

kesintisiz devamı için Anadolu'da siyasi birliği sağlamaları gerektiğini biliyorlardı. Selçuklu hükümdarları bütün güç ve enerjilerini denizlere ulaşma, sahil bölgelerini ele geçirme, siyasi bütünlüğün önündeki engelleri kaldırma gayesi üzerinde topladılar¹⁶⁶.

Selçukluların Anadolu'ya yerleşmelerinden sonra Anadolu, Doğu ve Batı arasında bir köprü vazifesi görerek dünya ticaretine açılmıştır. Bizans-Sasani ve Bizans-İslâm mücadeleleri ve akabinde gerçekleşen Haçlı Seferleri Anadolu'nun tahribine sebep olmuştur. Bununla birlikte Haçlı Seferleri Batı'nın Doğu'yu daha yakından tanınması ve Doğu-Batı arasında ticari ilişkilerin gelişmesini sağlayarak Anadolunun ticari değerini arttırmıştır. 1176 Miryokefalon Zaferinin ardından Selçuklu sultanlarının dış siyasetlerinin amacı iktisadi ve ticari politikalar olmuştur. Ticaretin gelişmesi için sahillere sahip olmanın gerekliliğini bilen II. Kılıç Arslan 1182 gibi erken bir tarihte Antalya'yı kuşatmış fakat ele geçirememiştir. Fakat Dördüncü Haçlı Seferi'nin ardından Bizans'ın parçalanması üzerine Anadolu'da ortaya çıkan siyasi tabloyu iyi değerlendiren Selçuklular, iyi planlanmış fetih politikaları sayesinde kuzeyde ve güneyde limanlara kavuştular. Nitekim II. Kılıç Arslan'ın oğlu Gıyâseddin Keyhusrev birinci kuşatmasında muvaffak olamadıysa da ikinci kuşatmasında Antalya'yı ele geçirmeyi başardı. Böylelikle 1207 yılında Selçuklular, dünya ticaretinde söz sahibi olmak için ihtiyaç duydukları iyi bir limana kavuştular. Bunu takiben Keyhusrev, Kıbrıs Kralı ile ticaret anlaşmaları yaparak Anadolu'yu uluslararası bir ticaret ve geçiş noktası haline getirdi. Bu Selçukluların Haçlılarla yaptığı ilk ticari anlaşma oldu. Bu sıralar da Venediklilerle de ticaretin gelişmesine imkân veren bir anlaşma yapıldı. Karadeniz sahilllerinde Komnenosların genişlemesi Selçuklular için kaygı vericiydi. Karadeniz'de siyasi mücadeleler yüzünden emniyet ve düzen bozularak uluslararası ticaret olumsuz etkilenmiştir. Kıpçak bozkırları, Suriye, Irak ve Mısır arasındaki ticaret yolu bu bölgeden geçiyordu, Ticaret kervanları Kayseri ve Sivas üzerinden Samsun ve Sinop limanlarına geliyordu. Böylece Suğdak ile İstanbul arasındaki ticari aktiviteler sistemli ve düzenli olarak sürmekteydi. Fakat Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos'un ticaret yollarını kapatması ticari faaliyetleri olumsuz etkilemiştir. Sultan Gıyaseddin

---

¹⁶⁶ Salim Koca, " Türkiye Selçuklu Sultanlarının İzledikleri Ekonomik Politikalar ", *Türkler*, VII, Ankara 2002, s.344-45.

Keyhüsrev, ticaretin yeniden devamı için Karadeniz seferine çıkmıştır, Keyhüsrev Trabzon hâkimi Aleksios'u yenerek Karadeniz ticaretinin tekrar açılmasını sağlamıştır¹⁶⁷. Gıyâseddin Keyhusrev'in 1211 yılında ölümünün ardından oğlu I. İzzeddin Keykâvus da babasının iktisadi politikalarını devam ettirmiştir. 1214 yılında, Karadeniz'in önemli bir limanı olan Sinop'un fethinin ardından bu arada elden çıkmış olan Antalya'ya yönelip şehri ikinci kez Türk hâkimiyetine kazandırmıştır. Antalya'yı yeniden fetheden Selçuklular Akdeniz ticaretinde daha aktif bir şekilde rol almak ve ticaret kervanlarını Türkiye'ye çekmek için Kıbrıslılar ve Venedikliler ile bir ticaret anlaşması imzalayarak Doğu-Batı ticaretini teşvik etmişlerdir¹⁶⁸. I. İzzeddin Keykâvus ve Kıbrıs Kralı Hugues arasında Kral'ın 1214'deki mektubu ile başlayan Sultanın Eylül 1216 tarihli mektubu ile biten toplam beş mektup kaleme alınmıştır. Mektuplardan dördü Kıbrıs Kralına sonuncusu ise Sultana aittir. Bu mektuplarda Selçuklu Devleti ile Kıbrıs Krallığı arasındaki ticari ilişkiler şu şekilde tertip edilmiştir:

- 1- *İki tarafın tebaası olan tüccarlar ve gemiciler birbirlerinin ülkelerine serbestçe girip çıkabileceklerdi,*
- 2- *Selçuklu ve Kıbrıs tebaası olanlar karşılıklı ticaretlerinde yalnızca o ülkede verilmesi gerekli olan gümrük resmini ödeyeceklerdi. O yıllarda bu vergi % 2-3 oranında idi,*
- 3- *Kıbrıs Krallığına ait yerlerde, karada ya da denizde korsanlar tarafından ele geçirilen mallar ve gemiler, Selçuklu Devleti'ne sığınacak olurlarsa yakalanıp Kıbrıs'a geri verilecekti. Buna karşılık Selçuklu Devleti'ne ait yerlerde korsanlarca ele geçirilen insanlar ve mallar Kıbrıs'a götürülecek olurlarsa bunu taşıyan gemiler Sultana gönderilmeyip batırılacak yalnızca insanlar ve mallar Selçuklu Devleti'ne geri verilecekti,*

---

¹⁶⁷ Ebru Altan, “ Dördüncü Haçlı Seferi'nden Sonra Anadolu”, (25-29 Ağustos Society for the Study of the Crusades and the Latin East, Uluslararası Konferans Bildirisi), İstanbul 2004, s.68.

¹⁶⁸ Osman Turan, “ Orta Çağlarda Kıbrıs Türkiye Münasebetleri”, *Belleten*, XXVIII/10,(1964), s.215.

- 4- *Taraflardan birinin sahillerinde fırtınaya tutulan ya da kazaya uğrayan karşı tarafa ait gemiler yağma edilmeyecek, aksine içindeki insanlar ve mallar koruma altına alınıp geri verilecekti,*
- 5- *İki taraf tebaasından ya da tüccarlardan biri karşı tarafta ölecek olursa mallarına el konulmayıp varislerine teslim edilecekti,*
- 6- *Anlaşma üç yıl için yapılmıştı. Ancak bu hükümlere eğer isterlerse Kıbrıs Kralının aracılığı ile Ermeni Kralı, Antakya Prensi ya da herhangi başka bir hükümdarda katılabilecekti¹⁶⁹.*

Bununla birlikte Keykâvus Karadeniz ticareti için Samsun limanını da fethetmiştir ¹⁷⁰. I. İzzeddin Keykâvus'tan sonra tahta çıkan Alâeddin Keykubad da ticarete ehemmiyet vermiştir. Alaiye'yi fethettikten sonra hem Anadolu hem de Mısır tüccarlarının Sinop merkezli olarak Rusya ile rahat ticaret yapabilmelerini sağlamak için Suğdak'ı ele geçirmiştir. Selçukluların bu önemli limanlara sahip olmasıyla birlikte İtalyan deniz devletleri Selçuklular ile temasa geçmişlerdir. Alâeddin Keykubad'dan önceki Selçuklu sultanları Gıyâseddin Keyhusrev ve İzzettin Keykâvus da Venedikliler ile temasa geçerek Venediklilere ticari imtiyazlar vermişlerdir. Alâeddin Keykubad ve Venedikliler arasında gerçekleşen 1220 tarihli ticaret anlaşmasına bakıldığında Alâeddin Keykubad'ın Venediklilerle iki yıllık bir barış yaptığı görülmektedir. Bu ticaret anlaşmasında Venedikli tüccarlardan %2' den fazla geçiş vergisi talep edilmeyecek, değerli taşlar, gümüş ve altından gümrük vergisi alınmayacak ve Venedikli tüccarların sultanın topraklarında malları ve canları korunacaktır. Bununla birlikte Venedikliler de

---

¹⁶⁹ Serdar Çavuşdere, “Selçuklular Döneminde Akdeniz Ticareti, Türkler ve İtalyanlar”, *Tarih Okulu*, IV (2009), s.60-61.

¹⁷⁰ İsmet Kayaoğlu, “Anadolu Selçukluları Devrinde Ticari Hayat”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 244/1 (1981), s.360-361.

Müslüman tacirlere aynı muamelede bulunacaklarını taahhüt etmişlerdir¹⁷¹. II. Kılıç Arslan, I. Gıyâseddin Keyhusrev, I. İzzeddin Keykâvus ve I. Alâeddin Keykubat gibi dönemin ileri görüşlü sultanları iktisadi ve ticari aktiviteleri arttırmak ve geliştirmek için koruyucu ve teşvik edici yöntemlere başvurmuşlardır. Liman şehirlerine tüccarlar yerleştirerek bu tüccarlara her türlü desteği sağladılar. Anadolu'ya gelen yabancı tüccarlara ayrıcalık verdiler. Yollarda soyguna maruz kalan veya malları denizde batan tüccarların zararı devlet hazinesinden karşılanmıştı. Bununla birlikte ticaret kervanlarını korumak amacı ile tenha bölgelerde muhafız birlikler bulunduruldu ve ticari siyasetlerinin bir sonucu olarak memleketin birçok yerinde kervansaraylar inşa ettirildi¹⁷². I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve Alaeddin Keykubat gibi Selçuklu sultanları Akdeniz ticaretini teşvik etme amacı ile Latinlere vergi indirimleri yapmışlar ve Latinlerden bac ve geçiş vergisi almamışlardır. Selçuklu hükümdarları tıpkı Müslüman tüccarlara olduğu gibi Hıristiyan tüccarlara da kendi topraklarında ticaret yapma özgürlüğü tanımışlardır.

5.2. Haçlıların Eyyûbîlerle Ticari İlişkileri

Eyyûbî Devletinin XII. yüzyılda teşekkül etmesiyle birlikte ticaret Hind okyanusundan Akdeniz'e kaymıştır. Ticaret Mısır'a kaydığı için Eyyûbîler ve Memlükler zamanında Mısır ticareti en ihtişamlı devrini yaşamıştır. Eyyûbîler, Akdeniz'in doğu ve güney sahillerinin önemli bir bölümü ile kuzey-batı Hint Okyanusu ticaret rotalarına sahip oldukları için Akdeniz ticaretinin kilit noktası durumundaydılar.

¹⁷¹ Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, Ankara 1958, s.143-144.

¹⁷² Osman Turan, "Selçuk Kervansarayları", *Bellekten*, X/39 (1946), s. 473.

Bu güzergâhlar sayesinde hem doğu hem de batının ticari ürünleri Eyyûbî pazarlarına gelmekteydi¹⁷³.

Sâlahaddîn Eyyûbî tüm çabalarına rağmen Akdeniz ticaretindeki üstünlüğü elde edememiştir. Bu üstünlük Avrupalıların elindeydi. Bununla birlikte Hint Okyanusu-Kızıldeniz- Mısır- Akdeniz yani Baharat yolu ve ikinci önemli ticaret yolu olan İpek yolunun bir kısmı Eyyûbîlerin kontrolündeydi. Buralarda ticaret kesintisiz ve güvenli bir şekilde devam ediyordu. Haçlılar ve Müslümanlar arasında yapılan ticaret anlaşmalarıyla birlikte gümrük vergilerini veren Haçlılar ve Müslümanların kervanları bu yoldan gidip geliyordu. Müslümanlar ve Haçlılar arasındaki savaşlar bu ticarete engel olmuyordu¹⁷⁴.

Sâlahaddîn Eyyûbî dostluk çerçevesinde Mısır ve Şam'ın ticari emtialarını Avrupa'ya taşımaları için Venedik, Ceneviz ve Pisalılar ile ticaret anlaşmaları yapmıştır. Mısır'da nadir bulunan gemi yapımı ve silah malzemelerinin temini için onlara Mısır'ın bazı liman kentlerinde ayrıcalıklar vermiştir. Papanın, Müslümanlara bu ticari ürünleri temin edenlerin aforoz edileceği tehdidine rağmen devletler Sâlahaddîn ile ticarete devam etmişlerdir¹⁷⁵.

1173'te Sâlahaddîn Eyyûbî, Pisalılara Mısır boyunca güvenlik ve özel ticaret imkânı sağlamıştır. Bu imtiyazları 1177 ve 1179 yıllarında yinelemiştir¹⁷⁶. Bu anlaşmalar neticesinde Pisalıların İskenderiye'de bir ticaret kolonisi kurmalarına izin verilmiş buna mukabil demir, kereste ve zift temin etmeleri istenmiştir. Bu ticaret anlaşmaları Venedik, Ceneviz ve Bizans ile yapılmıştır¹⁷⁷.

---

¹⁷³ Güngörmez, a.g.t., s.62-63.

¹⁷⁴ Ramazan Şeşen, *Salâhaddîn Eyyûbî ve Devlet*, İstanbul 1987, s.290-291.

¹⁷⁵ Şeşen, *a.g.e.*, s.293.

¹⁷⁶ W.Day, *a.g.m.*, s.162.

¹⁷⁷ Şeşen, *a.g.e.*, s.293.

Benjamin de Tudela, İskenderiye'nin önemli bir ticaret merkezi olduğundan ve Lombardiya, Venedik, Apulia, Amalfi, Sicilya, Bulgaristan, Flanders, Pisa gibi yirmi sekiz ülkenin tüccarlarının ticaret yapmak için İskenderiye'ye geldiklerini ifade eder¹⁷⁸. 1176-1180 yılları arasında üç elçi ticaret anlaşması için Mısır'a görüşmeye gelmişler, Sâlahaddîn ve el-Melikü'l-Efdal bu girişimi olumlu karşılamışlardır. 1181 yılında ise Bizans ile Sâlahaddîn Eyyübî arasında bir ticaret anlaşması imzalanmıştır. Akkâ savaşı devam ederken bile Sâlahaddîn Eyyübî ve Latin devletleri arasındaki antlaşmalar devam etmiştir. Sâlahaddîn Eyyübî döneminde ticarete büyük önem verilmiş şehirlerde hanlar, kervansaraylar, çarşılar, funduklar inşa edilmiştir¹⁷⁹.

5.3.Haçlıların Memlûkler İle Ticari İlişkiler

Mısır'ın coğrafi konumun sağladığı avantaj ile Mısır'da teşekkül eden devletler tarım, sanayi ve ticarete dâhil olarak iktisadi yönden çok gelişmişlerdi. Ümit Burnu'nun keşfinden önce Doğu-Batı arasındaki en önemli yararlı yol şüphesiz Kızıldeniz yoluydu. Coğrafi konumunun sağladığı imkânların yanında Memlûk sultanları ticareti geliştirmek için koruyucu ve teşvik edici birtakım tedbirler almışlardır¹⁸⁰.

Orta Doğu'nun önemli devletlerinden biri olan Memlûk Devleti Avrupa'dan Uzak Doğu'ya kadar olan coğrafyada ticareti kontrol etmiştir. Memlûkler devrinde İskenderiye, doğunun ve batının her çeşit ürünlerinin merkezi konumundadır. Memlûkler, yabancı tacirleri İskenderiye'ye çekebilmek için onlara her türlü imkânı sağlamışlardır. Memlûkler Venedikliler, Cenovalılar ve Pisalılar ile Suriye ve Mısır'da ticari bağlarını güçlendirmek için girişimlerde bulunmuşlardır. Venedikliler, Memlûkler ile ticari ilişkilerini geliştirmek için 1254 yılında Halep şehrine bir elçi göndermişlerdir. Elçi iki mektup getirmiştir. Venedikliler tarafından gönderilen bu iki mektupta Venedikliler Memlûk ülkesi sınırları içerisinde korunmalarını talep ediyorlardı. Venedikliler ile Memlûkler arasındaki ticari ilişkiler Sultan Zahir Baybars döneminde (

¹⁷⁸ *Tudelalı Benjamin Seyahatnamesi*, s.125.

¹⁷⁹ Şeşen, *a.g.e.*, s.294.

¹⁸⁰ Altan Çetin, " XIII- XV. yüzyıllarda Yakın Doğu'nun Sosyo-ekonomik Hayatında Tüccarlar ", *Türkler*, V, Ankara 2002, s.450-51.

1260-79) Haçlılarla savaş başlayana kadar devam etmiştir. Venedikliler, Sultan Kalavun zamanında 1289 yılında yeni bir anlaşma imzalamışlardır. Yapılan anlaşma ile gümrük vergilerinin oranı düşürülmüş ve Venediklilere yeni ticari imtiyazlar verilmiştir¹⁸¹. Venedikliler İskenderiye’de funduk yani koloni binalarının yanında kilise, hamam, fırın gibi binalara sahip olmuşlardır¹⁸². Örneğin Sultan Baybars 1269 yılında Beyrut Kraliçesi Isabella ile on yıl süresince tacirlerin güvenliği ve çeşitli ayrıcalıklar sağlayan bir ticaret anlaşması yapmıştır. 1291 yılında Akkâ’nın Memlûkler tarafından ele geçirilmesinden sona bile Venedik ve Cenovalılar ile ticari anlaşmalar ve dostluklar sürmüştür. Bunlara 16 Temmuz 1281 tarihinde Trablus kontu VII. Bohemund ile Memlûk Sultanı Kalavun ve Sicilya Kralı Charles d’Anjou ile Seyfeddin Kalavun arasındaki 3 Temmuz 1283 tarihli ticari anlaşmalar örnek verilebilir¹⁸³.

1291’de Akkâ’nın düşmesi ile Venedik Memlûk ticareti kesintiye uğramıştır. Akkâ’nın düşmesinden Venedikliler Gazze şehrine gitmişlerdir. Sultan Eşref Halil Venediklileri Kahire’ye getirterek hapse attırmıştır. Papa IV. Nikola, Sultan Eşref’e bir mektup göndererek tacirlerin kiliselerde özgürce ibadet etmelerini ve eski ticari ayrıcalıklarının geri verilmesini istemiştir. Sultan Eşref Halil bu isteği reddedince Papa Venediklilerin Mısır ve Şam’a gidişlerini yasaklamıştır. Venedikliler ise Memlûklerle ticari ilişkilerini devam ettirmek için Sultan Eşref Halil’e 70.000 dirhem kıymetinde hediyeler göndermişlerdir. Sultan bunun üzerine Kahire’deki Venedik, Cenova ve Bizans tüccarlarını serbest bırakmış ve bu tüccarlar Mısır ve Şam’da ticaret yapmaya devam etmişlerdir. 1302 yılında Venedikliler ve Memlûkler arasında Sultan Nasır Muhammed b. Kalavun döneminde yeni bir ticaret anlaşması yapılmıştır. Bu anlaşma ile Sultan gümrük vergilerini yüzde elliye yakın bir oranda düşürmüştür. Karşılığında ise

---

¹⁸¹ Bahattin Keleş, “ Memlûklerde Ticaret”, *Türkler*, V, Ankara 2002, s.433.

¹⁸² Maria PIA Pedani, “ Bahri Memlûklerle Venedikliler Arasındaki Ticari Antlaşmalar”, *Türkler*, V, Ankara 2002, s.427.

¹⁸³ Güngörmez, *a.g.t.*, s.65-66.

Venedikliler Memlûklerin ihtiyaç duydukları demir, kereste ve zifti temin edeceklerini taahhüt etmişlerdir¹⁸⁴.

Kahire Sultanı XIII. yüzyılın sonunda Avrupalı ticari uluslar ile bir ticaret anlaşması yapmıştır. Yakın Doğu'da kürklere büyük ilgi vardı. Abbasi Halifesi sansar ve ermin (as kürkü) gibi kürkleri kuzey ve doğu ülkelerinden ithal etmiştir. Kürk ticareti çok canlı bir ticaretti. Memlûklüler Kafkasya'nın kuzeyinde kalan bölgelerdeki kürkleri çok talep ediyorlardı. 1290'da Memlûkler ve Cenevizliler arasında bir ticari anlaşma yapıldı. Bu anlaşmanın bir paragrafı kürk ithalatı yapan Cenevizlilere vergi muafiyetinin sağlanmasını içermekte idi. Talep edilen başka ürünler de vardı. Müslümanların kereste ve demire çok ihtiyaçları vardı. XIII. yüzyılın sonunda Yakın-Doğu yöneticileri gemi yapımına dâhil olmuşlardı. Fakat onların silah üretimi için de demir ve keresteye ihtiyaçları vardı. Kasaba duvarlarını yıkmak için mancınık ve diğer kuşatma yöntemleri için bu ürünlere talep çok fazlaydı. Bu materyaller Yakın-Doğu ülkelerinin çoğunda çok azdı ya da yoktu. Ancak bu eksiklik Kuzey Avrupa tüccarları tarafından kolay bir şekilde tedarik edilerek giderildi ve kilise tarafından yasaklanmasına rağmen tüccarlar bu yasağı dinlemeyerek Müslümanlara ürün satışı yaptılar. Hıristiyanlara karşı kullanmak üzere Memlûklere savaş malzemesi tedarik eden tek Avrupalı tüccar millet Cenovalılar değildi. Aynı yıl Aragon Kralı III. Alfonsa, Kahire Sultanı ile bir anlaşma yaptı ve diğer Hıristiyan tüccarların demir, kereste gibi ürünleri Doğu Akdeniz'e ihraç etmelerine izin verdi¹⁸⁵.

Cenova – Memlûk ticari ilişkileri ise Sultan Baybars döneminde başlamıştır. Cenovalılar 1261 yılında Sultan Zahir Baybars'a ticaret anlaşması yapmak üzere bir elçi göndermişlerdir. Sultan Cenovalılara çok iyi muamelede bulunmuş ve onlarla ticari münasebetleri geliştirmek istemiştir. 1275-76 yılında Cenovalılar ticari ayrıcalıklar elde etmek için Sultana çok değerli hediyeler göndermişlerdir. Sultan bunlara karşılık Mısır ve Suriye'de ticari imtiyazlar vermiş ve onları muhafaza etmiştir. Zaman zaman Memlûk-Cenova ticari ilişkileri kesintiye uğradıysa da Karadeniz köle ticareti

---

¹⁸⁴ Keleş, *a.g.m.*, s.433.

¹⁸⁵ Ashtor, *a.g.e.*, s.8.

Cenovalıların tekelinde olduğu için Memlûklerin ihtiyacı olan köleyi temin ettikleri için ticari ilişkiler devam etmiştir¹⁸⁶.

XIII. yüzyılın ikinci yarısında Doğu Akdeniz’de ticari üstünlük Cenovalıların elindeydi. Cenova ticareti bir bütün olarak yüzyılın sonunda zirveye ulaştı. Bu dönem Cenova tarihindeki en büyük ekonomik büyüme dönemi idi. Fakat Cenovalıların Doğu Akdeniz ticaretindeki üstünlüğünün bazı özel sebepleri vardır. Memlûk ordusunun temelini “Bahrîler” olarak adlandırılan Güney Rusya’daki köleler oluşturuyordu ve Cenovalı tüccarlar Karadeniz ve İstanbul’daki ayrıcalıklı statüleriyle bu köleleri Mısır’a taşıyorlardı. Bizans İmparatoru ile Memlûk Sultanı bu ticaretin düzenli olması için birkaç anlaşma yapmıştır. Cenovalıların Avrupa ticaretinde Mısır ve Suriye ile olan ilişkileri güçlendi ve yeni bir ticari anlaşma için 1275’te Kahire’ye bir elçi gitti¹⁸⁷. Cenovalılar da diğer Akdeniz ülkeleri kadar Kırım’dan Suriye’ye tahıl ihraç etmiştir. Bununla birlikte Ebu’l- Ferec eserinde 900 Batılı Hıristiyan’ın Irak’a geldiğinden ve 700 kişinin Basra’da kadirga inşa ettiğinden bahsetmiştir¹⁸⁸.

Cenevizliler ve Venedikliler çok uzun zaman önce Mısır ile düzenli bir ticaret ilişkisi kurmuşlardı. Fakat Doğu Akdeniz ticaretinde Katalanlar da XIII. yüzyılın ikinci yarısında önemli rol oynamaya başladılar. Mısır’da Memlûk hâkimiyeti altında Katalan ticareti daha düzenli ve kontrollü hale geldiğinde Aragon ve Katalan Kralı I. Jaime İskenderiye’de bir konsolosluk kurmaya karar vermiştir. I. Jaime 1262’de Montrepellier tüccarı Raimondo de Canshas’a Mısır’a giderek sultandan İskenderiye’de konsolosluk kurması için izin istemesi için talimat vermiştir. Elçi görüşmelerden sonra sultandan izin alarak Mısır limanında bir konsolosluk kurmuştur¹⁸⁹.

---

¹⁸⁶ Keleş, *a.g.m.*, s.435.

¹⁸⁷ Ashtor, *a.g.e.*,s.10-11.

¹⁸⁸ Ashtor, *a.g.e.*,s.11.

¹⁸⁹ Ashtor, *a.g.e.*,s.11-12.

İKİNCİ BÖLÜM

HAÇLILAR VE MÜSLÜMANLAR ARASINDAKİ KÜLTÜREL ETKİLEŞİM

Kitle iletişim araçlarının olmadığı dönemlerde seferler, gezginlerin gözlemleri, elçiler ve ticaret vasıtasıyla diğer memleketlerin kültür ve medeniyetleri hakkında bilgi edinilmesi sağlanıyordu. Haçlı Seferleri ve seferlerin neticesinde gelişen ticaret sayesinde Haçlılar ve Müslümanlar arasında kültürel etkileşim meydana gelmiştir. Tüccarlar ticari emtiaların taşıyıcılığını yaptıkları gibi kültür taşıyıcılığı vazifesini de görmüşlerdir.

Batı, Doğu dünyası ile üç rota üzerinden temasa geçmiştir. Bu rotalar Endülüs, Sicilya ve Haçlı Seferleridir. Gustav Lebon, Haçlı Seferlerini, “*Avrupa’daki medeniyetin gelişmesinde en önemli faktör Doğu-Batı arasında iki yüz yıl süren ilişkilerdir,*” şeklinde dile getirmiştir¹⁹⁰. Bununla birlikte iki yüz yıl Müslümanlarla aynı coğrafyayı paylaşan Haçlılar bir *modus vivendi*¹⁹¹ kurmuşlardır. Avrupalı yerleşimciler çok geçmeden Serazenler¹⁹² olarak adlandırdıkları Müslümanların kötü komşular olmadıklarını ve ticaret yapmanın daha kolay olduğunu anlamışlardır. James of Vitry Suriyeli Frankları Raimundus Aquilers ve Ambroise’nin düşmanları ile barış içinde

---

¹⁹⁰ Mustafa Odabaş, “Solomon Dov Goitein’e Göre Ortaçağ Müslüman Akdeniz’inde Deniz Ticareti(XI-XIII Yüzyıl)”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Konya 2017, s.53.

¹⁹¹ Haçlı işgali sürecinde Müslümanlar yaşadıkları şehirleri terk etmişlerdir. Fakat Mısır’ın yanı sıra Şam, Filistin ve Suriye’de ki Müslümanların bazıları çiftliklerini ve köylerini terk etmemişlerdir. Sessiz bir düşmanlık döneminden sonra bazı istisnalar dışında Müslüman köylüler çiftliklerini boşaltmışlar ve Frank senyörler bir modus vivendi kurmuşlardır. Modus vivendi: Farklı inanç ve fikirlere sahip insanların bir arada yaşaması, yaşam biçimi. Joshua Prawer, “ Social Classes In the Crusader States: the Minorities”, *A History of Crusades*, Pennsylvania 1958-1962.

¹⁹² Serazen; Orta Çağ’da Avrupalıların önce Araplara daha sonra Müslümanlara verdikleri isimdir. Detaylı bilgi için bk. Dhia A.H. Aljubouri, “The Medieval Idea of the Saracen, as illustrated in English Literature, Spectacle and Sport”, (Thesis Philosoph of Doctor of Degree, Leicester University) 1972.

oldukları için suçluyordu. Willermus Tyrensis ise Kral Amaury’i düşmanlarına karşı savaştan onların ekonomik önemini tanımamasından dolayı eleştirmiştir¹⁹³.

İbn Cübeyr, Haçlılar ve Müslümanlar arasında savaş devam ederken dahi, ticaret kervanlarının Mısır’dan Dımaşk’a oradan da Frank ülkelerine gidip geldiğini ve Hıristiyan tacirlere engel olunmadığını ve güven içinde ticaret yaptıklarından bahsetmiştir¹⁹⁴.

Haçlıların İslâm dünyası ile temasları her ne kadar savaşlar ve ticaret ile sınırlı kalmışsa da Müslümanların yaşayış tarzından etkilenmişlerdir. Haçlılar daha önce bilmedikleri pek çok şeyi Avrupa’ya taşımışlardır. Örneğin Filistin’de çok bulunan şeker kamışı, susam ve zeytin tarlalarını ekip biçmeyi bu emtialardan yağ elde etmeyi bu ürünleri hem kullanmayı hem de Süveydiye , Lazkiye, Cebel, Trablus, Beyrut, Sayda, Sûr, Hayfa gibi Doğu Akdeniz limanlarından bu ürünleri Batı’ya ihraç etmeye başlamışlardır¹⁹⁵

Birinci Haçlı Seferi görgü tanıklarından olan Fulcherius Carnotensis’in şu ifadeleri Avrupalıların doğudaki entegrasyonu için önemlidir; “ *Biz Batılılar şimdi Doğulu olduk. Roman veya Frank olan bir kişi butopraklarda bir Galilean veya Filistinliye dönuştü. Bir zamanlar Rheims veya Chartres’li olan bir kişi şimdi Sûr veya Antakya vatandaşı oldu. Biz çoktan doğduğumuz yeri unuttuk*¹⁹⁶”.

1099’da Kudüs’ün ele geçirilmesinden sonra burada bir takım katliamlar olmuştur. Haçlıların birçoğu Avrupa’ya geri döndükleri için Frankların kutsal yerleri savunmak ve yeniden inşa etmek için yerli nüfusa yaklaşımları değişmiştir. Franklar ve komşuları olan Müslümanlar arasında önemli ilişkiler gerçekleşmiştir ki bu ilişkilerden

---

¹⁹³ Hussain M. Atiya, “ Knowledge of Arabic in the Crusader States in the Twelfth and Thirteenth Centuries”, *Journal of Medieval History*, 25/3 (1999), s. 203.

¹⁹⁴ İbn Cübeyr, *er-Rihle*, s.212.

¹⁹⁵ Işın Demirkent, “ Haçlı Seferleri Döneminde Yakınoğu Kültürünün Batı’ya Taşınması ve Bunun Avrupa Toplumuna Etkileri Üzerine”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 12(2002), s.212.

¹⁹⁶ Fulcherius Carnotensis, s. 122.

biri şüphesiz ticarettir. Onlar arasında yapılan sayısız ticari anlaşmalar sayesinde karşılıklı etkileşimler kaçınılmaz olmuştur. Bu sayede Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında yakın ilişkiler kurulmuştur. Örneğin Üsâme bin Munkız bir grup Tapınak şövalyeleri ile arkadaşlık kurmuştur.¹⁹⁷ Üsâme ibn Munkız, dostları olan Tapınak şövalyelerinin kendisine Kudüs'teki bir kilisede ibadet yapması için yer ayırdıklarını anlatmaktadır¹⁹⁸.

İbn Cübeyr ise *Seyahatnâmesi'nde* Müslüman tebaanın Haçlılara vergilerini ödeyerek huzur içinde yaşadıklarını şu şekilde ifade etmektedir. “ *Yolumuzun üzerindeki çiftliklerin ve yerleşim birimlerinin nüfusu tümü ile Müslümanlardan oluşuyordu ve Franklar ile birlikte huzur içinde yaşıyorlardı. Tanrı bizi böyle bir durumdan korusun. Hasat zamanı ürünlerinin yarısını Franklara veriyorlar ve ayrıca kişi başına bir dinar ve beş kırıntı vergi ödüyorlar. Bunun dışında, ağaçlardaki meyvelerle ilgili küçük bir vergi hariç herhangi bir zorunlulukları yok. Evler ve tüm eşyaları tümüyle kendilerine aittir*”¹⁹⁹.

Haçlı tarihçilerinden olan Christie Doğu Akdeniz'de Müslümanlar ve Haçlıların birbirlerinin festivallerine katıldıklarını ve birbirlerinin yaşadıkları yerleri ziyaret edebildiklerini ifade etmektedir. Fakat bu sosyal ve kültürel ilişkiler sınırlıydı. Haçlılar Müslüman toplum üzerinde çok az etkiye sahipken Franklar İslâmî yaşam tarzına daha çabuk adapte olmuşlardır²⁰⁰. Bununla birlikte Haçlı Seferleri döneminde Doğu'dan Batı'ya giden mektuplarda da kültürel etkileşim örneklerini görülmektedir. Kudüs Patriği Gerold of Lousanne 'nin Papa Gregory'e yazmış olduğu mektupta İmparatorun doğulular gibi yaşayıp giyindiğinden bahsetmektedir. Philip'in IX. Papa Gregory'e

---

¹⁹⁷ Phillips, *a.g.m.*, s.113-114.

¹⁹⁸ Amin Maalouf, *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri*, İstanbul 2004, s.175.

¹⁹⁹ Thomas Asbridge, *Haçlı Seferleri*, çev. Ekin Duru, İstanbul 2014, s.196.

²⁰⁰ Muhammad Yaseen Gada, “ Revisiting the Impact of the Crusaders on the Muslim- Christian Thought and Development ”, *Al- Qasemi Journal of Islamic Studies*, 2/2(2017), s.6.

yazdığı mektupta ise İncil'in yayılması için Arapça öğrendiklerinden ve bu mektuplarda Müslümanların Hıristiyan olduklarından bahsedilmektedir²⁰¹ .

Birinci Haçlı Seferinden sonra Avrupa'dan gelen diğer Haçlılar Doğunun yaşam biçimine alışan Avrupalıları gördüklerinde çok şaşırılmışlardı. Bu durum kaynaklara şu şekilde yansımıştır: “ *Frenkler Suriyeli doktorlar, aşçılar, hizmetçiler, sanatçılar, işçiler çalıştırıyorlardı. Doğu kıyafetleri giyiyorlar, ülkenin yemek ve meyveleri ile besleniyorlardı. Pencerelerinde cam, döşemelerinde mozaik, evlerinin bahçelerinde çeşmeler, vardı ve bunların hepsi Suriye tarzıydı. Eğlencelerinde dansöz kızlar, cenazelerine profesyonel ağıtçılar getiriyorlar, banyo yapıyorlar, sabun kullanıyorlar, şeker yiyorlardı* ”²⁰² .

Haçlılar ve Müslümanlar arasında gönül bağları da gelişmiştir. Haçlıların İznik şehrini kuşattıkları sırada bir rahibenin bir Türk askerine aşık olması da ilgi çekicidir. Türkler İznik kuşatması sırasında bir rahibe esir almışlardır. Daha sonra esirler Haçlılara iade edilmiştir. İade edilen esir rahibe bir Türk ile cinsel birlikteliği olduğunu itiraf etmiş ve günahının bağışlanmasını istemiştir. Ancak kısa bir süre sonra rahibenin birlikte olduğu Türk askeri kadını kendisiyle gelmesi için ikna etmiştir. Türk askeri rahibeye kendisiyle gelmesi halinde Hıristiyan olacağını söylemiştir. Sonuç olarak Türk askerine aşık olan rahibe onunla birlikte kaçmıştır²⁰³ .

Frank liderleri ve Müslüman yöneticiler arasında da bazen yakın ilişkiler kurulmuştur. İbn Şeddâd, Sultan Selâhaddîn ve Frank liderleri arasındaki diplomatik ve dostluk ilişkilerini özellikle vurgulamıştır. Haçlı liderlerinden biri olan Aslan Yürekli Richard iyi niyet gösterisi olarak Selahâddîn'e Müslüman bir esir vermiştir. Selahâddîn-i Eyyûbî bunun karşılığında değerli hediyeler ile birlikte krala bir elçi göndermiştir.

---

²⁰¹ Malcolm Barker- Keith Bate, *Letters from the East Crusaders, Pilgrims and Settlers in the 12 th- 13 th Centuries*, ABD 2010, s.134.

²⁰² Sean Martin, *Tüm Gizemleriyle Tapınak Şövalyeleri*, İstanbul 2009, s.45.

²⁰³ Aydın Usta, *Haçlı Hikâyeleri*, İstanbul 2017, s.20.

Ayrıca Kral Melikü'l-Efdal ile de hediyeleşerek dostluk kurmuş ve bazı konular ile ilgili tartışmalarda bulunmuştur²⁰⁴.

Haçlılar ve Müslümanlar arasındaki dostluk örneklerinden biri şüphesiz ki II. Friedrich ile Eyyûbî Sultanı Melikü'l-Kâmil'in dostluğudur. Friedrich 1244 yılında diplomasi yoluyla Kudüs'ü ele geçirdikten sonra Avrupa'da yaşadığı sorunlarını şu mektubu ile dostu el-Kâmil'e bildirmiştir: "*Tanrının lütfuyla muzaffer, onun kudretiyle yüce, Roma'nın Caesar'ı Frederich'in oğlu Hengry'nin oğlu Frederich, Almanyanın, Lombardiyanın, Tuscanyinin, İtalya'nın, Kalabriya, Sicilya, Suriye Kudüs Krallığının Kralı, Roma'daki Papalığın destekçisi ve Hristiyanlığın savunucusu...*

Bağışlayan ve esirgeyelen Tanrı'nın adıyla,

Biz oradan ayrılırken geride kalbimizi de bıraktık. Yemin ederim ki sana olan sevgi ve saygım ebediyen değişmeyecek. Eğer hissettiğimiz büyük arzuyu, geçmişin özlemine ve yalnızlığımızı tasvir edersek bunlara ekselansları şeyhu'-şuyûh Fahrddin'in varlığı sayesinde dayanmaktayız. Zira bir süre huzur ve rahatlık içinde yaşadıkdan sonra acı ve ızdırap ile vurulduk. Mutluluk ve barıştan sonra ayrılık acısı ile bütün huzur kaçmış gibi görünüyor. Güçlü düşünce bağı kesildi. Yeniden bir araya gelebilme umudunu söndürdü. Bizim tarafta sabırsızlık kumaşı kesildi.

Yaşam ve ölüm arasında bir seçim yaptığım takdirde şunu söyleyebilirim: Beni çağıran ölümdür. Ölüm bizden sıkıldıysa başkaları bizim yerimizi almıştır. O bizi terketmeyi seçmiş ise sevgimizi unutmuş görünüyor. Biz de Ebu Tayyip el- Mütenebbinin sözleriyle avunuruz;

Ayrılığı engelleyebilecek olanlardan birine katıldığında onlar gerçekten uzaklaşıp gidenlerdir. Şimdi kendimiz hakkında majestelerinin duymaktan hoşlanacağı yaptığımız soylu işlerimizden konuşalım...²⁰⁵". II. Friedrich'in mektubunda Melikü'l-Kâmil'in dostluğunu özlediği ve ayrılıktan duyduğu üzüntü dile getirilmiştir.

---

²⁰⁴ Isa Mahmoud Alazzam- Khalid Mahmoud Al-Mizyad, " The Image of the Franks in Islamic Culture During the Reign of Ayyabid Sultan Saladin", *International Journal of Humanities and Social Science*, 3/6(2013), s.242.

²⁰⁵ Usta, *Haçlı Hikâyeleri*, s.128.

Robert Fitz Fulk the Leger ile Şam Atabeği Tuğtekin ve Esarib lordu Alan ile ona tıbbi yardımlarda bulunan Hamdan b. Abdürrahim yakın arkadaş idiler²⁰⁶. Müslümanlar ve Haçlılar savaş halinde iken birbirlerinin yaralılarını tedavi etmişlerdir. Birbirleri ile yakından ilgilenmişlerdir. Bu sayede Müslümanların şefkatinden etkilenen bazı Haçlılar Müslüman olmuştur.1108'de Tancred ve Çavlı arasında meydana gelen savaşta Çavlı'nın mağlup olması üzerine birçok Müslüman öldürülmüştür. Tell-Bâşir'de Boudoin ve Joscelin'e birçok Müslüman sığınmıştır. Haçlı liderleri Müslümanlar ile yakından ilgilenmişler yaralı olanlarını tedavi ettirerek ülkelerine geri yollamışlardır²⁰⁷.

Alan Murray, Doğu'ya yerleşen latinlerin eski kimliklerinden ayrıldıklarını ve kendilerini "Frank" olarak tanımladıklarını söyler. Doğu'ya gelen Hıristiyanların tamamı Müslümanlarla en yakın teması olan Franklardır. Müslümanlar ve Haçlılar arasında Kutsal Savaş devam ederken onlar aynı zamanda Arapça dili aracılığı ile diplomasiyi geliştirdiler. Franklar doğrudan Müslümanlar arasında yaşamamalarına rağmen yemek ve kıyafet gibi Müslüman kültürünün bazı öğelerine uyum sağlamışlardır²⁰⁸.

Franklar mermer duvar, boyalı tavan, mozaik tavan, cam pencereler, boyalı evler ve su kemerlerinin kullanımını da Müslümanlardan etkilenerek almışlardır. Onların yaptıkları kalelere mimari olarak Bizans ve Arap modeller ilham vermiştir ve doğulu mühendis ve sanatçıların becerileri katkı sağlamıştır. Daha önce Franklar tarafından pek bilinmeyen zeytinyağı, şeker ve baharat gibi yerel yiyecekler de zamanla onlar tarafından sevilir hale gelmiştir. Bazı baronlar Doğu eğlencelerini benimsemişlerdir. Baronların çoğu Arap edebiyatı çalışmalarını ve Arapça'yı öğrenmişlerdir. Soylu olmayan nüfusun büyük çoğunluğu yerli Hıristiyanlar ve Hıristiyanlığı kabul eden

---

²⁰⁶ T.S.Asbridge, "The Crusader Community at Antioch: The Impact of Interaction with Byzantium and Islam", *Transactions of the Royal Historical Society*, 9(1999), s.316-317.

²⁰⁷ İbnü'l Esîr, *El- Kamil*, X, s.373.

²⁰⁸ Leah Ensing, "Cooperation and Conflict: Christian and Muslim Group Identity and Accommodation Between the Second and Third Crusades 1145-1192", (Degree of Master of Arts in the Faculty of Arts and Science, Trent University), Canada 2014, s.28.

Müslümanlar ile evlenmişlerdir. Tarımsal üretimin neredeyse tamamı Doğunun köylüleri ve onların sahip oldukları teknikler ile yürütülmüştür²⁰⁹.

Bununla birlikte Haçlılar Yakın-Doğu topraklarına geldikleri zaman sadece parşömen kâğıdının kullanımını biliyorlardı. Ancak Suriye’de buğday samanından kâğıt yapma sanatını da öğrenmişlerdir²¹⁰. Yine Haçlılar Antakya ve Suriye’de su depolarını görmüşler ve kendi ülkelerinde bu su depolarının aynısı inşa etmişlerdir. Güney Almanyanın bazı kesimlerinde doğu modelli su depoları hala kullanılmaktadır²¹¹. Venedik ise cam fabrikalarını doğrudan Doğunun fabrikalarından ilham alarak kurmuştur. Metal kakma sanatı da Doğu’dan Avrupa’ya taşınan kültürler arasındadır. Avrupa’da kullanılan fayans ve çini modelleri İran ve Türk modellerinden esinlenilerek hazırlanmıştır²¹².

1. HAÇLILARIN ARAPÇA ÖĞRENİMİ

XII. ve XIII. yüzyılda Doğu’ya yerleşen Latinlerin Müslümanlar ile iletişim kurmaktan başka seçenekleri yoktu. Franklar Müslümanlar ile ticaret yapmak, barış müzakerelerini yürütmek ve misyonerlik faaliyetleri gibi çeşitli amaçlarla Arapça öğrenmişlerdir²¹³.

Haçlı Seferleri ile birlikte Orta Çağ Batılıları ile Müslüman dünyası arasında kültürel temas başlamış ve özellikle uluslararası dil olan Arapça ve Grekçe ile Batılılar yavaş yavaş ticaret diline alışmışlardır²¹⁴. Humprey of Toron ve Rainald of Sidon Selâhaddîn-i Eyyûbî tarafından esir alındıklarında Kuran-ı Kerim hakkındaki bilgileri ile

---

²⁰⁹ Aharon Ben-Ami, *Social Change in a Hostile Environment The Crusaders Kingdom of Jerusalem*, New Jersey 1969, s.122-123.

²¹⁰ Zeki Tez, *Bilim ve Teknikte Ortaçağ Müslümanları*, Ankara 2001, s.219.

²¹¹ Tez, *a.g.e.*, s.233.

²¹² Sir Steven Runciman, “Muslim Influences on the Development of European Civilization”, *Şarkiyat Mecmuası*, 3 (1959), s.21.

²¹³ Attiya, *a.g.m.*, s.203.

²¹⁴ William Laurance King, *Cultural Diffusion in the Crusader States 1098-1187*, Fullerton 1994, s. 34.

Müslümanları etkilemişlerdir²¹⁵. Kerek lordu Reginald of Chatillan Arapça'yı akıcı bir şekilde konuşuyordu. Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin biyografisini yazan Reginold Grenier de Arapça biliyordu ve ayrıca bazı tarihi bilgilere de sahipti²¹⁶. Bununla birlikte Arap ilmi ve âlimlerine karşı duyduğu saygı ve kiliseye itaatsizliği sebebiyle İmparator II. Friedrich iki kez afaroz edilmiştir. II. Friedrich diğer Haçlıların aksine Kahire Sultanı el-Kâmil ile mutabakat sağlayarak Kudüs'ü savaşımsızın geri almıştır. Friedrich akıcı Arapçası sayesinde el- Kâmil'in elçisiyle din, felsefe ve bilim konularında sohbet etmiştir²¹⁷.

Tapınakçıların çoğu Arapça biliyorlardı ve Tapınakçıların yöneticilerinin mutlaka Müslüman sekreterleri olurdu. Tapınakçıların Müslümanlar ile yakın temasları vardı. Kudüs'te Tapınakçıları ziyaret eden Müslüman bir elçiye ibadetlerini ifa etmesi için bir mescit hazırlanmıştı. Bir Frenk asker bu duruma müdahale etmek istemiş fakat Tapınakçılar izin vermemiş ve elçinin güvenli bir şekilde Mekke'ye dönüşünü sağlamışlardır²¹⁸.

Willermus Tyrensis, İmparator Frederick'in Müslümanlar ile samimi ilişkisinden ve Müslümanları muhasebeci, elçi ve gizli servislerde görevlendirdiğinden dolayı Papa'nın ve diğerlerinin ondan nefret ettiğini ifade etmektedir²¹⁹. İbn-i Cübeyr Arapça yazıp konuşan Akkâ gümrük dairesinin memurlarının Frank olduğunu kaydetmiştir. Fakat B.Z. Kedar onların çoğunun Doğu Hıristiyanları olduklarını iddia etmiştir²²⁰. Doğu Hıristiyanları kendi aralarında kendi dillerini konuşurlardı fakat günlük ilişkilerinde Arapça konuşup yazıyorlardı. Tarihçiler tarafından büyük ölçüde gözden kaçırılan ve ilk

---

²¹⁵ Runciman, *a.g.m.*, s.20.

²¹⁶ Hitti, *a.g.m.*, s.48.

²¹⁷ Jonathan Lyons, *Hikmet Evi*, İstanbul 2012, s.191,192,193.

²¹⁸ Martin, *a.g.e.*,s.46.

²¹⁹ Willermus Tyrensis, *Crusader Syria in the Thirteenth Century, The Rothe Continuation of the History of William of Tyre with part of the Eracles or Acre Text*, Great Britain, 1999, s.37.

²²⁰ Attiya, *a.g.m.*, s.209.

olarak 1888'de yayımlanan eski Fransızca-Arapça sözlük de Kudüs Krallığı'nda Arapça konuşan Kıptiler ve Franklar arasında yoğun bir etkileşim olduğunu göstermektedir²²¹.

1.1. Haçlıların Diploması Amacıyla Arapça Öğrenimi

Haçlılar ve Müslümanların iletişim kurabilmeleri için her iki tarafın da birbirlerinin dillerini ve inançlarını bilmeleri gerekiyordu. İlk Haçlılar Müslümanların dillerini ve dinlerini bilmedikleri için Müslümanlara elçi olarak yerli Hıristiyanları göndermişlerdir. Fakat zaman içerisinde Haçlılar özellikle Haçlıların ikinci jenerasyonu ve bazı Haçlı liderleri Arap komşuları ile iletişim kurmayı öğrenmişlerdir. Örneğin Haçlıların ikinci jenerasyondan olan Reginald of Sidon akıcı bir şekilde Arapça konuşuyordu ve İslâm dininin kurallarına hâkimdi²²².

Gesta Francorum Arapça bilen bazı Haçlılardan bahsetmiştir. 1098'de Kürboğa'ya giden Hıristiyan heyetinde Arapça bildiği için görevlendirilen Herluin adında bir rahip vardı²²³. Gesta, Bohemund'un Maarretünnu'mân'ı kuşattığı takdirde Müslümanların hayatlarını koruyacağını Müslümanlara iletmesi için gönderdiği bir tercümandan bahseder. Fakat bu Haçlılar Doğu'ya gelmeden önce Arapça bilen ve Müslümanlar ile iletişimde olan Güney İtalya ve Sicilya'nın Normanları olabilir. Ancak kaynaklarda Frankların üst sınıfından Arapça konuşan ve hatta Arapça yazan kimselerin olduğuna dair küçük referanslar vardır. Araplarla yakınlığı olan Willermus Tyrensis Anar'a bir iş için gönderilen bir Franktan bahsetmektedir. Aynı sebeple Kral Amalric 1167'de Arapça bildiği için Geoffrey adında bir Tapınak Şövalyesini Fâtimî Halifesine göndermiştir. Bazı Frank liderleri Arapça öğrenmişlerdir, Beanufort ve Sidon lordu Reynold hem Arapça hem de Arap Tarihi ve Edebiyatı biliyordu. Reynold kendisine Arapça öğretmesi için bir Müslümanı görevlendirmiştir. Ayrıca o, sık sık Selâhaddîn Eyyûbî'yi ziyaret ederek İslâm dini hakkında tartışmalarda bulunmuştur²²⁴. Yine benzer

---

²²¹ Andrew Jotischky, "Franks and Natives in the Crusader States: the State of the Question", *Norman Edge Colloquium: Identity and State 3. Sempozyum Bildirisi*, 2009, s.9.

²²² Hadia Dajani-Shakeel, "Diplomatic Relations Between Muslim and Frankish Rulers 1097-1153", *Crusaders and Muslims in Twelfth Century Syria*, Holland 1993, s.211.

²²³ Attiya, *a.g.m.*, s.206.

²²⁴ Attiya, *a.g.m.*, s.206.

bir amaçla Tapınakçılara bağlı tercüman Lion Cazalier of Saphet Arapça bildiği için Baybars'a gönderilmiştir. Haçlı patrikleri de Arapça konuşmuştur. Bir şövalye olan Nicholas of Acre, Philip Mainebeuf Acre aynı zamanda Arsuf'ta el-Melikü'l-Adil ve Richard Lionheart'a tercümanlık yapan Humphrey gibi yüksek aristokrasi üyeleri de Arapça konuşmuştur²²⁵.

John of Joinville, Baldwin of Ibelin'nin Fransa Kralı IX. Louis tarafından Arapçası iyi olduğu için Memlûklülere gönderilen delegenin başında olduğunu ifade eder. Joinville ayrıca Memlûk Prensi ve St. Louis arasındaki münakaşayı sonlandırmada önemli bir rol oynayan ve Arapça bilen Akkâ'nın Nicholas'ı olarak da adlandırılan bir Franktan bahsetmiştir. Joinville, Nicholas'ın yanısıra Arapçası iyi olan Yves the Breton'un ismini de verir. Yves the Breton Eyyûbî Sultanı el Melikü'l- Adil ile 1250'de görüşen Kral Louis'in elçisidir²²⁶. Görüldüğü gibi, Haçlılar ile Müslümanların arasındaki diplomatik ilişkilerin geliştirilmesinde Arapça mühim rol oynamıştır.

1.2. Haçlıların Misyonerlik Faaliyetleri İçin Arapça Öğrenmesi

Haçlılar arasında özellikle din adamları Hıristiyanlığı yaymak için Arapça öğrenmişlerdir. Örneğin bir din adamı olan James of Vitry, 1221'de Trablus'ta bir ay kalmış ve misyonerlik çalışmaları için şehirde hâkim olan dil Arapça olduğu için bir tercüman aracılığı ile şehrin sakinleriyle görüştüğünü kaydetmiştir²²⁷.

1237 yılında Papa Gregory IX'a yazılan şu mektuptan da İncil'in yayılması için din adamlarının Arapça öğrendikleri anlaşılmaktadır:“ *Gerçek İncil'in yayılması için dil öğrenmeye başladık ve her dil çalışmalarını inceledik. Rahiplerimiz yeni görevler verdi. Zaten Tanrının lütfuyla onlar konuşuyorlardı özellikle yaygın bir dil olan Arapça vaaz ediyorlardı*”²²⁸.Süryani Mihael, Zengi'nin Urfa'yı zaptı sırasında şehrin piskoposunun

---

²²⁵ Praver, *a.g.e.*, s.523.

²²⁶ Attiya, *a.g.m.*, s.207.

²²⁷ Attiya, *a.g.m.*, s.209.

²²⁸ Barker-Bate, *a.g.e.*, s.134.

çok iyi Arapça konuştuğunu gördüğü zaman onu çadırına götürmelerini ve şehrin imarı ile ilgili piskoposla konuştuğunu anlatmıştır²²⁹.

1.3. İlmî Çalışmalar İçin Arapça Öğrenimi

Haçlıların çoğu Arapça'yı öğrenmişlerse de Arapça yazılmış edebi ve bilimsel çalışmaları kendi dillerine çevirmeleri mümkün olmamıştır. Bu konudaki kültürel etkileşime dair kanıtlar az olmasına rağmen yine de birkaç örnek vermek mümkündür. Bu dönemde Antakya'da, Trablus'ta, Kudüs'te tıp çalışmaları için merkezler vardır. Bu tıp merkezlerinde eğitilen meşhur bilim adamlarından bazıları şunlardır; James of Tripoli, Basil of Aleppo ve Theodore of Antioch. Stephen of Antioch 1127'de Antakya'da tıp alanında yazılmış meşhur eserini yani *Aly İbn-al- Abba'al Mjusi*'yi Latince'ye çevirmiştir. Yine 1247'de Philip of Tripoli Antakya'da Arapça yazılmış olan *Sırrü'l Esrar* adlı eseri öğrencisi Alexander için *Secretum Secretorum* olarak Latince'ye tercüme etmiştir. Pratik akıl ve doğüstü gizli bilimlerin özünü içeren bu çalışma Orta Çağın en meşhur kitaplarından biri olmuştur²³⁰.

Doğu'ya yerleşen Frankların İslâm kültüründen etkilendikleri açıktır fakat Doğu'da yapılan Latince edebi ve bilimsel çalışmaların sayısı oldukça azdır. Bununla birlikte Suriye'ye yerleşen Frankların Doğu'nun tarihi, demografisi ve coğrafyası ile ilgili bilgilerinin arttığı şüphesizdir²³¹.

Arapça'yı çeşitli sebeplerle öğrenen Haçlıların yanında, bazı Müslümanlar da Frank diline hâkimdi. Özellikle Haşhaşiler Frankların dillerine hâkimdi. Haşhaşiler Franklar ile arkadaşlık kurup ve onlarla müttefik oldukları için dillerini de öğrenme gereği duymuşlardır. Bazı yerli Hıristiyanlar özellikle din adamları ve tüccar sınıfından bazı kimseler Avrupa dillerini biliyorlardı. Örneğin Bar Hebraeus Antakya'dan Avrupa'ya göç eden bir Jacobite doktordu ve II. Frederich'in mahkemesine katılmıştı. Fakat daha sonra Akkâ'ya dönen bir gemi ile Akkâ'ya kaçmıştır. Suriye doğumlu birçok Avrupalı Willermus Tyrensis ve William of Tripoli sadece günlük konuşma değil aynı zamanda klasik Arapça'yı da çok iyi biliyorlardı. Onlar Arap Tarihi ve Edebî

²²⁹ Mihael, *Vekayiname*, s.328.

²³⁰ Attiya, *a.g.m.*, s.212.

²³¹ Attiya, *a.g.m.*, s.213.

çalışmalarından yararlanmışlardır. Tapınak ve Hospitaller yöneticileri Antakya, Trablus ve Kudüs mahkemelerinde yüksek memurların, yerel yöneticilerin ve elçilerin Arapça iletişim kurmalarına izin vermişlerdir²³².

2. HAÇLILAR VE MÜSLÜMANLAR ARASINDAKİ MİMARİ VE SANATSAL ETKİLEŞİM

Haçlılar ve Müslümanlar arasındaki bir diğer kültürel etkileşim örneği mimari ve sanat alanlarında görülmektedir. Haçlı Seferi görgü tanıklarından olan Ralph of Caen kroniğinde, Kudüs'teki bir yangından bahsettikten sonra Yunan ressamların İngiliz ve İrlandalı heykeltıraşların yapıların muhteşem malzeme ile dekore edilmesine hayret ettiklerini yazmıştır²³³. Bir diğer görgü tanığı olan Fulcherius Carnotensis ise Kudüs'teki yapılarla ilgili olarak; “*Şehirde Rabbin tapınağı vardır, şekli yuvarlaktır, Süleymanın daha önceki muhteşem tapınağının inşa edildiği yerde inşa edilmiştir. Görünüşüyle hiçbir şekilde eski bina ile karşılaştırılmamasına rağmen hâlâ mükemmel işçilikle yapılmış ve çok görkemlidir. Tanrının tarikat kilisesi de benzer şekilde daireseldir, üstü kapalı değildir. Fakat her zaman ustaca bir mimarın talebi doğrultusunda ustaca modifiye edilmiştir. Bir diğer tapınak ise Süleyman Tapınağı olarak adlandırılır, çok büyük ve muhteşemdir, fakat Süleymanın yaptığı tapınak değildir. Bu tapınak yoksulluğumuz yüzünden bulduğumuz koşullarda muhafaza edilemedi. Büyük bir kısmı tahrip edilmişti. Roma imparatoru Hadrian bu şehri şahane bir şekilde sokakları ve meydanları kaldırımlarla süslüyordu*”²³⁴ sözleri ile İslâm sanat ve mimarisine olan hayranlığını ifade etmiştir.

Özellikle Alplerin dört bir yanından gelen Avrupalılar için Akkâ'nın sokakları oldukça düzgündü. Evlerin tüm duvarları aynı yükseklikte ve hepsi aynı şekildeydi. Cam pencerelerle ve resimlerle süslenmiş, taranmış taşlarla inşa edilmişti. Şehirdeki tüm saraylar ve evler yalnızca insan lüksünü ve zevkini karşılamak için inşa edilmiştir.. Her biri cam, resim ve diğer süs eşyalarıyla dekore edilmişti. Şehrin heybetli sokakları altın ve ipek kıyafetlerle kaplanmıştı. Doğu yaşam stilini severek kabul eden Haçlıları

²³² Hitti, *a.g.m.*, s.47.

²³³ Ralph of Caen, *the Gesta*, s.99.

²³⁴ Fulcherius Carnotensis, *Expedition to Jerusalem*, s.117.

anlamak için Beyrut sarayı ya da Sûr'un altı katlı binalarını göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Haçlılar ekonomik ve sosyal açıdan evin önemini Doğu'da kabul etmişlerdir. Dar pencereler, yaygın cam panellerin asaleti ve taştan yapılmış evler mükemmel bir yalıtıma sahipti. Haçlıların yeni bir ev inşa etmeleri halinde yerel modelleri taklit ediyorlardı²³⁵. Yeni gelen kimselerin kültürel geçmişi, yerel kültürün çeşitliliği ve inşa gelenekleri göz önüne alındığında Doğu'da hem tutarlı hem de kendine özgü çok çarpıcı stiller ortaya çıkmıştır²³⁶.

Haçlılar Orta-Doğu topraklarına geldikleri vakit şüphesiz inşa edecekleri yapılar ilk olarak savunma ile ilgili olmuştur. Mevcut olan kaleler tahkim edilmeliydi. Haçlılar kale yapımına Kral II. Baudouin döneminde başlamışlar ve Kerak, Beaufort, Sahyun, Blanchegarde ve Ibelin gibi devasa kaleler inşa etmişlerdir. XI. yüzyılın sonunda kutsal toprakların ele geçirilmesi Filistin mimarisini Batı Avrupa yapı formlarıyla birleştirmiştir. Yeni yapı formlarının en bilinenleri şüphesiz ki Haçlı kaleleridir Bölgede iki yüz yıllık Haçlı varlığı boyunca iki yönlü teknoloji ve kültür aktarımı olmuştur. Bu değişimin en uzun süren miraslarından biri hem boyut hem mimari olarak Haçlı yapılarına benzeyen Müslüman kalelerin inşasıdır. Celile denizinin kuzeyindeki Kal'âtü'l-Subayba, Kuzey Ürdün'deki Kal'âtü'l-Rabat, Tiberya'nın batısındaki Mount Tabor ve Mısır Sina'daki Kal'âtü'l-Sadr kaleleri²³⁷ bunlara örnek verilebilir.

Batılılar detaylı savunma yapılarını nasıl inşa edebileceklerini hızla öğrenmişlerdir. Haçlılar duvarın bütün bölümlerine komuta için stratejik olarak yerleştirilmiş kuleleri olan eş merkezli kaleler inşa ederek Levant üzerindeki konumlarını güçlendirmişlerdir. Avrupa'ya dönen Haçlılar bu yapı özelliklerini orada da devam ettirmişlerdir. Örneğin, Edward Galler'in Welsh Marshes üzerinde inşa ettirdiği kalenin tasarımı Kutsal Topraklarda Haçlıların inşa ettiği kalelere çok benzemektedir²³⁸.

---

²³⁵ Praver, *a.g.e.*, s.514-515.

²³⁶ Denys Pringle, "Architecture in the Latin East 1098- 1571", *The Oxford History of the Crusades*, New York 1999,s.155.

²³⁷ Andrew Petersen, "Medieval Towers in Syria and Palestine", *Crusader Landscapes In The Medieval Levant*, England 2016, s.188.

²³⁸ Woon Cha, *a.g.t.*, s.51.

Denys Pringle, Latin Doğu'daki tahkimat sanatının Batı Avrupa'ya kıyasla daha güçlü olduğunu ifade etmektedir. XII. ve XIII. yüzyıl boyunca Latin Doğu'da tahkimat sanatında bir takım ilerlemeler kaydedilmiştir. Bunlar Belvor, Sûr, Sayhun, Tortoso, Kudüs ve Şeyzer kale kapıları ve diğer ayrıntılı yapılar ile geçitlerden oluşmaktadır. Ancak en önemli gelişme; düşmanı kuşatma kalelerini ve taş atma topcularını ana duvarlardan güvenli bir mesafede tutmak için tasarlanan makinelerdir. Batı Avrupa'da da benzer gelişmeler yaşanmasına rağmen bu konuda Batı Doğu'nun gerisinde kalmıştır²³⁹.

Haçlılar yanlarında Provence ve Toulouse tarzına hâkim inşaat ustalarını getirmişlerdir. Ancak mimari yapıları inşa ederlerken yerli ustaların önerilerinden de istifade etmişlerdir. Haçlılar Doğu'da özellikle sivri kemer kullanımını öğrenmişlerdir. Batı'da ilk sivri kemer örneklerini, Godefroi ve I.Baldwin'nin anneleri olan Ida von Lothringen tarafından inşa ettirilen iki kilisede görmek mümkündür²⁴⁰. Anadolu ve Mezopotamya ev mimarisine özgü kerpiç ve ahşap malzeme kullanımı, dönemin Avrupa'sında mevcut değildi. Haçlılar Doğu Akdeniz'de bu malzemeleri kullanarak konut inşa etmişlerdir. Bu yapılar Haçlıların buldukları coğrafyadan mimari alanda etkilendiklerini göstermektedir.

Kale yapımından sonra yeni toplumun dini ve ibadet ihtiyaçları için kiliseler ve manastırlar inşa edilmiştir veya bu yapılar yeniden restore edilmiştir. Haçlı dönemindeki kiliselerin sayısı dindar bir nüfusun bile ihtiyacını aşmıştır. Latin Krallığı'nda yüzlerce Haçlı yerleşim yeri vardı. Bu yerleşim yerleri şehirler, köyler, kaleler ve surların yanı sıra bazı izole manastırları da içermekteydi. Buna karşılık Akkâ şehrinin kırk, Kudüs'ün otuz ve Sûr'un on altı kiliseye sahip olduğu bilinmektedir. Şapelleri içermeyen bir veya ikisi hariç bu kiliseler çağdaş Avrupa standartlarına göre oldukça sadedir. Sadece Kutsal Mezar Kilisesi, Doğuş Kilisesi ve Temple of Lord ve Temple of Soloman'ın muhteşem bir mimariye sahip olduğu söylenebilir. Kudüs, Nablus ve Akkâ'nın kiliseleri çok

---

²³⁹ Pringle, *a.g.m.*, s.167-168.

²⁴⁰ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, III, Ankara 2008, s.322.

büyüktür ve bu şehirler cemaatlere, İtalyan topluluklarına hizmet eden birçok şapeli de içinde barındırmaktadır²⁴¹.

J. Praver, Haçlı Romaneskinin doğu motiflerinin doğrudan Avrupa'dan daha özelde ise Provence ve Burgundy'den ithal edildiğini, Doğu'da sadece çok genli Ömer Caminin hem Krallıkta hem de Avrupa'da taklit edildiğini ifade etmiştir²⁴².

Batı'ya dönen haçlılar, hacılar, tüccarlar ve çoğunlukla Normanlar ve İtalyanlar doğu ve Müslümanların mimarlık bilgisini Batı'ya taşımışlardır. Mimaride Haçlı Seferlerinden önce İspanya ve Sicilya aracılığı ile İslâmi etkinin Avrupa'ya geçtiği inkâr edilemez. Fakat Haçlı Seferleri ayrıca Doğu mimarisinin belirli formlarını barındırmada katkıda bulunmuş ve doğu etkisini askeri duvarcılık, kale, kilise ve Batı'da diğer Hıristiyan binalarında görünür kılmıştır²⁴³.

Latin Doğu'da Tapınakçılar ve Hospitaller gibi dini tarikatlar da kale ve kiliseler inşa etmişlerdir. XII. yüzyılda Augustinian Kanon Zeytindağı'nda Ascension kilisesini yeniden inşa etmiştir. Kutsal Mezar Kilisesi'nden sonra en büyük kilise olan St. Mary kilisesinin Virgin Dormition sitesi üzerinde inşa edildiği düşünülmektedir. Bununla birlikte Hospitaller Cracdes Chevaliers, Margat ve Belvoir kaleleri ve kiliseleri Bait Jibrin kiliseleri ve Kudüs'teki Alman hastanesine sahiptiler. Dini eserlerin yanında Latinler Doğu Akdeniz'i işgal ettikleri dönem boyunca sivil mimariye de yatırım yapmışlardır. Kalelerden ayrı olarak bu yapılar daha az bilimsel özenle yapılmıştır. Çünkü onlar mimarlardan ziyade sivil mühendisler tarafından inşa edilmiştir. Bu açıdan heykel veya duvar işaretlerinin hangisinin Müslümanlara hangisinin Franklara ait olduğunu belirlemek zordur²⁴⁴.

Britanya'da Haçlı temalı görüntüler ve hikâyeler, Chertsey, Neath, Tintern, Glastonburg ve Cleeve gibi manastırlar dini binaların sanatsal motiflerini dekore etmek için kullanılmıştır. Bunların hepsi Richard ve Selâhaddîn Eyyûbî'nin düellolarını

---

²⁴¹ Praver, *a.g.e.*, s.418.

²⁴² Praver, *a.g.e.*, s.419.

²⁴³ Gada, *a.g.m.*, s.20.

²⁴⁴ Pringle, *a.g.m.*, s.162-163.

betimleyen yer döşemelerine sahiptir. Yuvarlak asmalı kiliseler ve şapeller ilk olarak XII. ve XIII. yüzyılda Doğu Akdeniz yazıhanesinin imitasyonunda Batı Avrupa'da ortaya çıkmıştır. Avrupa'ya sivri kemer Sicilya, Endülüs ve Haçlı Seferleri aracılığı ile girmiştir. Haçlı zanaatkârlar ve masonlar, Suriyelilerin Antik Çağ'dan beri mükemmel oldukları süsleme, korniş, döküm ve görkemli taş oymacılığını izlediler ve Avrupa'da yeni Gotik tarzın temellerini atmak için yeni sanatsal ideallerle ülkelerine döndüler. Şimdiye kadar sır olarak saklanmış boyanmış emaye, cam ve şam çelik bıçağının üretimine yönelik Arap formülleri Haçlı Seferleri sırasında Avrupa fabrikalarına aktarılmıştır²⁴⁵.

Haçlı Seferleri esnasında esir alınan Lalys adında bir Müslüman Kral I. Henry'nin saray mimarı olmuştur. Yine Üsame ibn Münkız'ın bildirdiğine göre Müslüman bir duvarcı Hıristiyan topraklarına giderek duvarcılık konusundaki yeteneklerini orada sergilemiştir. Batılı zanaatkârlar Haçlı Seferleri sayesinde Arap mimari tekniklerini öğrenmişlerdir. Bu teknikler arasında sivri kemer kullanımı önemlidir²⁴⁶.

Bununla birlikte Haçlılar askerî teknoloji konusunda derin bilgi birikimlerini Doğu'ya getirmişlerdir. Bir Haçlı binasının belirli bir bölümünde İslâm dekorunun kullanılması çok yaygındı. Bu nedenle Haçlı ve İslâm kalıntılarını tam olarak ayırt etmek çok zordur. Orijinal eserlerde Haçlıların el işi nedir ve hangi unsurlar yeniden işlenmiştir bunu da ayırmak oldukça zordur. Örneğin Mescid-i Aksâ camisinin, cephe kemerlerinde kullanılan ikinci el malzeme, XII. yüzyıl Haçlı yapılarından alınan süslemeyi içermektedir²⁴⁷. Haçlı heykelinin İslâm anıtlarında yeniden kullanılmasına dair örnekler arasında Bâbü'l- Silsile'nin üst kısım kubbelerinin askıları söylenebilir. Bunlar muhtemelen Eyyübîlerin Haçlı eserlerini yeniden inşa etmeleridir²⁴⁸.

---

²⁴⁵ Gada, *a.g.m.*, s.20-21.

²⁴⁶ Lyons, *a.g.e.*, s.140-141.

²⁴⁷ Hillenbrand, *a.g.e.*, s.381-382.

²⁴⁸ Hillenbrand, *a.g.e.*, s.384.

Özellikle İkinci Haçlı Seferi ile birlikte Doğu-Batı sentezli mimari ve sanat eserleri Kutsal Topraklarda oluşmaya başlamıştır. Örneğin Kutsal Mezar Kilisesi diğer Haçlı veya Bizans kiliselerinin aksine Fransa ve İspanya'nın Romanesk kilise mimarisini yansıtır. Yeni kilisenin en çarpıcı özelliklerinden biri binanın içi ve dışında zarif kemerlerin kullanımınıdır. Bu kemerlerin orijinali Batı'da Burgundy'de görülebilir. Fakat Haçlı mimarların bu kemerlerin örnekleri için Batı'ya bakmalarına gerek yoktu. Doğu mimarisinde kemerlerin kullanımı yaygındı. Örneğin Mescid-i Aksâ etkileyici kemerlere sahipti²⁴⁹. Haçlılar sivri kemer kullanımı öğrenerek Batı mimarisine entegre ettiler. Batı mimarisinde ilk sivri kemer örnekleri 1115'te inşa edilen Wast ve St. Ulmar kiliseleri ile Cluny manastırında görülmüştür²⁵⁰.

Avrupa genel olarak Doğu'dan çeşitli İslâmi sanat ve mimari formlarını ithal etmiştir. Kiliselerde fildişi ve bronzun kullanımı Norman Prensi Bohemund için inşa edilen Suriye tarzı türbede görülmektedir. Neticede Haçlı Seferleri ile Doğu'da yeni biçimler, tarzlar, örnekler, imgeler ve hikâyeler özellikle de yerel Batı mimarisi ve dini, askeri, zırh mimarisinde görünür değişimler meydana getirilmiştir²⁵¹.

Tapınakçılığın ayin odaları, Kudüs'teki Kubbetü's-Sahrâ Cami'sindeki merkezleyici form kullanılarak yapılmıştır. Bu kilise formu örneğin Londra'da 1185 yılında yapılan yuvarlak Tapınak Kilisesinde de görülmektedir²⁵².

Ayrıca Haçlılar tarafından 1204'te Konstantinapolis'in ele geçirilmesinden sonra birçok Bizans mimari modeli Batı'ya taşınarak İtalyan sanatını etkilemiştir. İslâmi desenler ise genellikle süsleme amaçlıdır ve Venedik ile Güney İtalya binalarında kullanılmıştır²⁵³.

Bununla birlikte J. Prawer oryantal etkinin dini ve askeri mimarlıkta görülmediğini ileri sürmüştür. Prawer'e göre Kubbe Haçlı öncesi kiliseleri veya

---

²⁴⁹ Jaroslov Folda, "Reflections on Art in Crusader Jerusalem about the Time of the Second Crusade: c.1140-c.1150", *The Second Crusade and the Cistercians*, New York 1992, s.174-175.

²⁵⁰ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s.285.

²⁵¹ Gada, *a.g.m.*, s.21.

²⁵² Salim T.S Al-Hassani, *1001 İcat Dünyamızda İslâm Mirası*, İstanbul 2010, s.216.

²⁵³ Abulafia, *a.g.e.*, s.376.

dönüştürülmüş camileri taçlandırmıştır. Fakat yeni binalarda çok nadiren kullanılmıştır. Daha sonraki Haçlı kiliseleri uygun plan ve görünüşte romanesk²⁵⁴ idi. Doğu dekor bir frizde görülebilir. Yerel ustalar da inşaat yapımına katılmışlardır. Bir minare kolaylıkla çan kulesine dönüştürülebilmiştir. Haçlılar Kutsal Mezar'da çan kulelerini inşa ederken bunların modellerini Güney Fransa'dan almışlardır. Batı, stil ve figüratif sanatı kullanılmış, Batı'nın hiçbir model sunamadığı yerlerde uygun görülen yerel unsurları kabul etmişlerdir. Akkâ'daki St. John Kilisesinin bodrumu veya onun yakınındaki kalıntılar, Monfort'ta Tektonik şövalyelerinin odaları, Beyt-i Cibrîn Hospitaller tarikatının odalarının bütün duvarları ve zeminleri Doğu'ya özgü halılarla kaplı olmasına rağmen bunlar daha çok batılı tarzda ki yapılarıdır²⁵⁵. Baş Rahip Daniel Suriye'de Frankların birçok binaları yıktıklarını ve onları Batı tarzıyla inşa ettiklerini belirtmiştir²⁵⁶.

Haçlılar Kutsal Topraklarda çok çeşitli sosyo-dini kültürler ve sanatsal muhitler ile karşılaşmışlardır. Sanattaki etkileşim ve güzel sanatlardaki gelişmeler genel olarak kültür ve öğrenme merkezlerinde meydana gelmiştir. XI. yüzyılda Lorraine, Normandiya, Güney Fransa ve Güney İtalya'dan Kudüs'e gelen Avrupalıların sanatsal gelenekleri çok çeşitli ve zengindi. Ayrıca Haçlılar kendileri ile birlikte uzun seferler için gerekli olan dua kitapları, sunaklar, kadehler gibi taşınabilir sanat objelerini de beraberlerinde getirmişlerdi²⁵⁷.

Frankların yeni sanatı Haçlı sanatı olarak adlandırılmıştır. Haçlılar Kudüs'ü ele geçirdikten ve konumlarını güçlendirdikten sonra kale ve kilise inşa etmeye başlamışlardır. Fakat üç kuzey yerleşim bölgesi olan Urfa, Antakya ve Trablus'tan çok az figürsel sanat hayatta kalmıştır. Antakya ve Urfa'da madeni para tasarımı güçlü bir

---

²⁵⁴ Romanesk; Normanların 1066 yılında İngiltere'yi ele geçirmesiyle başlayıp XI. yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir. Kalın taş duvarlı, pencere sayısı az, süslemesi sade ve yuvarlık kemerli çok yüksek olmayan mimari yapılarıdır. Norman ve Roman üslubu olarak da bilinmektedir. Detaylı bilgi için bk. Ernst Hans Gombrich, *Sanatın Öyküsü*, İstanbul 2007. s.172.

²⁵⁵ Praver, *a.g.e.*, s.516.

²⁵⁶ Daniel of Kiev, *the Travel*, s.162.

²⁵⁷ Jaroslav Folda, "Art in the Latin East 1098-1291", *The Oxford History of the Crusades*, New York 1999, s. 138.

şekilde Bizans'tan etkilenmişti, fakat tasarımlar sıkı bir şekilde Fransa kökenliydi. Beytullahim, Kudüs ve Nasıra'nın ele geçirilmesiyle Haçlılar Hıristiyanlığın ana kutsal merkezleri üzerinde yeniden Hıristiyan kontrolünü tesis ettiler²⁵⁸.

Beytü'l lâhim'deki Doğu Kilisesi yüzyılın ilk çeyreğinde Latin krallarının taç giyme merkeziydi. Kutsal Mezar Kilisesi ise Latin Krallarının 1100'den 1187'ye kadar gömüldükleri yerdı ve 1131'den itibaren taç giyme kilisesi oldu. 1106-1108 yılları arasında Kutsal Toprakları ziyaret eden Rus hacı Daniel of Chernigov Franklar tarafından niş üzerine yerleştirilen Mesihin canlı bir gümüş heykelinden bahseder. Daniel'in ifadesi mezarı güzelleştirmek için yapılan ilk Latin çabasını gösteren tek kaynaktır. Fakat 1119'da edikül tamamen mermer heykel ve mozaiklerle yeniden dekore edilmiştir. Kutsal Mezar Kilisesindeki tüm erken çalışmaların Batı Avrupa geleneklerine dayanması dikkat çekicidir²⁵⁹.

Suriye'de tüm kalıntılar arasında en çok göze çarpan mimari yapılar kalelerdir. Daha sonra kiliseler gelmektedir. Franklar inşa ettikleri kiliselerde Gotik ve Romanesk üsluplarını kullanmışlar bunun yanında Bizans ve Suriyeli motiflerden de yararlanmışlardır. Kutsal Mezar Kilisesi ve Dome of Rock İngiltere, Fransa, Almanya ve İspanya'da Round Temple dinî binaların birkaçında taklit edilmiştir²⁶⁰.

Kudüs'te sanatın hamileri Haçlı kralları olmasına rağmen askeri emirlerde sanatın destekleyicileri ve koruyucuları olmuşlardır. Sanat, Kral King Fulk Kraliçe Melisende ve onların oğlu III. Baldwin (1131-1163)'in hükümdarlıkları döneminde en parlak dönemini yaşamıştır. Bu dönemde Kutsal Mezar Kiliseleri büyük ölçüde tamamlanmıştı. Ayrıca bu dönemde Kudüs'te heykel atölyeleri de üretimlerinin zirvesindeydiler²⁶¹.

Haçlıların Doğu'da ürettikleri çalışmaların çoğu kaybolmuştur ancak günümüze ulaşmış olan çalışmalar da mevcuttur. Batının büyük kütüphanelerinde Latin Krallığı

---

²⁵⁸ Folda, *a.g.e.*, s.140.

²⁵⁹ Folda, *a.g.e.*, s.140.

²⁶⁰ Hitti, *a.g.e.*, s.617.

²⁶¹ Boas, *a.g.e.*, s.191.

döneminde yazılmış kitaplar keşfedilmiştir. Yirmi ışıklı (aydınlatılmış) kitabın Frank dönemi Doğu'suna ait olduğu belirlenmiştir. Bunların yalnız on dört tanesi tamamen dinî içeriklidir. Bunlar Mezmurlar, Latin Katolik Kilise'sinde kullanılan kutsal kitaplar, dua kitapları, Katolik dinine ait ritüellerin bulunduğu kitaplar ve Eski Ahit'ten alıntılarının Fransızca tercümelemleri, üç evrensel kronik ve üçü XIII. yüzyıl Haçlı kroniklerinden oluşmaktadır. Kitaplar iki büyük kitap kopyalama ve aydınlatma merkezleri olan Kudüs'te günümüze ulaşan bu Kutsal Mezar yazıtı ve Akkâ'daki XIII. yüzyıl Manastır Yazıhanesinde muhafaza edilmiştir. Antakya en zengin Haçlı şehri olmasına rağmen burada eserlerin muhafazası söz konusu değildir²⁶².

Özellikle XII. yüzyıldaki yıldızlarla ve resimlerle süsleme adı verilen aydınlatmalar kesinlikle Bizans'tan esinlenerek yapılmıştır. Çarmıha gerilme ve Yükseliş ile bağlantılı olan İncillerin büyük tarihsel sahneleri doğrudan bir Bizans manastır yazıhanesinden kopya edilmiş gibi görülmektedir. Zengin altın arka planlar, hiyografik figürler ve Yunanca yazıtlar vardır. Ancak minyatürlerin detaylı analizi farklı bir kökeni ortaya koymaktadır. Bu mezmurlar, kutsal kitaplar ve Latin metinleri bir Avrupalı tarafından yazılmıştır, minyatürler ise Bizans modellerinden kopya edilmiştir²⁶³.

Bu tür birleşik etkinin başka bir örneği *Dominus illuminatio*'nun başlangıcında görülmektedir. Bu eserde İslâmi modellere benzeyen modeller kullanılmıştır. Aslında Mısır'dan gelen Fatimi el yazmalarında iki üst üste kareler bulunmaktadır fakat bu model direk Müslümanlardan alınmamıştır. Neredeyse yüz yıl sonra Doğu'da muhteşem bir İncil hazırlanmıştır. Bugün Paris'teki Bibliotheque d'Arsenal'de korunan İncil "Arsenal İncil" olarak bilinir. Eski Ahit'in Fransızca tercümelemlerinden ve Apocryho'dan oluşan bu kitap, İncilin farklı nüshalarına hizmet eden yirmi tam sayfa aydınlatmaya sahiptir. Onların ihtişamı Paris'in ünlü Bible Moralise ve Morgan Kütüphanesi'nde Eski Ahit'in resimli kitaplarıyla karşılaştırılabilir. Bu görkemli eser St. Louis tarafından yaptırılmış olabilir. Burada Çağdaş Avrupa ile doğrudan bir bağlantı vardır. Akkâ' da

---

²⁶² Praver, *a.g.e.*, s.443.

²⁶³ Praver, *a.g.e.*, s.444.

çalışmış olması gereken bir Filistinli İncil sanatçısı Avrupa İncillerini kendine model olarak kullanmıştır²⁶⁴.

J. Praver, Kutsal Toprakların yerel olarak tanımlanabilecek bir sanata sahip olmadığını, cenaze yazıtları, mühürler ve paranın Batı motiflerini takip ettiğini, yalnız basım sanatında Haçlıların yerel Hıristiyan ve Müslüman zanaatkârların becerilerinden yararlandıklarını, Haçlı yönetimi altındaki Kutsal Toprakların asla orjinal bir kültür üretim merkezi haline gelmediğini ifade etmiştir. Korunan çalışmaların sanatçıların dahi Kutsal Topraklarda kalıcı yerleşimciler olup olmadığını şüpheli olduğunu sanatçıların Avrupa'da yetişip Doğu'ya göç ettiklerini ve sanatlarını orada uyguladıklarını belirtmiştir²⁶⁵.

Kudüs Krallığı ve Akkâ'da faaliyet gösteren iki yazıhaneden günümüze ulaşan eserler vardır ve bu eserler bilim adamları tarafından çok tartışılan bir konudur. Kudüs'te Kutsal Mezar Kilisesinin yazıhanesi muhtemelen XII. yüzyılın ilk çeyreğinde kurulmuştur. Bu yazıhane 1187 yılına kadar hayatta kalmıştır ve 1229-1244 yılları arasında kısa bir Frank yönetimi döneminde yeniden aktif hale getirilmiştir. Yazıhane de üretilen çalışmaların sadece birkaçı günümüze ulaşmıştır. Bunların en önemlisi Kraliçe Melisende Mezmurlarıdır²⁶⁶.

Kral Fulk'un hamiliğini üstlendiği en önemli çalışma Melisende Mezmurlarıdır. Kral Fulk, bu el yazmasında hiçbir masraftan kaçınmamıştır. 1135 gibi erken bir tarihte bu şatafatlı el yazmasının hazırlanmasında en az yedi kişi görevlendirilmiştir. Kitabın tanzimi Bizans sanatsal geleneği ile Haçlı sanatının sentezini yansıtır. Bu el yazması ve Beytü'l-lâhim'daki 1130 ikonunu ile birlikte Doğu ve Batının ayırt edici bir biçimde entegre edildiği yeni bir Haçlı sanat safhasını temsil etmektedir²⁶⁷. Dua kitabı Latin, Rum, Doğu Hıristiyanlığı ve İslâmi stillerin harmanlandığı yeni "Haçlı sanatı" nı temsil

---

²⁶⁴ Praver, *a.g.e.*, s.447.

²⁶⁵ Praver, *a.g.e.*, s.462-466.

²⁶⁶ Boas, *a.g.e.*, s.194.

²⁶⁷ Boas, *a.g.e.*, s.141.

etmektedir. Dua kitabında İslâm sanatında var olan geometrik desenlerle kullanılmıştır²⁶⁸

Kutsal Mezar Kilisesinin yazıhanesindeki diğer çalışmalar üç incil ve bir de dua kitabından oluşmaktadır. Bunlarda Kraliçe Melisende Mezmurları gibi önemli ölçüde Batı etkisini gösterir. Sanatçılar muhtemelen güçlü Bizans geleneğinin hâkim olduğu Güney İtalya'dandır. Dua kitabı sentezi hem Kuzey Avrupa hem de İtalyan unsurlarını içerir. XIII. yüzyılda kısa bir canlanma döneminde manastır yazıhanesine üç el yazması atfedilmektedir. Bunlar Riccardiano Psalter, the Egertan Sanaramentory ve Pontifical of Apamea'dır²⁶⁹.

Hem Tapınak hem de Hospitaller şövalyeleri Latin Doğunun savunmasında büyük rol oynadılar. Bu zengin ve istikrarlı dönem boyunca Remle, Gazze ve Sebastiya'da kiliseler yapıldı. St. John'nun türbesini barındıran katedral Doğu'da ilk büyük Latin Kilisesiydi. Aslında Latin kiliselerinin çoğu geniş sivri kemerler, düz çatılar ve kesişme noktasında sık bir kule ile farklı bir biçimde Levanten Romanesk tarzda inşa edilmiştir. Beytü'l-lâhim'de ortaya çıkarılan fresk ve mozaik boyamalar Ortodoks ve Haçlı geleneklerinin bir araya getirildiği ortak bir projelerdir²⁷⁰.

XII. yüzyılda Kudüs'te özellikle Batı, Orta Fransa ve Güney İtalya gibi Batının çeşitli bölgelerinin artistik özelliklerine sahip heykel okulları kuruldu. Bu kurumlar çoğunlukla figural olmayan süs eserleri ve büyük miktarlarda mükemmel heykeller üretti. “ Temple Mount” ve çevresinde hâlâ bu heykellerin örneklerini görmek mümkündür. Bunlar paneller, lentolar, abakiler ve yapraklı tasarımlarla dekore edilmiştir. Sık sık geçmeli nişler ve sütunlar kullanılmıştır. İkincil birçok örnek ise el-Aksa camii tapınak formunda, Babü'l- Silsile ve Temple Mount çevresindeki çeşitli çeşmelerde kullanılmıştır. Haçlı sanatının diğer alanları gibi bu çalışmaların belirli stili de Batı, Doğu ve yerel geleneklerin birleşmesiyle oluşmuştur. Jacoby'nin işaret ettiği

---

²⁶⁸ Asbridge, *a.g.e.*, s.190.

²⁶⁹ Boas, *a.g.e.*, s.195.

²⁷⁰ Folda, *a.g.e.*, s.144.

gibi Haçlı atölyelerinin örneklerini Apulia, Molise, Abruzzive ve Güney İtalya'da görmek mümkündür²⁷¹.

Haçlılar Kudüs'teki heykel okullarında uygulamalı eğitim almışlardır. Onlar Müslüman mimari heykellerin yanısıra Hıristiyan geleneklerinin etkisi altında kalmışlardır. Kudüs ve Beytü'l-lâhim'de ise daha çok Bizans'tan etkilenmiş olan eserler vardır²⁷².

Kutsal Mezar Kilisesinin duvarlarının boyanması ve mozaikleri mükemmel Haçlı eserleri arasında sıralanabilir, fakat onlardan çok azı günümüze ulaşmıştır. Çarmıha Gerilme sahnesinin bir parçası Chapel of St. Helana altında keşfedilmiştir²⁷³.

Ayrıca bu dönemde seramik, deri işçiliği, metal işçiliği ve ahşap oyma metotları Orta Doğu'dan Batılı sanatçılar tarafından kopya edilmiştir.²⁷⁴ Çanak-çömleğin önemli bir kısmı siyahtır ve gemilerin çoğu da geometrik motiflerle süslenmiştir. Canlı seramik şeritler özel evlerin duvarları ve kamu binaları için kullanılmıştır. Haç biçimli motifler ve Hıristiyanlığa ait diğer semboller bazen mutfak gereçleri üzerine de işlenmiştir²⁷⁵.

3. HAÇLILAR VE MÜSLÜMANLAR ARASINDA TIP ALANINDAKİ ETKİLEŞİMLER

Avrupa ve İslâm dünyasının XI. yüzyıldaki tıp yöntem ve tedavileri mukayese edildiğinde İslâm dünyasının daha ileri bir seviyede olduğu görülmektedir. Bağdat, Cündişâpur, Mardin, Dımaşk, Halep, Kahire ve Kurtuba'da çok sayıda ihtisas hastaneleri ve tıp okullarında eğitim muazzam şekilde devam ederken, Avrupa'da ilk defa XI. yüzyılda İtalya'nın güneyinde Salerno'da bir tıp okulu açılmıştı²⁷⁶. Avrupa'da ise eğitim kurumlarını tekeline alan kilisenin etkisiyle tıp ve diğer ilimler gelişmemiştir. Avrupa'da hastalıklar bitkisel tedaviler tılsım ve sihirli büyülerle tedavi edilmekteydi.

---

²⁷¹ Boas, *a.g.e.*, s.192.

²⁷² Folda, *a.g.e.*, s.146.

²⁷³ Boas, *a.g.e.*, s.193.

²⁷⁴ Jones- Ereira, *a.g.e.*, s.76.

²⁷⁵ Benvenisti, *a.g.e.*, s.324.

²⁷⁶ Lütfi Şeyban, *Endülüs*, İstanbul 2014, s.175.

Tarihçi C. Warren Hollister, Orta Çağ ilahiyatçılarının sevgi ve aklın Tanrı için olduğunu belirttiklerini ancak popüler zihinde Tanrının tüm insanlığa zarar veren açlık, ağrı, hastalık ve ölümlerden ilahi bir koruyucu olarak sihirbaz haline getirildiğinden yakındıklarını dile getirmiştir²⁷⁷. Jonathan Lyons, Orta Doğu topraklarına gelen Haçlıların tıp konusunda hiçbir şey bilmediklerini tedavilerinin daha çok şeytan çıkarma ayinlerinden yaralı kol ve bacakların kesilmesinden ibaret olduğunu söylemektedir²⁷⁸.

Avrupa’da hastalar manastırlarda rahipler tarafından tedavi edilmekteydi. Avrupalıların tıp bilgilerini göstermesi açısından şu örnek kâfidir. IX. yüzyılda St. Gallen manastırının kütüphanesinde 1000 dini esere mukabil sadece 6 tane tıp kitabı mevcuttu. Avrupa’da tıp ilmi Haçlı Seferleri ile birlikte gelişti. 1110’da Paris’de, 1132’de Bologno’da, 1167’de Oxford’da, 1181’de Montropellier’de ve 1222’de Podua ve daha birçok yerde üniversitelerin yapılması ve üniversite bünyesine tıp derslerinin eklenmesi tesadüf değildir²⁷⁹.

Üsame ibn Münkız, Haçlıların garip tedavi yöntemleri ile ilgili olarak Frenk bir hekimin hasta olan bir kadını muayene ettikten sonra hekimin tedavi yöntemini şu şekilde aktarır “ *Bu kadının başında şeytan var, ona sahip olmuş. Saçını kazıyın dedi. Saçını kazıdılar ve kadın yeniden onların hardal ve sarımsaktan ibaret olan perhezlerine devam etti. Kuruluşu daha daarttı. Bunun üzerine hekim şeytan onun başının içine girmiş dedi. Bir ustura alarak kafa derisini haç şeklinde çizdi. Çiziğin ortasından itibaren kafatası kemiği açılincaya kadar deriyi soyduve orayı tuzla doldurdu ve kadın öldü*”²⁸⁰. Bu anlatımdan Haçlıların tıbbi bilgilerinin düzeyi net bir şekilde anlaşılmaktadır.

---

²⁷⁷ Tolgahan Karaimamoğlu “ Ortaçağ Avrupa’sında Tıp Kültürü ve Gelişmeleri”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 3/2 (2017), s.51-52.

²⁷⁸ Lyons, *a.g.e.*,s.29.

²⁷⁹ Demirkent, *Yakındoğu Kültürünün Batıya Taşınması*, s. 216.

²⁸⁰ Münkız, *İbretler Kitabı*, s.169.

Hospitaller tarikatına mensup doktorlar Doğu'ya ilk geldiklerinde çoğunlukla iyi gıdalar, dikkatli bir beslenme ve manevi balm yoluyla hastaları tedavi etmişlerdir. Çünkü onlara göre asıl amaç hastaları tedavi etmek değil fiziksel ve ruhsal rahatlama sağlamaktır²⁸¹.

Doğu'daki Franklar aynı dönemde Avrupa'daki hastanelerden daha çok gelişmiş bir tıbbi bakım standardına sahiptiler. Doğu'da sayısız hastane vardı. Dönemin kaynaklarında Kudüs'te dört hastanenin varlığında bahsedilmektedir. Diğer hastaneler Akkâ, Nablus, Yafa, Tiberios ve Sûr şehirlerindedir. En ünlü ve en gelişmiş tıbbi kurum "Order of Hospitallers"dir. Kudüs, Akkâ ve Nablus'taki hastanelerde çoğunlukla hacılar profesyonel ve yetenekli doktorlar tarafından tedavi altına alınmıştır. Frank hastanelerindeki oldukça ileri yöntemler, Doğu'nun başlıca kentlerinde mevcut olan Arap tıbbi kurumların etkisiyle oluşmuştur. Kutsal topraklardaki hastaneler XIII. yüzyılda Batı'da gelişmeye başlayan hastaneler için bir prototip niteliğindedir. Haçlı Seferleri süresince yerel hekimlerin Frank hekimlerine göre daha donanımlı olduğu görülmektedir. Willermus Tyrensis bu dönemde Frankların Latin doktorlarının tıbbi uygulamalarını küçümsediklerini, Frankların sadece Yahudilere, Samaritanlara ve Süryanilere güvendiklerini ifade etmektedir²⁸². Tudelalı Benjamin, Kudüs'te dört yüz kadar şövalyenin yaşadığı bir hastaneden ve bu hastanede farklı yerlerden gelen hastaların tedavilerinin yapıldığından bahsetmektedir²⁸³.

Hekimler aynı zamanda iki farklı sosyal grup arasında köprü kurmak için hizmet etmişlerdir. Bunların bazıları yerli Hıristiyan doktorlardı. Bunlardan birinin hikâyesini Üsâme ibn Münkız anlatmaktadır. Kral Amaury Mısır'ı ziyaret ettiğinde Ebu Süleyman isiminde bir Arap hekimin becerilerinden etkilenerek onu kendi hekimi yapmak istemiştir

---

²⁸¹ Ensing, *a.g.t.*, s.123.

²⁸² Benvenisti, *a.g.e.*, s.381.

²⁸³ *Tudelalı Benjamin Seyahatnâmesi.*, s. 49.

Amaury Ebu Süleyman'a mahkeme hekimliğini teklif etmiştir. Fakat Ebu Süleyman bu teklifi reddetmiş ve Kudüs'e geri dönmüştür²⁸⁴.

Askerî emirlerin, Müslümanlarla teması engellemelerine rağmen Hospitaller hastanın dini, etnik kökeni ve cinsiyetine bakmaksızın Kudüs'teki yoksul hastaları tedavi etmişlerdir. Müslüman hekimler ile Hıristiyan hekimlere aynı muamelede bulunmuşlardır. Müslümanların fikir ve uygulamalarından yararlanmışlardır. Hospitaller Müslümanların kapsamlı tedavi ve uygulamalarını benimsemişlerdir. Fakat entelektüel bilginin aktarımı kısmen mümkün olmuştur²⁸⁵. XI. ve özellikle XII. yüzyılda Yunan ve Arap tıp metinleri keşfedilmiş ve Latince'ye çevrilmiştir. XII. yüzyıldaki entellektüeller Müslümanların bu alandaki üstünlüğünün farkında olmuş olmalıdırlar²⁸⁶.

4.HAÇLILAR VE MÜSLÜMANLAR ARASINDAKİ İLMÎ ETKİLEŞİM

İspanya ve Sicilya'nın aksine Haçlı Seferleri sırasında Doğu'ya gelen çok az aydın insan edebi ve bilimsel çalışmalarla ilgilenmiştir. Sadece adları bilinen Bathlı Adelard²⁸⁷ ve Antakyalı Stephan çeviri çalışmaları yapmışlardır²⁸⁸.

Haçlı Seferlerinin ticari karakteri Doğu'nun entelektüel ve bilimsel başarılarının alınmasını engellemiş veya Haçlıların bu konulara duyarsız olmasını sağlamış olabilir mi, bunun tatmin edici bir cevabı yoktur. J.Prawer'e göre, Müslümanlar ile Hıristiyanlar

---

²⁸⁴ Hitti, *a.g.m.*, s.46-47.

²⁸⁵ Ensing, *a.g.t.*, s.120-121.

²⁸⁶ Ensing, *a.g.t.*, s.122.

²⁸⁷ Batı Avrupa'da iki bin yıl içerisinde devasa değişiklikler yaşanmıştır. Bunlardan en önemlisi gelişmiş İslam medeniyeti ile temastır. XI. yüzyılın başlarında Doğu'ya giden bir grup hacı ile bu temas gerçekleşmiştir. Haçlı Seferleri sayesinde Batı Avrupa, İslâm medeniyet ve kültürünü yakından tanımıştır. (1080-1152) Adelard of Bath Müslümanların yaşadıkları coğrafyalara seyahat etmiştir. İngiltere'nin Bath şehrinde doğan Adelard Fransa'ya seyahat etmiş ve astronomi çalışmaları ile ilgilenmiştir. Adelard daha sonra Doğu Akdeniz bölgesini ziyaret ederek antik Grek felsefe metinlerini Arapça'ya çevirmiştir. Bununla birlikte Müslümanların yazdığı fen, matematik, astronomi metinlerini de çevirmiştir. Daha detaylı bilgi için bk. Hermann Gollancz (ed), *Dodi Ve –Nechdi Uncle and Nephew*, London 1920, s.91.

²⁸⁸ Tez, *a.g.e.*, s. 265.

arasında mevcut koşullar altında bile Sicilya veya İspanya'dan daha geniş bir temas olasılığı vardı²⁸⁹.

Burada İspanya, Sicilya ve Rusya'da olduğu gibi sınır kavramını dikkate almak gerekmektedir. Sınır sadece askerî bir alan değil, halklar ve kültürler arasında uzun süreli temasların bir alanıdır. Sınır bölgelerinde iki kültürün birbirini tanınması ve kaynaşması gerçekleşir. Birinci Haçlı Seferi ve sonuçta ortaya çıkan Avrupa kolonileri kastedilen koşullardan yoksundu. Ortak bir sınır ve temas bölgesi yoktu. İslâm kültürünün merkezleri olan kentler ilk ele geçirildikleri sırada sistematik olarak yağmalandı ve bu kültürün taşıyıcıları kovularak yok edildi. Manastır ve katedraller önemli izler bırakmamıştır. Bunlara ait çeviri merkezleri yoktur ve üniversitelerin kurulduğu bir dönemde hiçbir üniversite yapılmamıştır. Böylece Doğu-Batı teması sadece maddi düzeyde gerçekleşmiştir entelektüel bağlantılar nadiren kurulmuştur. Haçlı devletlerinde yasal kurumlar ve prosedürler tamamen Avrupa menşeliydi²⁹⁰. C.Cahen Hıristiyan ve Müslümanlar arasındaki ilmi ve felsefi temasların sadece İspanya'da gerçekleştiğini Latin Doğu'da böyle bir temasın meydana gelmediğini ifade etmiştir. Hiçbir kahramanlık efsanesi Latin Doğu'da yazılmamıştır. Sadece Chansons Des Chetifs adındaki destan Batı'da ün salmıştır²⁹¹.

Bath'lı Adelard Salerno'ya gittikten sonra Arap ilmi ve bilimini öğrenmek için Doğu'ya gitmiştir. Onun Arapça çalışmalarının niteliği ve kapsamı belirsizdir. *Quaestiones Naturales* Arap alimlerinin özel öğretilerinden ziyade belirsiz imaları içermektedir. Onun Doğu'daki çeviri kariyeri tam olarak bilinmemektedir. Muhtemelen İngiltere'ye dönünce bazı kitapları Latince'ye çevirmek için uğraşmıştır²⁹².

Stephan adında bir Pisalı 1127 yılında el- Majusi'nin *Kâmilü'l Şina'ha'l-Tıbbiyah* adlı eserini Arapça'dan Latince'ye tercüme etmiştir. Ayrıca 1250 yılında Antakya'da gizli bir bilim üzerine olan Aristo'nun bilimsel eseri Arapça *Sirru'l- Esrâr*

---

²⁸⁹ Praver, *a.g.e.*, s.525.

²⁹⁰ Praver, *a.g.e.*, s.528-529.

²⁹¹ Cahen, *a.g.e.*, s. 173.

²⁹² Marie-Therese d'Alvemy, "Translations and Translators", *Renaissance and Renewal In the Twelfth Century*, ABD 1982, s.440-441.

Secretum Secretorum adıyla Guy de Valence altında bir kanon ve muhtemelen Trablus piskoposu olan Philip of Tripoli tarafından Arapça'dan Latince'ye tercüme edilmiştir²⁹³.

Bununla birlikte Müslüman toplumunda yaşayan çok az batılıdan biri olan Ricolde de Monte Croce, 1291'de Akkâ Memlûklerin eline geçtiğinde Bağdat'ta bir Dominican misyoneri idi. Papa onu 1288'de Bağdat'a gönderdiğinde kırk beş yaşındaydı. Ricolde de Monte Croce, Tebriz ve Bağdat'ta Arapça öğrenmiştir. Bağdat'taki Mustansiriye Üniversitesi'nde ders almıştır. Ricolde'nin en meşhur çalışması olan *Contra Legent Sarracenorum* Bağdat'ta kaleme alınmıştır²⁹⁴. Önemli Haçlı liderlerinden biri olan II. Frederick Arapça'yı çok iyi biliyordu ve Doğu'daki âlimlerle görüşmelerde bulunmuştu. Şahinlerle ilgili kitabını yazarken Arapça kaynaklar kullanmış ve onun mahkemesinde bilim adamları Arapça ve İbranice bilim ve felsefe çalışmalarını Latince'ye tercüme etmiştir²⁹⁵.

XII. yüzyılın ortalarında Eski Ahit'in İspanyolca çevirisini yapan Antakya'nın baş diyakozu İspanyol Amalric, Kutsal Toprakların seyahat rehberini yazmış ve bu şehirdeki çevirmenlerin büyük okulunun kurucusu olan Toledo'nun baş piskoposu Raymond'a ithaf etmiştir. Amalric'in İbranice ve belki de Aramice hakkındaki bilgisi ilgi çekicidir.

Doğu'ya ait bazı bilgiler Doğu'dan Avrupa'ya gitmiş ve belirli konular Batı Edebiyatına entegre edilmiştir. Sadece *Chansons des Chetifs* adlı eser Antakya'da yazılmıştır. Haçlılar bu tür edebi aktarımlara aracılık etmemişlerdir. Doğu'ya giden Avrupalı ziyaretçiler yerel materyalleri toplayarak Batı'ya güvenli bir şekilde taşımışlardır. Bu ziyaretçiler modern turistler gibi davranmışlardır²⁹⁶.

Bununla birlikte IX. yüzyılın başında İslâm dinine karşı ilgi ve merak başlamıştı. Örneğin Yahudi iken, Hıristiyanlığı benimseyen Pierre Alphonse, İslâm'ın bazı öğelerini

---

²⁹³ Hitti, *a.g.e.*, s.614.

²⁹⁴ Şaban Ali Düzgün, "Oriental Studies And Conception of Islâm During The Crusade Period", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 42/1 (2001),s.168-169.

²⁹⁵ Dorothea Weltecke, "Emperor Frederick II, Sultan of Lucera Friend of the Muslims, Promoter of Cultural Transfer: Controversies and Suggestions", *Cultural Transfer in Dispute: Representations in Asia, Europe and the Arap World Since Middle Ages*, Germany 2011, s. 88.

²⁹⁶ Praver, *a.g.e.*, s.526.

Latince'ye çevirmişti. Asıl dönüm noktası Abbe Pierre le Venerable'nin Kuran'ı tercüme etmesi iken Latin Doğu'da ne tercüme faaliyetlerine ne de İslâm'a ilgi vardı²⁹⁷.

Edebiyatta ise bazı Fars ve Hint kökenli hikâyeler *Gesta Romanorum* ve diğer koleksiyonlarda değiştirilerek tercüme edilmiştir. Chaucers'in *Squires Tale* adlı eserine *Binbir Gece Masalları* öncülük etmiştir. Baccaccio'nun *Decameron*'u Doğu kaynaklarındaki sözlü hikâyelerin birçoğunu içermektedir. The Holy Grail efsanesi şüphesiz ki Suriye'deki orijinalini korumaktadır²⁹⁸. Haçlılar Arap Edebiyatı aracılığı ile *Kelile ve Dimne*, *Binbir Gece Masalları* gibi doğu hikâye ve masalları Avrupa'ya taşınmıştır²⁹⁹.

Selâhaddîn Eyyûbi, akıllı bir yönetici ve cesur bir kahraman olarak hem Hıristiyanlıkta hem de İslâm'da romantik bir figür olmuştur. XIV. yüzyılda Dante onu diğer Hıristiyan olmayan fakat cesaretleri ile hayran olunan figürlerle aynı konuma yerleştirmiştir. Dante şiirinde;

“Elektra'yı gördüm,
Hektor, Aeneas ve birçok Truvalı lordları,
Şahin gözlü Sezar'ı,
Ve büyük Selâhaddîn'i gördüm”³⁰⁰ ifadelerini kullanmıştır.

Willermus Tyrensis, Philip of Nantuel ve diğerleri Bablyon'da esir düştüğünde Philip of Nantuel'in birkaç şarkı yazdığından ve bu şarkılardan birini Hıristiyan ordusuna ithaf ettiğinden bahseder³⁰¹.

Ünlü bir Haçlı Tarihçisi olan Helen Nicolson, Haçlı Seferlerinin Avrupa Edebiyatı üzerindeki etkisini kabul ederek XIII. yüzyılda Fransa'da yazılan hayali kurgu hikâyesi olan *Seven Sages of Rome*'nin doğu geleneklerinden ağır bir şekilde etkilendiğini ifade eder. Haçlılar Arap Edebiyatından etkilenmişlerdir. Bu etki

---

²⁹⁷ Cahen, *a.g.e.*, s.172.

²⁹⁸ Hitti, *a.g.e.*, s.615.

²⁹⁹ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s.285.

³⁰⁰ Koenigsberger, *a.g.e.*, s.194-195.

³⁰¹ Willermus Tyrensis, *Crusader Syria*, s.52.

Boccaccio'nun *Decameron* ve Dante'nin *Commediası* gibi çalışmalarda net bir şekilde görülmektedir. Avrupa Edebiyatı Müslümanlar ve Hristiyanlar arasındaki Haçlı savaşlarından ilham almıştır. Örneğin Chanson de Roland şarkısı Sicilya'daki Haçlı-Müslüman ilişkilerinden etkilenilerek bestelenmiştir³⁰².

Haçlı egemenliği altındaki Kudüs'te yükseköğrenim kurumlarının varlığına dair kanıtlar yetersizdir. Şehirde bazı kuruluşlar vardır fakat onlar Batı ile karşılaştırıldığında çok azdır. Şehirde ilahiyat çalışmaları için bir merkez kurulmuştur. Bu merkezlerden biri kutsal kabirin katedral okuludur. Muhtemelen bu okulun yöneticisi Pisa'nın gelecekteki kardinali John'du. Bu okulun önemli çalışmalara imzasını atan belki de krallığın en bilinen entellektüeli, kronikçisi ve başpiskopos Willermus Tyrensis idi. O, Latin Doğunun en meşhur çağdaş yazarıdır. *A History of Deeds Done Beyond the Sea* ve Doğu Hükümdarları üzerine yazdığı kayıp çalışmasının her iki eserini de Kral Amaury'nin talebi ile yazmıştır. Fakat John gibi seçkin bir şahsiyetin yöneticiliği döneminde bile bu tür kurumlar sınırlıydı çünkü onlar Batı'daki entelektüel ortamdaki uzaktılar³⁰³.

Benjamin Kedar'a göre Kudüs katedral okulunda veya Doğu Akdeniz'in başka bir bölgesinde yükseköğreniminin sürdürülmesi imkânsızdır. Willermus Tyrensis gibi entellektüeller eğitim için Batı'ya gitmiştir. Kutsal Toprakların kayda değer birkaç entellektüeli arasında kutsal yerler üzerine tez yazan Rogero Fredal ve "Templum Domini" tarihi üzerine şiir yazan iki Agustiana rahip Achard ve Geoffroi sayılabilir³⁰⁴.

Şüphesiz ki Tıp ve diğer disiplinler özel olarak öğretilmişti ve Kudüs'te doktorlar ve filozoflar tarafından ders verildiğine dair kesin kanıtlar vardır ve bu doktor ve filozoflar Batı'da veya komşu ülkelerde eğitim görmüşlerdir. Bazı disiplinler okullarda öğretiliyordu. Bunlar yazı yazma, heykel, ikon, fresk resim ve diğer güzel sanatlar idi³⁰⁵.

---

³⁰² Gada, *a.g.m.*, s.26.

³⁰³ Boas, *a.g.e.*, s.34.

³⁰⁴ aynı yer.

³⁰⁵ aynı yer.

Orta Doğu'da İspanya ve Sicilya'da olduğu kadar Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında ilmî ve edebi etkileşim gerçekleşmemiştir. Fakat etkileşimlere dair birkaç örnek mevcuttur. Bathlı Adeland ve Antakyalı Stephan dönemin önemli Tıp eserlerini Arapça'dan Latince'ye çevirmişlerdir. Haçlı Seferleri sırasında Doğu'ya ait bazı bilgiler Avrupa'ya gitmiş ve Batı Edebiyatını etkilemiştir. Bu etkileşimlere Chaucers'in *Squires Tale*, Boccaccio'nun *Decameron*, Dante'nin *Commedia* adlı eserleri ve *The Holy Grail Efsanesi* örnek verilebilir. Bununla birlikte Kudüs'te tıp, heykel, güzel sanatlar gibi alanlarda ders veren kurumlar vardı.

5. ASKERÎ TEKNOLOJİDEKİ ETKİLEŞİM

Haçlıların Müslümanlardan etkilendiği bir diğer alan ise askeri teknoloji ve bu alandaki uygulamalardır. S. Atiya, Haçlı Seferleri ile birlikte Avrupalıların Yunanlılar ve Araplarla doğrudan teması geçtiklerini ve gerçekleşen bu temasın Avrupa'daki askerî sistem üzerinde etkisi olduğunu iddia etmektedir. Sürekli tehlike karşısındaki Haçlılar savaş sanatlarının gelişmesine karşı duyarlıydılar. Atiya'nın belirttiği gibi Batı'dan gelen Haçlıların kazandığı teknik ve pratik bilgilerden bir tanesi de askerî yapılardaki iş makinelerinin tanınmasıydı. Mısır ve Kudüs'ün kaleleri, müstahkem duvarları ve binalarında kolayca bulunabilen iş makineleri Doğu savaş teknolojisinin önemli bir özelliği idi ve Haçlılar tarafından Batı'ya transfer edilen önemli bir askerî teknoloji idi.³⁰⁶ Haçlı Seferlerine kadar Batı'da var olan savunma dört köşeli kulelerden ibaretti. Haçlılar Doğu'da tanık oldukları gibi büyük ve içinde istihdam edilebilen şatolar yaparak bu şato modellerini Avrupa'ya götürdüler. Büyük kale inşaları, savunma ve kuşatma stratejileri, zift kullanımı gibi birçok yeniliği Avrupa'ya taşıdılar³⁰⁷.

Bohemund, Tankred ve Boudouin gibi Haçlı liderleri kısa bir zaman zarfında Asya savaş stratejilerine adapte olmuşlardır. Haçlılar Doğu'dan kuşatma, yanılma

---

³⁰⁶ Gada, *a.g.m.*, s.22.

³⁰⁷ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s.285.

hareketi, muhasara aygıtları, ateşli silahlar, su torbaları gibi savaş strateji ve teknolojisinin yanı sıra tatbikat ve izciliği de öğrenmişlerdir³⁰⁸.

Franklar Suriye’de tatar yayının kullanımını, şövalyelerin daha ağır giyinmesini, askerî taburlarda tabar ve nökerin istihdamını, askerî istihbaratların taşınmasını sağlayan askerî güvercinleri ve geceleri sinyallama için ateşin kullanımını öğrenmişlerdir. Bununla birlikte Franklar şövalyeliğin tüm kurumlarını Suriye’de organize etmişlerdir. Önce Sümerlerin daha sonra Zengiler’in kullandığı çift başlı kartal amblemini RoundTable şövalyeleri de kullanılmıştır ve bu sembol 1345’te Alman İmparatoru tarafından benimsemiştir³⁰⁹. Dahası farklı Doğu silahları belirgin açılı-ileri konik miğfer sertleştirilmiş deri zırh, büyük hançer gibi farklı Doğu silahları Bizans ve İslâmi etkilerden esinlenen Haçlılar tarafından kullanılmaya başlanan diğer öğeler arasındaydı³¹⁰. Bununla birlikte çelik yaylar Yakın Doğu’da bilinmekteyken Franklar bu aleti XIII. yüzyılda kullanmaya başlamışlardır. Sabit ve ağır akkar gibi yayları Franklar Doğu’da öğrenmişler ve Batı’ya taşımışlardır³¹¹.

Askalan Savaşı sırasında Haçlı ordusu alışılmamış bir savaş düzeni takip etmiştir. Dokuz tümen ve her biri üçe üçlük süvari ve piyade safhalarından oluşan bu savaş taktiği Bizansın aksine Orta Asya’daki Türk ve Çin askeri savaş taktiği kökenlidir. Bu taktik klasik Haçlı taktiği haline gelmiştir. Bu teknik muhtemelen din değiştiren Müslümanlardan öğrenilmiştir³¹².

Lynn White, Bizans silahlarının kullanımı ve biçimlerinin bile Batı’dan kopya edildiğini, Müslümanların, Hıristiyanların baskılanmış kalkanlarının ışıltularına hayran kaldıklarını ve şüphesiz ki Müslüman hanedan armalarının temel konseptinin Frankların bir yansıması olduğunu ifade eder. Bununla birlikte XIII. yüzyılın sonu itibariyle Batı

---

³⁰⁸ Harold Lamb, *Haçlı Seferleri*, Ankara 2012, s. 367.

³⁰⁹ Hitti, a.g.e., s.615-616.

³¹⁰ Gada, a.g.m., s.23.

³¹¹ Ülgen, a.g.e.,s.126.

³¹² D. Nicolle, *Birinci Haçlı Seferi (1096-99)*, İstanbul 2011,s.84.

yazışmalarındaki kalıpların Suriye ve Mısır şövalyeleri tarafından uygulandığı da belirtmektedir³¹³.

Bilindiği üzere el silahları olan kuleler keresteden imal edilmektedir. Yakınoğu'da kereste kıtlığından dolayı Haçlılar el silahlarında Müslümanlardan daha avantajlı durumdaydılar. Haçlılar bu kuleleri de model olarak Yakınoğu'ya tanıtmışlardır³¹⁴.

Haçlılar Doğu'da birçok savaş strateji ve teknolojisini öğrenmişlerdir. Haçlılar muhasara aygıtları, yandan kuşatma, tatar yayı, tabar ve nökeri, askerî güvercinleri ve sinyalleme için ateşin kullanımının yanı sıra Müslümanların arma ve amblemlerini de benimsemişlerdir.

6. HAÇLILAR VE MÜSLÜMANLAR ARASINDA MİSYONERLİK FAALİYETLERİ VE DİN DEĞİŞTİRME VAKALARI

Papa II. Urbanus Kasım 1095'te Clermont Konsili'nde yaptığı konuşmasında "İnançsızların ayakları altında ezilen Kudüs'ün kurtarılması ve doğulu Hıristiyan kardeşlerine yardım edilmesi" yönünde seferin gayesini ortaya koymuştu. Papanın Müslümanları Hıristiyanlığa döndürme gibi bir hedefi yoktu. Hatta Clermont Konsili'ndeki konuşmasında milletlerin ihtidasına değinmediği için Urbanus'u eleştirenler vardır³¹⁵.

J.Prawer, Latin Krallığının asla bir misyoner toplum haline gelmediğini ileri sürmüştür. Bununla birlikte krallığın kendisini misyonerlik faaliyetlerinden sorumlu tutmadığını, kutsal yerlerin korunması dışında herhangi bir manevi amaçlarının olmadığını ifade etmektedir. Bernard of Clairvaux ise Haçlıların kınanmamak ve

---

³¹³ Lynn White, *Medieval Technology and Social Change*, İngiltere 1962, s.34.

³¹⁴ Pınar Ülgen, *Doğu ve Batı Arasında Teknoloji Transferi*, İstanbul 2011, s.131.

³¹⁵ Şaban Ali Düzgün, "Bir Şiddetin Anatomisi: Müslüman ve Latin Batı Dünyası Arasında Haçlı Seferleri Dönemindeki İlişkiler", *Dini Araştırmalar*, 20/7(2004), s.77.

günahlarından kurtulmak için böyle bir sefere katıldıklarını onların Müslümanları Hıristiyanlığa döndürme gibi bir amaçlarının olmadığını belirtmiştir³¹⁶.

Bununla birlikte Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında din değiştirme vakaları da gerçekleşmiştir. Haçlı Seferleri döneminde ortaya çıkan ölüm korkusu, ekonomik, sosyal ve siyasi ihtiyaçlar din değiştirme vakalarının sebeplerindedir. Ölüm korkusuyla din değiştirmeye Alman-İtalyan birliklerinin lideri Reginald örnek olarak verilebilir. Haçlılar İznik'e geldikleri zaman I. Kılıç Arslan'ın su kuyularını zehirlenmesiyle birlikte Haçlılar su sıkıntısı çekmeye başlamışlardır. Onlar, susuzluklarını gidermek için hayvanlarını kesip kanlarını içme ve toprağı kazarak nemden istifade etmeye çalışsalar da bu çözümler fayda etmemiştir. Bunun üzerine Reginald Türkler ile görüşmeye başlamıştır. Bu müzakereler sonucunda komutasındaki birliklerle sözde bir saldırı gerçekleşmesi hususunda mutabakata varılmıştır ve Reginald kaleden hareket etmiştir. Kalede bulunanlar Türklerin saldırılarına karşı koyamamışlardır. Bir kısmı öldürülmüş bir kısmı ise esir alınmıştır. Neticede Reginald ve arkadaşları Müslüman olmuştur³¹⁷. Bu olay Peter the Hermit'i oldukça etkilemiş ve o da Müslümanların Hıristiyanlaştırılması gerektiğine karar vermiştir. Bununla birlikte bir diğer olay Peter the Hermit'in Antakya'da Kürboğa'yı Hıristiyanlığa davetidir. Peter the Hermit'in Kürboğa'ya götürdüğü mesajda böyle bir şart olmamasına rağmen o kendi inisiyatifiyle Kürboğa'yı Hıristiyanlığa davet ederek Kürboğa'ya Hıristiyanlığı kabul etmesi durumunda kendisine dokunulmayacağını ve ortak düşmanları Fatimilere karşı ittifak yapılabileceğini söylemiştir³¹⁸.

Ölüm korkusuyla din değiştirme vakalarına bir diğer örnekte Albertus Aquensis'in kroniğinde geçmektedir. I. Kılıç Arslan, Haçlıların İznik'i kuşattığı sırada Haçlı ordusuyla ilgili bilgi almak için iki casus vazifelendirmişti. Fakat bu casuslar Haçlılar tarafından fark edildi biri öldürüldü diğeri ise esir alındı. Esir alınan bu kişi

---

³¹⁶ Praver, *a.g.e.*, s.510.

³¹⁷ Aydın Usta, "Haçlı Seferleri Döneminde Din Değiştirme Vakaları", *Belleten*, LXXV/274 (2011), s.710.

³¹⁸ Düzgün, *a.g.m.*, s.78-79.

işkence altındayken Kılıç Arslan'ın ordusuyla ilgili Haçlılara bilgi vermiştir. Akabinde gözyaşları içinde Hıristiyan olmak istediğini dile getirmiştir. Haçlı liderleri casusun bu talebini kabul etmişlerdir. Bu hikâyede ise casus, yaşamını devam ettirmek için Hıristiyanlığı kabul etmiştir³¹⁹.

Sosyal ve ekonomik sebeplerle de din değiştirmeler gerçekleşmiştir. Antakya'nın Haçlıların eline geçmesinden sonra Kürboğa'nın şehri kuşattığı sırada Haçlılar yiyecek noktasında ciddi problemler yaşamaktaydı. Haçlılar Herluin ve Peter the Hermite'i Kürboğa'ya gönderdiler. Kürboğa Haçlıların istekleri hakkında malumatı olmadığı halde Haçlıları hor görmekteydi. Latin kroniklerinden Robertus Monachus, Kürboğa'nın bu tavrının sebebini kuşatma esnasında Kürboğa'ya sığınan bir mühtediye bağlar. Grand-Mesnil Kontu Guillaume, Etienne de Blois ve Peter the Hermite gibi meşhur Haçlı liderlerinin bile savaşın getirdiği açlık sorunları dolayısıyla kentten ayrıldıkları düşünüldüğünde bu tür sosyal ve ekonomik sıkıntıların halk arasında daha çok cereyan etmesi yüksek ihtimaldir. Willermus Tyrensis, yakın tehlikenin neden olduğu panik, zorluk ve açlığa karşı zayıflıklarından ötürü Haçlılardan bazılarının Müslümanlara sığındıklarından, ahlaksızca Hz. İsa'nın öğretilerini ve inancını inkâr ederek Müslümanlara bilgi verdiklerini aktarmaktadır³²⁰.

Bununla birlikte Müslümanları Hıristiyanlığa döndürmek için bazı ikna çabaları da olmuştur. Ağustos 1099'da Remlenin yöneticisi bir Müslüman, Askalon savaşında Haçlılara yardım etmiş ve Godfrey, Hıristiyanlığı kabul etmesi için bu Müslümanı ikna etmiştir. Hıristiyanlığı kabul eden bir Müslüman, Hıristiyanlara Kasım 1100'de Ölü Deniz'e yapılacak sefer ve yolculuğun fizibilitesi hakkında bilgi vermiştir. Haçlı liderlerinden Baldwin bir Müslüman'ı yanında yetiştirmiş ve kahya olana kadar onu yakın hizmetine almıştır fakat 1100'de tekrar Müslüman olan bu şahıs Sidon'da mahsur kalan Müslümanlarla plan yaparken yakalanmış ve derhal asılmıştır³²¹.

---

³¹⁹ Usta, *a.g.m.*, s.695.

³²⁰ Usta, *a.g.m.*, s.701.

³²¹ Benjamin Z. Kedar, *The Franks in the Levant, 11th to 14th Centuries*, Great Britain 1993, s.156.

İki yüz yıl aynı coğrafya ve sosyal alanı paylaşan Müslümanlar ve Haçlılar arasında şüphesiz birbirlerinin yaşayış tarzlarından etkilenmeler olmuş ve zamanla birbirlerinin yaşam tarzları ve düzenine alışmışlardır. Bu sosyal ilişkiler çerçevesinde iki toplum arasında evlilikler gerçekleşmiş ve bu evlilikler neticesinde de din değiştirmeler meydana gelmiştir. Üsâme ibn Münkız, Frank olan bir gencin Müslüman olduğunu ve gencin bir taş ustasından zanaat öğrenerek bir Müslüman kadınla evlendiğini aktarmıştır. 1266'da Sultan Baybars, Safd'ı kuşattığında iki esirden biri Baybars ile kalmak istemiş ve İslâmiyet'i kabul etmiştir. İbnü'l- Furât'a göre o, "Brother Leon" olarak adlandırılan bir Tapınak Şövalyesi idi³²².

Üsâme ibn Münkız, babasının yanına getirilen Frenk esirler arasında genç bir kadın olduğundan ve bu kadının oğlunun İslâmiyet'i kabul ettiğinden, gencin ibadetleri yapış tarzından İslâmiyeti kabul edişinin samimi olduğunu anladığını ifade eder³²³. Haçlı Seferleri esnasında Türkler zor durumda kalan Haçlılara yiyecek vermiş ve yaralı olanları tedavi etmişlerdir. Türklerin şefkati ve merhameti karşısında üç binden fazla Haçlının Müslüman olduğu söylenmektedir. Bir Haçlı kroniğinde " *Ey hiyanetten daha zalim olan merhamet*" haykırışıyla Türklerin merhametinden etkilenen Haçlıların din değiştirdiğini ve din değiştirmeleri için Türklerin bir baskıda bulunmadığı ifade edilmektedir³²⁴. Üçüncü Haçlı Seferi görgü tanıklarından olan Ambroise, Müslümanlara katılan Haçlıları anlatırken adamlarının çoğunun açlık ve kıtlık çektiklerini onların Tanrılarını terk ederek Türklere sığındıklarını ve bir Müslüman'ın düşündüğü gibi Mesihin Tanrının enkarnesi olduğunu ve Tanrının oğlu olduğunu reddettiklerini ifade etmektedir³²⁵.

Bununla birlikte Hıristiyanlığı kabul eden Müslümanlar da olmuştur. Suriye'de Nizarî İsmailîlerin lideri Reşîdüddîn Sinan, Tapınak Şövalyelerinin kendilerinden yıllık

---

³²² Hillenbrand, *a.g.e.*, s.377-378.

³²³ Münkız, *İbretler Kitabı*, s.166.

³²⁴ Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul 2005, s.62.

³²⁵ Ma'en Omoush, "The Interaction Between the Crusaders and Muslims in the East: Myth and Reality", *Jordan Journal for History and Archaeology*, 5/2(2011), s. 144.

olarak 2000 parça altın haracı almamaları halinde kendisi ve müritlerinin Hıristiyan olacaklarını bildirmek üzere Kudüs Kralı Amaury'e bir elçi göndermiştir³²⁶. Akkâ piskoposu James of Vitry, Papa'ya yazdığı mektupta doğulu Müslümanların dilinde vaazlar verdiğini ve birçok doğulunun vaftiz edildiğini ifade etmektedir. Ayrıca doğulu Müslümanların sağlam bir öğretisi ile kolaylıkla kendi dinlerine dönüştürebileceğini ilave etmektedir³²⁷.

İlk Haçlıların Müslümanları Hıristiyanlığa döndürmek gibi bir amaçlarının olmadığını belirtmiştik. Fakat bu durum Haçlı Seferlerinin sonlarına doğru değişmiştir. Eyyûbîler ve Memlûkler karşısında güçsüz kalan Haçlılar Moğollarla irtibata geçerek Dominiken ve Fransisken rahipleri Moğolları Hıristiyanlığa döndürmek için mücadele etmişlerdir³²⁸.

Haçlı savaşlarının başarısızlığı ile birlikte Raymond Lull³²⁹ gibi din adamları aracılığı ile barışçıl yöntemler ile savunma devam etmiştir. Raymond Lull, şiddet yerine ikna yönteminin gerekliliğini düşünen ve Doğu çalışmalarını vurgulayan en eski Avrupalı olmuştur. Raymond Lull bir köleden Arapça öğrenmiştir. Raymond ile birlikte Haçlı ruhu yeni bir amaca dönüşmüştür. Suriye'de hâlâ aktif olan Karmelite Tarikatı 1157 yılında bir Haçlı tarafından kurulmuştur. XIII. yüzyılın başında Fransis ve Dominiken³³⁰ tarikatları da kurulmuştur ve temsilcileri Suriye'nin kasabalarında tebliğ

---

³²⁶ Usta, *Haçlı Hikayeleri*, s. 81.

³²⁷ İriss Mouss, *Ga Loud Letters the Jacques de Vitry*, Leiden 1960, s.97.

³²⁸ Usta, *a.g.m.*, s.710-711.

³²⁹ Raymond Lull; 25 Ocak 1235'te Mayorka'nın başkenti Palma'da doğmuştur. 4 Ekim 1266'da Francis Bayramında duymuş olduğu bir vaaz Lull'un planlarını harekete geçiren kıvılcım olmuştur. Raymond Lull Arapça ve sanat öğrenmek için kısa bir süre Miramer'de kalmıştır. İki yıl Paris Üniversitesi'nde görev yapmıştır. Lull, Filistin, Etiyopya, Fas ve Mısır'a gitmiştir. Misyonerlik faaliyetleri için Cenova'dan Tunus'a gitmiştir ve onun çalışmaları neticesinde birçok Müslüman Hıristiyan olmuştur. Detaylı bilgi için bk. E. Allison Peers, *Ramon Lull The Book of the Lower and the Beloved*, Cambridge 2000, s.6-7.

³³⁰ “Vaiz Rahipler” veya “Siyah Kardeşler” tarikatı olarak bilinen Dominiken tarikatının kuruluşunda iki mühim isim vardır. Bu isimlerden biri İspanya'da Dominik (1171-1221) diğeri ise Almanya'da Jordan Saksony'dir. Dominikenler kilisenin arkasındaki en büyük destekleyici güçlerden biridir. Katolik inancı ve İncil'i yayma misyonları ve engizisyon mahkemelerindeki aktif çalışmalarıyla heretik hareketlere karşı

yapmıştır. Yüzyılın sonunda Beyrut'ta büyük bir Fransisken kilisesi vardır. St. Bernard³³¹, Tanrının kullarının inançsız ve isyankâr oldukları için İkinci Haçlı Seferinin başarısız olduğunu düşünmektedir. Bernard, Tapınak Şövalyeleri için yazdığı tezde ikili metaforik ve ebedi bir şövalyelikten bahseder. Burada Tapınak Şövalyelerini hem fiziksel hem de manevi bir savaşa davet etmiştir. Bernard'a göre dünya asker ve keşişlerle doludur. Fakat hem asker hem keşiş olan çok azdır. Bernard bu tezinde Müslümanlara olan yaklaşımın değişmesini gerektiğini ifade etmiştir³³².1219'da Fransiskan tarikatının kurucusu St. Francis of Assisi, Mısır'da Eyyûbî mahkemesini ziyaret ederek el-Kâmil ile dinî tartışmalarda bulunmuştur. Dominican piskoposu William of Tripoli, Müslümanlar üzerine *Tractus de Statu Saracenorum* adlı Orta Çağın en donanımlı tezlerinden birini yazmıştır. William of Tripoli, Kutsal Toprakların iyileştirilmesi için askeri seferlerden ziyade misyonerlik faaliyetlerinin gerekliliğini savunmuştur³³³.Daha sonra Riccolde de Monte Müslümanlar ve İslâmiyet'in sempatik bir açıklamasını yapmıştır. Alman Minnesinger Freidank ise Hıristiyanlık ve Putperestlik hakkında hiçbir farkın olmadığını Akkâ'da yaşlı ve genç insanların Müslümanların dilini konuştuklarını ifade etmiştir³³⁴. Fransisken Tarikatının kurucusu St. Francis Assisi ise V. Haçlı Seferinde Dimyat'ı kuşatan Haçlılara katılmıştır. Daha

---

mücadele etmişlerdir. Detaylı bilgi için bk. Salihe Esen, “Dominiken Tarikatı ve Katolik Kilisesi'ndeki Yeri”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) Ankara 2015, s. 57-72. Fransisken Tarikatı: Tarikatın kurucusu, Aziz Fransis (1182-1226) dir. Papalık Katolik inancının yayılmasında bu hareketlerin varlığının önemini düşünerek Fransis'in kurmuş olduğu hareketi onaylamıştır. Papa III. Honorius (1148-1227) 1223'te Fransiskenler tarikatını resmi olarak onaylamıştır. Detaylı bilgi için bk. Salihe Esen, “Dominiken Tarikatı ve Katolik Kilisesi'ndeki Yeri”, s. 69.

³³¹ Bernard of Clairvaux, 1090 yılında Fontaines-les-Dijon'da doğmuştur ve 20 Ağustos 1153 tarihinde Clairvaux'da ölmüştür. 1113'te Cîteaux Manastırına otuz arkadaşı ile birlikte girmiş ve kısa bir süre sonra Clairvaux manastırını kurmuştur. Bununla birlikte Sistersiyen tarikatının kurucusudur. Bernard of Clairvaux İkinci Haçlı Seferinin başlatılması için Avrupa soylularına ve din adamlarına mektuplar yazmıştır. Vezelay'da İkinci Haçlı Seferinin vaazını vermiştir. Detaylı bilgi için bk. Bruno Scott James, *The Letters of St Bernard of Clairvaux*, United States 1998, s.258. Nicholas Boysel, “Bernard of Clairvaux and the Knight Templar: The New Knighthood As a Solution to Violence in Christianity”,(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, The University of Akron), ABD 2009.

³³² G.R. Evans, *Bernard of Clairvaux*, New York 2000, s.169.

³³³ Hitti,, *a.g.e.*, s.625-626.

³³⁴ Praver, *a.g.e.*, s.527.

sonra Eyyûbî Sultanı el- Kamil ile görüşmüş³³⁵ ve bu görüşmenin ardından St. Francis'in sufizmden etkilenerek Avrupa'da bir tarikat kurduğu yönünde bir takım görüşler öne sürülmüştür. Papalar Doğu'daki misyonerlik faaliyetlerini desteklemişlerdir. Keşişler Moğolların imtiyazları ve tüccarlar ile birlikte İran'a, Asya'ya ve Çin'e kadar giderek bu bölgelerde misyonlar kurmuşlardır³³⁶.

Bununla birlikte Haçlı Seferleriyle birlikte Hıristiyanların İslâm dini ve Müslümanlara karşı algıları değişmiştir. Özellikle Haçlı Seferlerinin başladığı XI. yüzyılda Batı'da İslâm dini ile ilgili bilgiler az ve belirsizdi. Rahipler ve üst sınıftan bazı kimseler Müslümanların tek tanrılı bir dine mensup olduklarını biliyorlardı fakat bu bilgi halkın büyük kesimi tarafından bilinmiyordu. Doğulu Müslümanlar, İsmaililer, Araplar, Berberiler, Türkler ve İranlılar için “pagan” ifadesi kullanılmaktaydı³³⁷. Bunun örneği *Gesta Francorum* kronoğinde görülmektedir. Gesta Türkleri, Arapları, Serazenleri ve Persleri barbar ve putperest olarak adlandırmaktadır³³⁸. Fakat Hıristiyan ve Müslümanlar arasındaki temasların artmasıyla birlikte Hıristiyanların Müslümanlara karşı algıları değişmiştir. *Gesta Francorum*'da Türklerin cesaretlerinden bahsederek Türkler ve Frankların Truvalılardan geldiği ileri sürülmektedir³³⁹.

Batı Haçlı tarihçilerinden biri olan Guibert of Nogent, İslâmın teolojik açıklamasını yapmak için girişimde bulunmuştur. Guibert of Nogent, İslâmı esas olarak Aryanizm'den türetilmiş aşırı bir Hıristiyan sapkınlık biçimi olarak görmüştür. Guibert, Birinci Haçlı Seferinden yirmi yıl önce Kudüs'te hacı olarak bulunan Flanders kontu Robert'ın standartlarına göre çok dini bir yaşam süren doğulu Müslümanları öğrendiğini anlatmıştır. Albert of Aix, 1098-99 Kudüs işgalini anlatırken Müslümanların adil ve

---

³³⁵ Görüşmenin detayları için bk. Cengiz Batuk, “ İki Sultan, St. Francis, Fransiskanlar ve Bir Arada Yaşama Sorunu”, *İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 6/2 (2009), s.199-210.

³³⁶ Ülgen, *a.g.e.*, s.278.

³³⁷ Franco Cardini, *Avrupa ve İslâm*, İstanbul 2004, s.93.

³³⁸ *Gesta Francorum*, s.20.

³³⁹ Cardini, *a.g.e.*, s.97.

hoşgörülü yönetiminden bahsettikten sonra hiçbir Hıristiyanı inancından döndürmediğini yazmıştır³⁴⁰.

Bununla birlikte bir rahip olan William of Malmesbury, Albert of Aachen gibi Haçlı kronikçilerinin aksine popüler kaynaklar putperest Müslüman algısını reddetmiştir. 1136'da yazılmış olan *Commentary on Lamentations* adlı eserde doğulu Müslümanların ve Türklerin bir yaratıcı Tanrı'ya inandıkları ifade edilmiştir. Cluny'nin başrahibi Peter the Venerable, İslâm'ı gerçek bir din olarak anlamak için girişimlerde bulundu. İspanya'ya yolculuğu esnasında Kur'an-ı Kerim'de dâhil olmak üzere beş önemli İslâm kaynağını Latince'ye çevirmiştir³⁴¹.

XIII. yüzyılda İslâm coğrafyasını gezen İtalyan bir seyyahın “ *O gaddar bildiğimiz Müslümanlar arasında öyle mükemmel şeylerle karşılaştık ki, doğrusu hayrete düşmekten kendimizi alamadık. İlim tahsiline olan düşkünlükleri, namaz esnasında sergiledikleri huşû, fakirlere gösterilen merhamet, Allah'a, Peygamber'e kutsal yerlere duyulan saygı, vakar ve haysiyet, yabancılara gösterilen cömertlik, akrabalarına olan bağlılıkları...*³⁴² sözlerinden zaman içerisinde Hıristiyanlardaki Müslüman ve İslâmiyet algısının değiştiği görülmektedir.

7. HAÇLILAR VE MÜSLÜMANLAR ARASINDA YAPILAN EVLİLİKLER

Orta-Doğu coğrafyasına gelen Haçlılar ve Müslümanlar arasında yapılan evlilikler ile Endülüs'teki Hıristiyan ve Müslümanlar evlilikleri mukayese edildiğinde Orta-Doğu'da yapılan Hıristiyan-Müslüman evliliklerinin daha az olduğu görülmektedir. Endülüs'te Emevi yönetiminin teşekkül etmesiyle birlikte iç mücadeleler sona ermiş ve barış süreciyle birlikte Hıristiyan ve Müslümanlar arasında evlilikler başta olmak üzere sosyal ilişkiler gelişmiştir. Arap valiler ve halifeler yerli Hıristiyan kadınlar ile evlenmişlerdir. Örneğin Got Kralı Rodrigo'nun ölümü üzerine dul kalan eşi Egilona ile

³⁴⁰ Rosalind Hill, “ The Christian view of the Muslims at the Time of the First Crusade”, *The Eastern Mediterranean Lands in the Period of the Crusades*, England 1977, s.4.

³⁴¹ Düzgün, *a.g.m.*, s.162-165.

³⁴² Şeyban, *a.g.e.*, s.121.

vali Abdüllaziz b. Musa evlenmiştir. İkinci bir örnek Aquitania Dükü Otto'nun kızı Frank L'Ampegie ile vali Osman b. Ebû Nes'anın evliliğidir. Fakat Orta-Doğu coğrafyasındaki Müslümanlar, Haçlı kadınları ile evlilikler gerçekleştirmemiştir. Bununla birlikte Haçlılar Endülüs'te de olduğu gibi nadir olarak Müslüman kadınlar ile evlenmişlerdir.

Doğu'ya gelen Haçlı prensleri ve asileri çoğunlukla politik amaçlar için Müslüman kadınlardan ziyade yerli Hıristiyan kadınlar ile evlenmişlerdir. Örneğin I.Baldwin bir Ermeni Prensesle evlenmiştir ve Ermeni Prenses Antakya ve Kudüs mahkemesinde yer almıştır. Richard the Leon, Doğu-Batı arasındaki çekişmeyi sona erdirmek umuduyla kız kardeşi Joan ve Selâhaddîn Eyyübî'nin oğlu el- Adil arasında bir evlilik önermiştir³⁴³. Amaury, Konstantinapolis imparatoru Manuel'in kuzeni Protesavaston ile evlenmiştir³⁴⁴

Haçlı Seferleri ile gelen Franklardan büyük bir kısmı bölgenin Hıristiyanları ile evlenerek burada kalmıştır. Ancak bazı Frankların Müslüman kadınlar ile evlenmiş olması veya Müslüman cariyeler almış olması ihtimal dâhilindedir. Ne yazıkki bu bilgiyi doğrulamak için kaynaklar oldukça yetersizdir. Haçlı- Müslüman evliliklerinin özellikle toplumun alt kademelerinde gerçekleşmiş olması gerekir³⁴⁵.

Hıristiyanlığı kabul eden bazı Müslüman kadınlar ve Franklar arasında evlilikler olmasına rağmen kaynaklar bu konuda net değildir. 1119'da Field of Blood'daki yenilgilerinden sonra Nablus Konsili, Müslümanlarla kardeşliği ve Müslümanlar ile Franklar arasındaki cinsi birliktelikleri yasaklamıştır³⁴⁶.

Üsame ibn Münkız, Müslümanlar ve Franklar arasında gerçekleşen evlilikler hususunda birkaç örnek verir. Üsame ibn Münkız kroniğinde çekici bir Frank kızı ile bir

---

³⁴³ Hitti, *a.g.m.*, s.47.

³⁴⁴ Ernoil Kroniği, *Haçlı Seferleri Tarihi Selahaddin Eyyubi ve Kudüs'ün Fethi*, İstanbul 2019, s.31.

³⁴⁵ Hillenbrand, *a.g.e.*, s.350.

³⁴⁶ Ensing, *a.g.t.*, s.156.

Müslüman emirin ile evliliğinden statüsü ve zenginliğine rağmen kadının bir ayakkabıcı ile evlenmek için Franklara geri döndüğünden ve bir Hıristiyanı önemli bir Müslümana tercih ettiğinden bahsetmektedir. Türkopoller Franklar ve yerli nüfus arasındaki evliliklerden doğan farklı bir gruptu. Bu isim Yunancadan gelmektedir ve “Türklerin oğulları” anlamına gelir. Onlar Türk savaşçılarının tekniklerini kullanan okçular ve hafif atlılardır. Üsâme Türkopolleri yalnızca Franklar için okçular olarak tanımlar. Hem Hospitaller hem de Tapınakçılar Türkopelleri istihdam etmişlerdir. 1130 yılına ait kayıta, Hospitaller tarikatında Türkopellerin pozisyonların yüksek olduğu kayıtlıdır³⁴⁷. Üçüncü Haçlı Seferi zamanında “Pullani” olarak adlandırılan bir grup vardır. Fakat bunların karışık evliliklerin çocukları mı yoksa Doğu’da doğan Franklar mı olduğu belirsizdir³⁴⁸.

Suriye’de Haçlı gücünün yok olmasından sonra şüphesiz ki bazı aileler bölgeye yerleşmişler ve nihayetinde tamamen asimile olmuşlardır. Örneğin Şelibî ve Faranjyah aileleri Avrupa kökenli olduklarını iddia etmektedirler. Bugün hem Filistin’de hem de Sina’da yer isimleri Frank isimlerini devam ettirmektedirler. Örneğin Şanjil, Saint Gilles, Reynauld, Sebkat Bardawil (Baldwin)³⁴⁹.

Sonuç olarak, Doğu’ya gelen üst sınıfa mensup Haçlılar, siyasi ve politik amaçlar için daha çok yerli Hıristiyan kadınlar ile evlenmişlerse de toplumun alt sınıflarında Haçlı- Müslüman evlilikleri gerçekleşmiştir. Fakat bu konudaki kaynaklar azdır ve çoğu günümüze ulaşmamıştır. Bununla birlikte bölgeye gelen Haçlılardan bazıları zaman içerisinde asimile olmuşlardır. Suriye- Filistin bölgesinde bazı aileler ve yer isimleri hâlâ Frank isimlerini sürdürmektedir.

---

³⁴⁷ Ensing, *a.g.t.*, s.159-160.

³⁴⁸ Jotischky, *a.g.m.*, s.2.

³⁴⁹ Hitti, *a.g.m.*,s.47.

8. HAÇLILAR VE MÜSLÜMANLAR ARASINDA GÜNDELİK YAŞAMDAKİ ETKİLEŞİMLER

Müslümanlar ve Haçlılar arasında kıyafetleri ve yaşayışları bakımından birbirlerine alışıp uyum sağlayanlar da vardı. Birçok Haçlı sıcak bir iklimde bol kıyafetler giymeyi ve ağır şapka takmayı tercih etmişti. Bununla birlikte Haçlılar yerli yemekleri de benimsemişlerdir. Üsâme'nin misafir olduğu bir Frank'ın evinde Mısırlı bir aşçının olduğu ve Frank yemeklerini tercih etmeyerek doğu yemeklerini yediklerini belirtmiştir³⁵⁰.

Haçlıların doğu yemeklerini benimsediklerini göstermesi açısından Üsâme İbn Münkız'ın şu kaydı da çok önemlidir. O, eserinde; *“Frenklerin önceki seferlerinde gelmiş yaşlı kuşaktan bir şövalyenin evine vardık. Kütükten düşürülmüş, hizmetten alınmıştı. Antakya'da bir mülkü vardı ve o mülkün geliriyle geçiniyordu. Şövalye son derece temiz ve leziz yiyeceklerle dolu olağanüstü bir sofrayı kurdu. Yemekten kaçındığımı görünce gönül rahatlığıyla yiyebilirsin. Ben Frenk yemekleri yemem. Yemekleri, kendi pişirdiklerinden başka bir şey yemeyen Mısırlı kadınlarımız pişiriyor. Ayrıca, evimize kesinlikle domuz giremez dedi. Çekine çekine yedim. Sonra oradan ayrıldık*³⁵¹. Üsâme İbn Münkız eserinde Frankların yemek adetlerini tamamen buldukları bölgenin şartlarına uygun olarak değiştirdiklerini ve bazı haram yiyeceklerden vazgeçtiklerini kaydetmiştir.

Haçlıların günlük yaşayışta Müslümanlardan etkilendiklerini gösteren bir örnek de Akkâ piskoposu James Vitry'nin Papa Honorius'a yazmış olduğu mektupta görülmektedir. James Vitry mektubunda Haçlıların alışılmamış üzere tavuk ve piliç ürettiklerinden bahsetmektedir. James Vitry, Damiette kentinin karşısında bir adadan bahsettikten sonra bu adanın sakinlerinin talep üzerine piliç ürettiklerinden ada sakinlerinin tavuk altına yumurta koyarak kuluçka yapmadıklarını yumurtaları sıcak fırınlara yerleştirdikleri civcivlerin hemen çıktıklarını ilave ettikten sonra adada yaşayan

³⁵⁰ Hitti, *a.g.m.*, s.45.

³⁵¹ Münkız, *İbretler Kitabı*, s.176-177.

Haçlıların doğa kültürünün etkisiyle kendilerine has yöntemlerle piliç üretmeye başladıklarını Papa'ya haber vermiştir³⁵².

Şeker ya da şurup Doğu keklerini tatlandırmak için kullanılıyordu. Turunçgiller portakal, limon gibi meyveler yerliler tarafından tüketiliyordu. Önceleri temel mutfak yağı olarak kullanılan tereyağı ve domuz yağının yerini zamanla zeytinyağı almıştı. Masa ve sandalye kullanımına devam edilmiş aynı zamanda şövalyeler çömelme sanatını da öğrenmişlerdir. Başörtüsü için bir kıyafet kullanılmıştır. Fakat Hristiyanların günlük yaşamdaki kıyafet değişikliklerini doğudan etkilenme olarak kabul etmeyen tarihçiler vardır. Bu tarihçiler Haçlıların kefiyahı Güney İtalya'dan da öğrenmiş olabileceklerini iddia etmektedirler. Fakat her iki durumda da kıyafette bir etkileşimin olduğu aşikârdır. Durum ne olursa olsun Suriye'nin sıcak ikliminde demir kaskın kullanımı pratikti. Şüphesiz ki Doğu'nun pahalı sırmalı ipek kumaşı gibi ipek de Frank asilleri ve patrikleri tarafından kullanılmıştır. Joinville, Kraliçe Margaret için ipek veya deve tüyünden kumaş satın almıştır. Neticede Haçlı Seferleri sayesinde Doğu'nun tekstili Avrupa'ya taşınmıştır³⁵³.

Hindistan'da Budist rahiplerin ibadet ederken kullandıkları daha sonra Müslümanların benimsedikleri "Tesbih" Haçlılar vasıtasıyla Avrupa'ya taşınmış ve Batı Katolik kiliselerinde kullanılmaya başlanmıştır. Müslümanlardan öğrendikleri Hint asıllı satranç oyununu, telli saz olan Tamburu ve Nakkare'yi de Avrupa'ya götürmüşlerdir³⁵⁴.

Kudüs Patriği Gerold of Lousanne'nin, Papa Gregory'e yazmış olduğu mektupta Kralın Müslüman kıyafetlerini benimsediği görülmektedir. Gerold of Lausanne, " *İsa Mesih'in ordusu bu durumdan ne kadar nefret etse de İmparator Serazenler gibi giyiniyor ve yaşıyor, dansçılarla içki içiyor ve eğleniyordu. Lord vaktini ve vesatetini*

---

³⁵² Barker-Bate, *a.g.e.*, s.113.

³⁵³ Prawer, *a.g.e.*, s.519.

³⁵⁴ Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s.285.

verirse şahitler kendi gözleriyle gördüklerini kutsallığınıza bildireceklerdir”³⁵⁵ şeklindeki sözleriyle Haçlı Kralının giyiminden duyduğu rahatsızlığı Papa’ya iletmiştir.

Bununla birlikte Müslümanların Haçlı kıyafetlerini benimsememeleri için Franklar bir takım tedbirler almışlardır. 1120 gibi erken bir tarihte Nablus mahkemesi, Frank kıyafetleri giyen bir Müslümanın Kralın merhametinde olacağı tehdidinde bulunmuştur. Bu yasağın amacı, Frank ve yerlilerin olası karışımlarını önlemektir³⁵⁶.

Müslüman yöneticiler hediye olarak pahalı Doğu kıyafetlerini Frank asillerine göndermişlerdir. Fakat kamuoyu kesinlikle doğu tarzında yaşamaya karşıydı. Selâhaddin Eyyûbî ile yakın arkadaşlık kurmak isteyen Hengry of Champagne, Selâhaddîn-i Eyyûbî’ye “ *Biliyorsun ki türban ve tuniğin kullanımı aramızda bir onursuzluktur fakat senin için giyeceğim*” demiştir. Hengry of Champagne’nin bu sözlerinden kamuoyunun doğrululaşmaya karşı tutumları anlaşılmaktadır³⁵⁷.

Haçlı kadınlarının Arap kadınlarının kıyafetlerinden etkilendiklerine dair bir örnek te İbn Cübeyr’in *Seyahatnamesi*’nde görülmektedir. İbni Cübeyr, Sûr’daki bir Frank düğününde gelinin kıyafetinin altın işlemeli ipekten olduğunu ve takıları ile aheste aheste yürüdüğünü ve düğüne katılan Hıristiyan kadınların değerli elbiseler giydiklerini ve pahalı takılar taktıklarını anlatmaktadır³⁵⁸.

Neticede Haçlılar Müslümanların yemek kültürlerinden giyim kuşamlarına, eğlencelerinden düğünleri ve oyunlarına kadar Doğu’nun birçok günlük yaşayış unsurlarını benimsemişlerdir.

---

³⁵⁵ Barker-Bate, *a.g.e.*, s.134.

³⁵⁶ Prawer, *a.g.e.*, s.519.

³⁵⁷ Prawer, *a.g.e.*, s.520.

³⁵⁸ İbn Cübeyr, *er-Rihle*, s.228.

SONUÇ

Haçlı Seferlerinin öncelikli amacı olan “ İsa'nın mezarını kurtarma” fikri başarısızlıkla neticelenmiştir. Buna karşılık Haçlı Seferleri Avrupa'ya büyük ekonomik kazançlar getirmiştir. Roma İmparatorluğunun çöküşünden sonra Akdeniz ticareti kesintiye uğramıştı. Haçlı Seferleri Avrupa'ya Doğu ticaretini yeniden açmıştır. Doğu Akdeniz coğrafi konumu itibariyle doğunun kumaşları, baharatları, şeker, meyve sebze, sanayi ürünleri cam, boya, sabun, demir, kereste gibi Doğu ve Batı ürünlerinin bulunduğu noktaydı. Akdeniz ticaretinde özellikle Latinlerin üzerinde durmak gerekir. Latinler silah, erzak ve asker taşıyarak Haçlılara yardım etmişlerdir. Yardımlarının karşılığında Haçlılardan ticari imtiyazlar elde etmişlerdir. Venedik, Cenova, Pisa ve Fransa'nın Doğu dünyası ile sistemli ve düzenli ticari ilişkileri ilk kez Haçlı Seferleri ile başlamıştır. Papanın Müslümanlar ile ticaret yapma yasağına rağmen Haçlılar ticarete devam etmişlerdir. Latinler Doğu Akdeniz'de yarı özerk ticaret kolonileri kurmuşlardır. Düşmanlık ve din farklılığı Haçlılar ve Müslümanlar arasındaki ticarete engel olamamıştır. Bölgeye hâkim Müslüman devletler ile Haçlılar arasında sayısız ticari anlaşma imzalanmıştır. Yapılan ticaret neticesinde Doğu kültür ve medeniyeti Avrupa'ya taşınmıştır.

Bununla birlikte bu seferler esnasında yaşanan katliam ve vahşetler Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında nefrete sebep olsa da iki toplum birbirleri ile uyum içinde yaşamayı başarabilmiştir. Haçlılar ve Müslümanlar birbirlerinin düşmanlarına karşı müttefik olmuşlardır ve diplomatik temaslar kurmuşlardır. Birbirlerinin kutsal yerlerini ziyaret etmişler, ortak tarım yapmışlardır. Her iki toplum arasında din değiştirmeler gerçekleşmiştir. Haçlı Seferlerinden önce Batının, İslâm dini ve Müslümanlar hakkında bildikleri tek şey Müslümanların “putperest” ve “barbar” olduklarıdır. Ancak Orta-Doğu coğrafyasına gelen Haçlılar aslında İslâmiyetin tek tanrılı bir din olduğu ve İslâm kültür ve medeniyetinin kendilerine göre çok daha ileri seviyede olduğunu görmüşlerdir. Böylelikle Haçlı Seferleri ile birlikte Avrupalıların İslâm algısı değişmiştir.

Müslümanlar ile Haçlılar arasında birlikte yaşamaktan doğan mimari, sanat, dil, gündelik yaşam, evlilikler ve bilim alanında kültürel etkileşimler meydana gelmiştir. Mimari ve sanatta Bizans, Batı ve Doğu stillerinin harmanlandığı yeni bir tarz ortaya çıkmıştır. Haçlılar diplomasi, ilmi çalışma ve misyonerlik faaliyetleri için Arapça öğrenmişlerdir. Dönemin Avrupası ile karşılaştırıldığında İslâm dünyası Tıp ilminde çok daha ileri seviyeydi. Bu nedenle Haçlılar Arap Tıbbi uygulamalarını benimsemişlerdir. Templer ve Hospitaller tarikatları Arap doktorlardan yararlanmışlardır. Haçlı Seferleri esnasında Batı'dan gelen Batı'lı Adeland ve Antakyalı Stephan Arap Tıp metinlerini Latince'ye tercüme ederek Tıp ilminin Batı'ya aktarımında önemli rol üstlenmişlerdir. Haçlı Seferleri bu açıdan Avrupa Edebiyatı ve askerî sistemini de etkilemiştir. Haçlılar ayrıca Doğu'nun yemeklerini, eğlencelerini ve giyim kuşamını da benimseyerek Doğu'nun günlük yaşayışından etkilenmişlerdir. Neticede Haçlı Seferleri Avrupa medeniyetinin gelişmesine tesir etmiş ve Reforma giden süreci hızlandırmıştır.

KAYNAKÇA

KAYNAKLAR

ABU'L-FARAC, *Gregory Abu'l-Farac Tarihi*, II, çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara 1998.

ANNA KOMNENA, *Alexiad*, çev. Bilge Umar, İstanbul 1996.

AZİMİ TARİHİ, (H.430-538/ 1038-39-1143-44), *Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler*, haz. Ali Sevim, Ankara 2006.

BENJAMİN TUDELALI-PETACHIA RATISBON, *Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın İslâm Dünyası Gözlemleri*, çev. Nuh Arslantaş, İstanbul 2013.

DANIEL OF KIEV, *The Travel of Daniel of Kiev, The Dawn of Modern Geography*, II, haz. C.R. Beazley, New York 1949, s.154-175.

ERNOİL KRONİĞİ, *Haçlı Seferleri Tarihi Selâhaddin Eyyûbî ve Kudüs'ün Fethi*, çev. Ahmet Deniz Altunbaş, İstanbul 2019.

FULCHERIS CARNOTENSİS, *A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127*, 1969 USA.

GESTA FRANCORUM, *Et Aliorum Hierosolimitanorum, The Deeds of the Franks and the Other Pilgrims to Jerusalem*, New York 1962.

GIRNATÎ Ebu Hamid Muhammet, *Girnatî Seyahatnânesi*, çev. Fatih Sabuncu, İstanbul 2011.

HUDÛDÜ'L- ÂLEM, çev. A. Duman-M.Ağarı, İstanbul 2008.

İBN CÜBEYR, *Endülüs'ten Kutsal Topraklara*, çev. İsmail Güler, İstanbul 2003.

İBN KALÂNİSÎ, *Şam Tarihine Zeyl*, çev. Onur Özatağ, İstanbul 2005.

İBNÜ'L- ADÎM, Ebu'l- Kasım Kemaleddin Ömer b. Ahmedİbnü'l Adim, *Bugyetü't-Taleb fi Tarih-i Haleb, Selçuklularla ilgili Hal tercümeleri*, çev. Ali Sevim, Ankara 2011.

İBNÜ'L- ESÎR, *El-Kamil Fi't Tarih*, çev. Abdülkadir Özaydın, X, İstanbul 1987.

JOINWILLE, J.D. *Bir Haçlının Hatıraları*, çev. Cüneyt Kanat, İstanbul 2002.

NÂSİR-I HÜSREV, *Sefername*, çev. Abdülvehhab Tarzi, Ankara 1994.

SÜRYANİ MİKHAEL VEKAYİNAMESİ, çev. Hrant D. Andreasyan, Ankara 1944.

Radulfus Cadomensis, terc. B.S. Bachrach-D. S..Bachrach, The GestaTancredi of Ralph of Caen, *A History of the Normans on the First Crusade*, Farnham 2005.

URFALI MATEOS VEKAYİ-NÂMESİ (952-1136) ve PAPA Z GRİGOR'UN ZEYLİ (1136-1162), çev. Hrant D. Andreasyan, Ankara 2000.

ÜSAME İBN MÜNKİZ, *İbretler Kitabı(Kitab el-İtibar)*, İstanbul 1992.

WILLERMUS TYRENSİS, *Crusader Syria in the Thirteenth Century*, Great Britain 1999.

ARAŞTIRMA ESERLER

ABULAFIA, David, *Büyük Deniz, Akdeniz’de İnsanlık Tarihi*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul 2012.

ALAZZAM Isa Mahmoud, Khalid Mahmoud Al- Mizyad, “ The Image of the Franks in Islamic Culture During the Reign of Ayyabid Sultan Saladin”, *International Journal of Humanities and Social Science*, 3/6 (2013), s.234-244.

ALTAN, Ebru, “ Birinci Haçlı Seferi (1096-1099) ve Anadolu”, *Tarihte Doğu-Batı Çatışması*, yay. haz. Ertan Eğribel-Ufuk Özcan, İstanbul 2005.

ALTAN, Ebru, “ Birinci Haçlı Seferinin bir Görgü Tanığı: Fulcherius Carnotensis”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi (2001-2002)*, Prof. Dr. İsmet Miroğlu Hatıra Sayısı, 37 (2002), s.45.49.

ALTAN, Ebru, “ Haçlı Ordularının Anadolu’da Geçtiği Yollar”, *Bellekten*, LXV/243, (2001),s.571-582.

ALTAN, Ebru, “ Venedik’in Haçlı Seferi (1122- 1124)”, *Prof. Dr. Erdoğan Merçil’e Armağan*, İstanbul 2013.

ALTAN, Ebru, “ Dördüncü Haçlı Seferi’nden Sonra Anadolu”, (*25-29 Ağustos Society for the Studyof the Crusades and the Latin East Uluslararası Sempozyum Bildirisi*), İstanbul 2004.

ALTAN, EGE, Emel, “ Venedik: Akdeniz’de Doğu ile Batı’nın Buluşma Noktası”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 9/34 (2005), s. 49-75.

ALVERY, Marie Therese, “Translations and Translators”, *Renaissance and Renewal in the Twelfth Century*, edit. Robert L. Benson, GilesConstable, Carol D. Lanham, ABD 1982.

ASBRIDGE, Thomas, *Haçlı Seferleri*, çev. Ekin Duru, İstanbul 2014.

ASBRIDGE, T. S, “ The Crusader Community at Antioch: The Impact of Interaction with Byzantium and Islam”, *Transactions of the Royal Historical Society*, 9 (1999), s. 305-325.

ASHTOR, Eliyahu, *Levant Trade in the Later Middle Ages*, New Jersey 1983.

ATIYA, S. AZIZ, *Crusade, Commerce and Culture*, London 1972.

ATIYA, Hussain M, “ Knowledge of Arabic in the Crusader States in the Twelfth and Thirteenth Centuries”, *Journal of Medieval History*, 25/3 (1999), s. 203-213.

ALJUBARİ, Dhia A.H, “The Medieval Idea of the Saracen, as Illustrated in English Literature”, (Thesis Philosophy of Doctor Degree), Leicester University 1972.

AYAN, Ergin, *Willermus Tyrrensis'in Haçlı Kroniği*, İstanbul 2016.

BANİTALEBİ, Masoumeh- Kamaruzaman Yusoff, Mohd Roslan Modn Nor, “ The Impact of Islamic Civilization and Culture in Europe During Crusaders”, *World Journal of Islamic History and Civilization*, 2/3 (2012), s. 182-187.

BARBER, M., BATE K, *Letters From The East Crusaders, Pilgrims and Settlers in the 12th-13th Centuries*, ASHGATE 2010.

BAKIR, Abdülhalık, “ Ortaçağ İslâm Dünyasında Dokuma Sanayi”, *Bellekten*, LXIV/293-241, (2000), s. 749-827.

BATUK, Cengiz, “ İki Sultan, St. Francis, Fransiskeler ve Bir Arada Yaşama Sorunu”, *İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 6/2 (2009), s.199-231.

BEAZLEY, C.R, *The Dawn of Modern Geography, II, A History of Exploration and Geographical Science From the Close of the Ninth to the Middle of the Thirteenth Century (A.D. 900-1260)*, New York 1649.

BEG, M.A.J. “Abbasi İdaresi Altındaki İslâm Toplumunda Serfler”, çev. Süleyman Tülücü, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7 (1986), s. 519-536.

BENVENİSTİ, M, *The Crusaders in Holy Land*, New York 1970.

BLAYDES, Lisa, Christopher Paik, “ The Impact of Holy Land Crusades on State Formation: War Mobilization, Trade Integration and Political Development in Medieval Europe”, *The International Organization*, 70/3(2016), s.551-586.

BOAS, A.J, *Jerusalem in the Time of the Crusaders, Society, Landscape and Art in the Holy City under Frankish Rule*, London 2005.

BRAUDEL, Fernard, *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, I, çev. M. A. Kılıçbay- B.Kılıçbay, Ankara 1993.

BRAUDEL, Fernard, *Uygarlıkların Grameri*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara 1996.

BOYSEL, Nicholas, “Bernard of Clairvaux and the Knights Templar: The New Knighthood As a Solutation toViolence in Christianity”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akron Üniversitesi), ABD 2009.

CAHEN, Claude, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, çev. Mustafa Daş, İstanbul 2010.

CARDİNİ, Franco, *Avrupa ve İslâm*, çev. Gürol Koca, İstanbul 2004.

ÇAKICIOĞLU, Raziye, “ Levanten Kavramı ve Levantenler Üzerine Bir İnceleme”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 22 (2007), s. 337-356.

ÇAVUŞDERE, Serdar, “ Selçuklular Döneminde Akdeniz Ticareti, Türkler ve İtalyanlar”, *Tarih Okulu*, IV (2009), s. 53-75.

ÇETİN, Altan, “XIII-XV. yüzyıllarda Yakın Doğu'nun Sosyo-Ekonomik Hayatında Tüccarlar”, *Türkler*, V, Ankara 2002, s.446-456.

DAY, Gerald W, “ The Impact of the Third Crusade Upon Trade with the Levant”, *The International History Review*, 3/2 (1981), s. 159-168.

DEMİRKENT, Işın, “Franklar, mad., *DİA*, XIII, İstanbul 1996, s.173-176.

DEMİRKENT, Işın, “ Haçlılar” mad., *DİA*, XIV, İstanbul 1996, s.525-546.

DEMİR KENT, Işın, “ Haçlı Seferleri Döneminde Yakınoğu Kùltürünün Batı’ya Taşınması ve Bunun Avrupa Toplumuna Etkileri Üzerine”, *Tùrklük Araştırmaları Dergisi*, 12 (2002), s.209-218.

DEMİR KENT, Işın, “ Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakùltesi Tarih Dergisi*, 35, (1994), s.65-78.

DEMİR KENT, Işın, “Haçlı Seferleri ve Tùrkler”, *Tùrkler*, VI, Ankara 2002, s.651-668.

DEMİR KENT, Işın, *Haçlı Seferleri*, İstanbul 1997.

DEMİR KENT, Işın, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi(1098-118)*, Ankara 1990.

DOOSSELAERE, Van Quentın, *Commercial Agreements and Social Dynamics in Medieval Genoa*, New York 2009.

DÜZGÜN, Şaban Ali, “ İki Dünyanın Karşılaştırılması, Müslümanlar ve Latin Batı Dünyası Arasında Haçlı Seferleri Döneminde İlişkiler, *Tùrkler*, VI, s. 669-680.

DÜZGÜN, Şaban Ali, “ Oriental Studies and Conception of Islâm During the Crusade Period”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakùltesi Fakùltesi Dergisi*, 42/1 (2001), s.145-171.

DÜZGÜN, Şaban Ali, “ Bir Şiddetin Anatomisi: Müslüman ve Latin Batı Dünyası Arasında Haçlı Seferleri Döneminde İlişkiler”, *Dini Araştırmalar*, 20/7(2004), s. 73.92.

ENSİNG, Leah, “Cooperation and Conflict: Christian and Muslim Group Identity and Accommodation Between the Second and Third Crusades 1145-1192”, (Trent University, Degree of Master of Artd in the Faculty of Arts and Science), Canada 2014.

ESEN, Salihe, “Dominiken Tarikatı ve Katolik Kilisesi’ndeki Yeri”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara 2015.

EVANS, G.R, *Bernard of Clairvaux*, New York 2000.

FOLDA, Jaroslav, “ Reflections on Art in Crusader Jerusalem about the Time of the Second Crusade: c.1140-c.1150”, *The Second Crusade and the Cistercians*, edit. Michael Gervers, United States 1992.

FOLDA, Jaroslav, “ Art in the Latin East 1098-1291”, *The Oxford History of the Crusades*, edit. Jonathan Riley Smith, New York 1999.

GADA, Muhammad Yaseen, “ Revisiting the Impact of the Crusaders on the Muslim- Christian Thought and Development”, *Al- Qasemi Journal of Islamic Studies*, 5/2 (2017), s. 1-28,

GALLATO, Aldo, “ Ceneviz” mad. *DİA*, VII, İstanbul 1993, ss.363-365.

GOFF, Le Jacques, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, çev. Hanife Güven- Uğur Güven, İzmir 1999.

GOITEIN, S.D, *A Mediterranean Society: The Jewish Communities of the Arab World As Portrayed in the Documents of the Cairo Geniza*, III, Berkeley, Los Angeles, London 1978.

GOITEIN, S.D., *A Mediterranean Society An Abridgment in One Volume*, Edit. Jacob Lassner, London, 1999.

GOITEIN, S.D. *Mediterranean Trade Preceding The Crusades: Some Fact and Proplems*, Offprint Diogenes.

GOMBRICH, Ernst Hans, *Sanatın Öyküsü*, çev. Ömer Erduran, Erol Erduran, İstanbul 2007.

GÜÇLÜAY, Sezgin, “ Avrupa ile Türk-İslâm Dünyası Arasında Hayat Damarı olan Ticaret Yolları (IX-XIV. Yüzyıllar)”, *Tarih ve Medeniyetler Dergisi*, 3/3, ss.1429-1436.

GÜNGÖRMEZ, Zeynep, “XI-XIII. yüzyıllarda Doğu Akdeniz’de Ticaret”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Kahramanmaraş 2014.

GÜNGÖRMEZ, Zeynep, “ Ortaçağ’da Akdeniz Köle Ticaretine Dair Bazı Tespitler”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 2/4 (2016), s. 87-105.

HAMMAD, Mona Joma, *Latin and Muslim Historiography of the Crusades: A Comparative Study of William of Tyre and Izz Ad-Din Ibn Al-Athir*, ABD 1987.

HASSAN, Ahmed Y, *Transfer of Islamic Science to the West*, edit. Mohamaed el-Gomati, United Kingdom 2006.

HEYD, Wilhelm, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, çev. Enver Ziya Kartal, Ankara 2000.

HILLENBRAND, Carole, *The Crusades Islamic Perspectives*, Edinburg 1999.

HILL, Rosalind, “ The Christian view of the Muslims at the time of the First Crusade”, *The Eastern Mediterranean Lands in the Period of the Crusades*, edit. P.M. Holt, England 1977.

HITTI, Phillip. M, *History of Syria, Including Lebanon and Palestine*, London 1957.

HITTI, Philip Khuri, “ The Impact of the Crusades”, *The Impact of the Crusades on the Near East*, edit. Norman P.Zacour ve Harry W.Hazard, V, London 1985.

HOLT, Peter Malcolm, *Haçlılar Çağı, 11. Yüzyıldan 1571’ye Yakın-Doğu*, çev. Özden Arıkan, İstanbul 1999.

JACOBY, David, “ Cypriot Gold Thread in the Late Medieval Silk Weaving and Embroidery”, *Deeds Done Beyond the Sea: Essays on William of Tyre, Cyprus and the Military Orders Presented to the Peter Edbury*, edit. Susan B. Edgington, J. Nicholson, London 2014.

JACOBY, David, “ Frankish Beirut : *A Minor Economic Centre*”, *Crusader Landscapes in the Medieval Levant*, edit. Micaela Sinibaldi, Kevin J. Lewis, Balazs Major ve Jennifer A. Thompson, England 2016.

JACOBY, David.“ Western Commercial andColonial Expansion in the Eastern Mediterranean and the Black Sea in the Late Middle Ages”, *Rapporti Mediterranei, Pratiche Documentarie, Presenze Veneziane: Le Reti Economiche E Culturali (XIV-XV Secolo)*,edit. Cherardo Ortalli, Venezia 2017.

JAMES, Bruno Scott, *The Letters of St. Bernard of Clairvaux*, United States 1998.

JONES, Terry, Alan Ereira, *The Crusades*, New York 1994.

KARAİMAMOĞLU, Tolgahan, “Ortaçağ Avrupa’sında Tıp Kültürü ve Gelişmeleri”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 3/2 (2007), s.44-61.

KAMPBELL, Sarah Marie, “The Economy of Conflict: How East Mediterranean Trade Adapted to Changing Rules, Allengiances and Demographics In the 10 th-12th Centuries”, (In Candidacy for the Degree of Doctor of Philoposopy, Princeton University), New Jersey 2014.

KAYAOĞLU, İsmet, “ Anadolu Selçukluları Devrinde Ticari Hayat”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24/1(1981), s.359-373.

KEDAR, Benjamin Z, *The Franks in the Levant, 11th to 14 th Centuries*, Great Britain 1993.

KELEŞ, Bahattin, “ Memlûklerde Ticaret”, *Türkler*, V, Ankara 2002, s.431-445.

KING, Donald, *The Flowering of the Middle Ages*, Londra 1998.

KING, William Laurance,” Cultural Diffusion in the Crusader States 1098-1187”, (California State University degree Master Thesis), Fullerton 1994.

- KIRPIK, Güray, “ Haçlılar ve İpek Yolu”, *Bilig*,(2012), s.173-200.
- KOCA, Salim, “ Türkiye Selçuklu Sultanlarının İzledikleri Ekonomik Politikalar”, *Türkler*, VII, Ankara 2002, s.344-353.
- KOENIGSBERGER, H.G, *Medieval Europe 400-1500*, England 1987.
- LEWİS, Bernard, *Uygarlık Tarihinde Araplar*, çev. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul 2006.
- LYONS, Jonathan, *Hikmet Evi*, çev. Şaban Bıyıklı- Mehmet Savan, İstanbul 2012.
- MAALOUF, Amin, *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri*, çev. Ali Berktaş, İstanbul 2004.
- MARKO POLO, *Marko Polo Seyahatnamesi*, çev. Filiz Dokuman, İstanbul 2011.
- MARRİSSON, Cecile, *Haçlılar*, Ankara 2005.
- MARTIN, Sean, *Tüm Gizemleriyle Tapınak Şövalyeleri*, çev. Barış Baysal, İstanbul 2009.
- MAZAHERİ, Ali, *Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları*, çev. Bahriye Üçok, İstanbul 1972.
- MOUSS, İriss, *Ga Loud Letters the Jacques de Vitry*, Leiden 1960.
- NICOLLE, David, *Birinci Haçlı Seferi, (1096-99)*, çev. Ece Sakar, İstanbul 2011.
- ODABAŞ, Mustafa, “Solomon DovGoitein’e Göre Ortaçağ Müslüman Akdeniz’inde Deniz Ticareti (XI-XIII Yüzyıl)”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Konya 2017.
- ODABAŞI, Zehra, “ Müslümanların Gözünden I. Haçlı Seferi ve Selçukuların Haçlılara Karşı Savunması”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 13/1 (2018), s.323-349.

PEDANI, Maria PIA, “ Bahri Memlûklerle Venedikliler Arasındaki Ticari Antlaşmalar”, çev. Mahmut Yavaş, *Türkler*, V, Ankara 2002, s.423-430.

PEERS, E. Allison, *Ramon Lull the Book of the Lower and the Beloved*, Cambridge 2000.

PETERSEN, Andrew, “ The Medieval Towers in Syria and Palestine ”, *Crusader Landscapes in the Medieval Levant*, edit. Micaela Sinibaldi, Kevin J. Lewis, Balazs Major and Jennifer A. Thompson, England 2016.

PHILLIPS, Jonathan, “ The Latin East 1098-1291 ”, *History of the Crusades*, edit. Jonathan Riley Smith, New York 1999.

PIRENNE, Henri, *Ortaçağ Kentleri Kökenlerine Ticaretin Canlanması*, çev. Şadan Karadeniz, İstanbul 2000.

PRAWER, Joshua, *Crusader Institutions*, Great Britain, 1980.

PRAWER, Joshua, *The Crusaders Kingdom: European Colonialism in the Middle Ages*, New York 1972.

PRAWER. Joshua, “Social Classes In The Crusader States: The Minorities”, *A History of the Crusades*, edit. Harry Williams Hazard, Robert Le Wolff, Kenneth M. Setton, Marshall Whithed Baldwin, Pennsylvania 1958-1962.

PRINGLE, Denys, “Architecture in the Latin East 1098-1571”, *The Oxford History of the Crusades*, edit. Jonathan Riley Smith, New York 1999.

PRYOR, JOHN H. *Akdeniz 'de Coğrafya, Teknoloji ve Savaş Araplar, Bizanslılar, Batılılar ve Türkler*, çev. Füsun- Tunç Tayanç, İstanbul 2004.

RUNCIMAN, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, III, çev. Fikret Işıltan, Ankara 2008.

SEDİLOT, Rene, *Değiş tokuştan Süpermarkete Tarih Boyunca Tacirlerin ve Ticaretin Öyküsü*, İstanbul 1983.

STEVENSON, W.B. *The Crusaders in the East, A Brief History of the Wars of Islam with the Latins in Syria During the Twelfth and Thirteenth Century*, Cambridge 1968.

SÜMER, Faruk, *Yabanlu Pazarı*, İstanbul 1985.

ŞEŞEN, Ramazan, *Salâhaddîn Eyyûbî ve Devlet*, İstanbul 1987.

ŞEYBAN, Lütfi, *Endülüis*, İstanbul 2016.

TURAN, Osman, “ Orta Çağlarda Türkiye Kıbrıs Münasebetleri”, *Bellekten*, XXVIII/10, (1964), s.209-227.

TURAN, Osman, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, Ankara 1958.

TURAN, Osman, “ Selçuk Kervansarayları”, *Bellekten*, X/39, (1946), ss. 471-496.

TURAN, Osman, *Selçuklular ve İslâmiyet*, İstanbul 2005.

TURAN, Şerafettin, *Türkiye- İtalya İlişkileri, Selçuklulardan Bizans'ın Sona Erişine*, I, İstanbul 1990.

TEZ, Zeki, *Bilim ve Teknikte Ortaçağ Müslümanları*, Ankara 2001.

USTA, Aydın, *Çıkarların Gölgesinde HaçlıSeferleri*, İstanbul 2008.

USTA, Aydın, *Haçlı Hikayeleri*, İstanbul 2017.

USTA, Aydın, “ Haçlı Seferleri Döneminde Din Değişirme Vakaları”, *Bellekten*, LXXV/274, (2011), s. 691-717.

ÜÇYİĞİT, E. “ Ortaçağ İslam Medeniyetinin Avrupa Medeniyeti Üzerindeki Tesirleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, I-II, Ankara, (1955), s. 31-45.

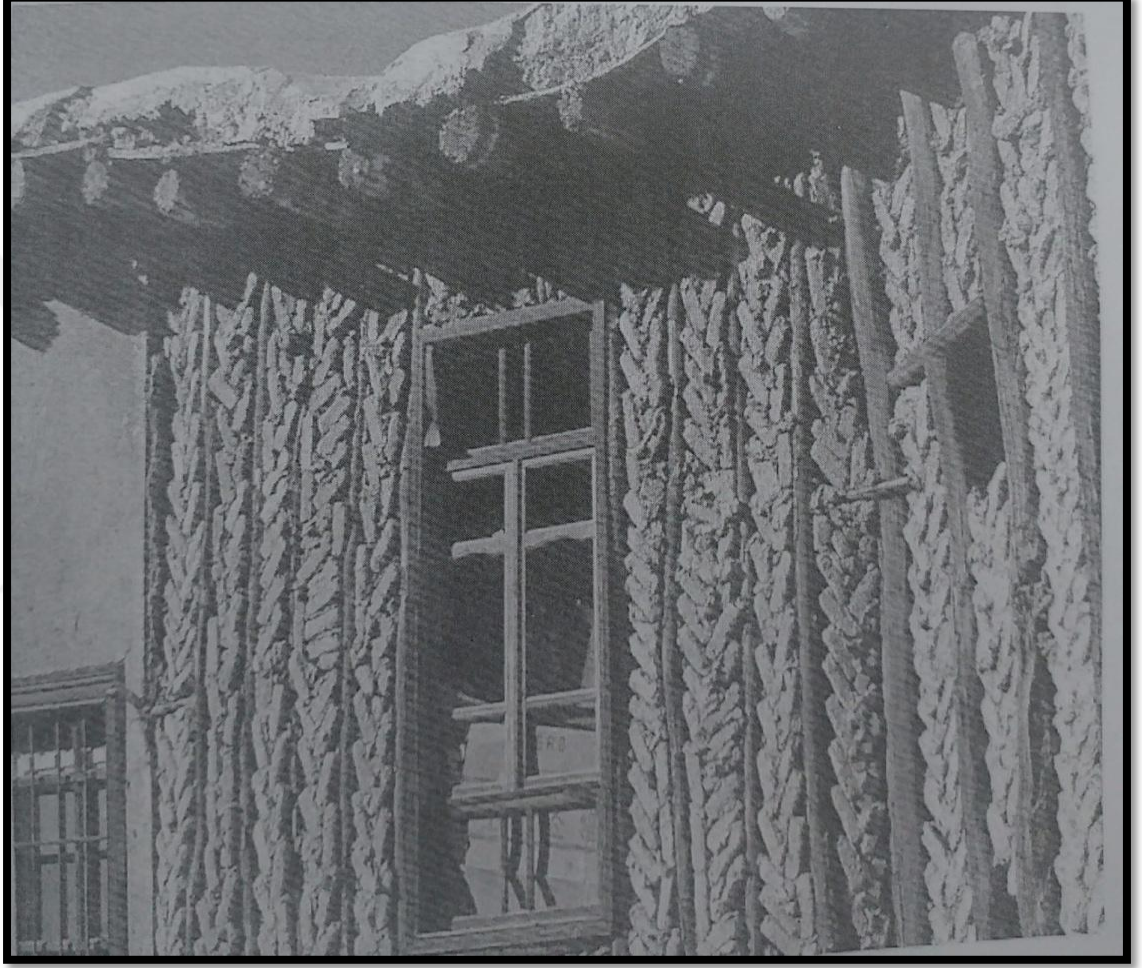
ÜLGEN, Pınar, *Doğu ve Batı Arasında Teknoloji Transferi*, İstanbul 2011.

WELTECKE, Dorothea, “ Emperor Frederick II, Sultan of Lucera Friend of the Muslims, Promoter of Cultural Transfer: Controversies and Suggestions”, *Cultural Transfer in Dispute: : Reprnsations in Asia, Europe and the Arap World Since Middle Ages*, edit. Jöng Feucter, Friedlam Haffman ve Bee Yun, Germany 2011.

WHITE, Lynn, *Medieaval Technology and Social Change*, England 196 2.

EKLER

EK I: Doğu Akdeniz’de Haçlılar tarafından yapılmış ahşap iskelet arası kerpiç dolgulu yapı (Zeynep Güngörmez, “ XI-XIII. Yüzyıllarda Doğu Akdeniz’de Ticaret” Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş 2014)

EK II: Müslüman müzik aletlerini kullanan Haçlıl müzisyenler (Işın Demirkent, Haçlı Seferleri, İstanbul 1997)

EK III: Bir Müslüman ve Haçlı satranç oynarken resmedilmesi (Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, İstanbul 1997)